

Міністерство освіти і науки України
Державний вищий навчальний заклад
«Ужгородський національний університет»
Філологічний факультет
Кафедра української мови

Ольга Пискач

СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА МОВА

Фонетика. Фонологія. Орфоенія

Навчально-методичний посібник

для студентів I курсу спеціальності 014 «Середня освіта»
спеціалізації 014.01 «Середня освіта (Українська мова і література)» освітньо-професійних
програм «Українська мова і література. Зарубіжна література», «Українська мова і
література. Англійська мова і література»

Ужгород – 2023

Пискач О. Д. Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Орфоепія: навчально-методичний посібник для студентів I курсу спеціальності 014 «Середня освіта» спеціалізації 014.01 «Середня освіта (Українська мова і література)» освітньо-професійних програм «Українська мова і література. Зарубіжна література», «Українська мова і література. Англійська мова і література». Ужгород, 2023. 93 с.

Навчально-методичний посібник призначений для проведення практичних занять із сучасної української мови. Він допоможе студентам закріпити теоретичні відомості з фонетики і фонології сучасної української мови, виробить практичні навички аналізу фонетичних явищ та розуміння законів їхнього функціонування і розвитку, а також сприятиме підвищенню загальної культури усного й писемного мовлення.

Рецензенти:

Кюнцлі Р.В., кандидат філологічних наук, доктор мистецтвознавства (Львівський національний університет природокористування);

Миголинець О.Ф., кандидат філологічних наук, доцент (ДВНЗ «Ужгородський національний університет»).

Відповідальна за випуск:

Венжинович Н.Ф., доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

Рекомендовано до друку вченою радою філологічного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет», протокол № 4 від 28 березня 2023 року.

ЗМІСТ

Вступні зауваження.....	4
Робоча програма курсу «Сучасна українська мова: фонетика, фонологія, орфоєпія, графіка, орфографія».....	5
ТЕМИ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ	
Фонетика як наука та її предмет. Фонетика в середній школі.....	11
Фонологія як наука та її предмет.....	13
Система фонем сучасної української літературної мови в їх звукових виявах.....	15
Звукові зміни. Аналіз уподібнень приголосних звуків у шкільній лінгводидактиці.....	17
Чергування звуків і фонем.....	21
Історичні чергування та їх місце в шкільній лінгводидактиці.....	22
Акцентологія та вивчення її в школі.....	23
Склад як частина фразового такту та його місце в шкільній лінгводидактиці. Інтонація та її складові елементи у вищій і середній школі.....	25
Орфоєпія як розділ мовознавства. Основні риси української літературної вимови.....	28
ЗРАЗКИ АНАЛІЗІВ.....	30
ПИТАННЯ ЕКЗАМЕНАЦІЙНОГО КОНТРОЛЮ.....	32
ЗРАЗКИ МОДУЛЬНИХ КОНТРОЛЬНИХ РОБІТ ТА ЕКЗАМЕНАЦІЙНОГО ЗАВДАННЯ... 35	
ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ	
Предмет фонетики і фонології.....	36
Система фонем сучасної української літературної мови в їх звукових виявах.....	38
Звукові зміни.....	43
Історичні чергування голосних і приголосних фонем.....	47
Орфоєпія.....	51
САМОСТІЙНА РОБОТА.....	55
ВАРІАНТИ ЗАВДАНЬ ДЛЯ ТЕМАТИЧНИХ КОНТРОЛЬНИХ РОБІТ	
Контрольна робота з теми «Класифікація фонем».....	58
Контрольна робота з теми «Звукові зміни».....	66
Контрольна робота з теми «Історичні чергування».....	73
Контрольна робота з теми «Склад. Наголос».....	81
Контрольна робота з теми «Орфоєпія».....	86

ВСТУПНІ ЗАУВАЖЕННЯ

Курс фонетики і фонології є науково-теоретичною базою для вивчення інших розділів сучасної української мови, у яких використовуються основні фонетичні поняття та описуються фонетичні явища – засоби вираження різних граматичних характеристик на рівні словотвору й граматики.

Навчально-методичний посібник призначений для студентів, що здобувають предметну спеціальність 014.01 «Середня освіта (Українська мова і література)». У ньому вміщено навчальну програму курсу, плани і завдання до практичних занять, перелік питань, що виносяться для екзаменаційного контролю, зразки модульних контрольних робіт та екзаменаційного завдання, схеми і зразки фонематичного, фонетичного, орфоепічного, графічного та орфографічного аналізів, тестові завдання до ключових тем, варіанти завдань до тематичних контрольних робіт.

Після вступних зауважень подано навчальну програму курсу «Сучасна українська мова» в межах розділів «Фонетика», «Фонологія», «Орфоепія», «Графіка» і «Орфографія» зі списками основної й додаткової літератури, словників та збірників вправ і завдань.

Кожне практичне заняття має такі структурні частини: контрольні питання, домашні завдання (з рекомендованим списком основних праць для обов'язкового опрацювання та різнотипними вправами), завдання для аудиторної роботи, короткий словник основних термінів і понять.

Практичні завдання для домашнього та для аудиторного виконання підібрано до всіх тем і основних питань зазначених розділів дисципліни «Сучасна українська мова». Оскільки студенти-першокурсники вже опанували курс орфографічного практикуму в першому семестрі, то розділи «Графіка» й «Орфографія» вони вивчають самостійно. Для перевірки рівня їх теоретичної підготовки з цих розділів запропоновано завдання для самостійної роботи, вміщені в кінці посібника.

У зв'язку з певним різнотлумаченням термінів у деяких підручниках, навчальних посібниках, орфоепічних словниках до переважної більшості практичних занять додано основні терміни й поняття, необхідні для засвоєння теоретичного матеріалу. Запропоновані визначення спираються на найновіші досягнення мовознавчої науки.

У посібнику подано також тести і варіанти завдань до тематичних контрольних робіт, які використовуються під час засвоєння й контролю знань здобувачів освіти.

Пропонований навчально-методичний посібник допоможе студентам закріпити теоретичні відомості з фонетики і фонології сучасної української мови, виробить практичні навички аналізу фонетичних явищ та розуміння законів їхнього функціонування й розвитку, а також сприятиме підвищенню загальної культури усного й писемного мовлення.

НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА КУРСУ «СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА МОВА: ФОНЕТИКА, ФОНОЛОГІЯ, ОРФОЕПІЯ, ГРАФІКА, ОРФОГРАФІЯ»

Мета навчальної дисципліни

Мета: теоретичне і практичне вивчення фонетичної системи сучасної української мови; формування умінь і навичок виконувати фонетичний, фонологічний, орфоепічний та орфографічний аналіз тексту; оволодіння фонетичними, орфоепічними та орфографічними нормами сучасної української літературної мови і усвідомлення тенденцій їх розвитку; формування уявлень щодо можливостей практичного застосування знань із фонетики і фонології у різних галузях діяльності.

Завдання:

- аналіз фонетичних, фонологічних, орфоепічних, графічних та орфографічних особливостей сучасної української літературної мови;
- з'ясування сутності модифікацій та історичних чергувань фонем;
- характеристика основних елементів інтонації (фразового наголосу, мелодики, пауз тощо);
- дослідження структури складу та наголосу;
- формування навичок фонетичного, фонологічного, орфоепічного та орфографічного аналізу;
- розвиток комунікативної компетенції професійного спілкування філолога.

Зміст навчальної дисципліни

Модуль 1. Основні поняття фонетики і фонології. Звукові зміни

Тема 1. Фонетика як наука та її предмет.

Зв'язок фонетики з іншими розділами мови. Субординація фонетичних одиниць (фраза, синтагма, такт (фонетичне слово), енклітики і проклітики). Аспекти вивчення мовних звуків. Анатоомо-фізіологічні передумови творення мовних звуків. Артикуляція. Будова мовленнєвого апарату. Акустичні властивості мовних звуків. Психологія сприйняття мовних звуків. Емоціографія. Звуковий символізм. Звукопис. Фоностилістика. Загальна характеристика мовних звуків. Предмет фонетики в закладах середньої освіти.

Тема 2. Фонологія як наука та її предмет. Лінгвістичний аспект вивчення мовних звуків. Поняття фонем. Звук і фонема. Функції фонем. Принципи виділення фонем. Дистрибуція. Інваріант. Алофон. Різновиди алофонів фонем сучасної української літературної мови (основний, комбінаторний, позиційний, факультативний). Транскрипція та її види (фонетична і фонематична).

Тема 3. Голосні фонем та принципи їх виділення. Розвиток наукових поглядів на кількісний і якісний склад голосних фонем сучасної української літературної мови. Фонологічні особливості голосних та їх артикуляція. Еволюція системи вокалізму сучасної української літературної мови. Класифікація голосних фонем і їх звукових виявів.

Тема 4. Приголосні фонем та принципи їх виділення. Розвиток наукових поглядів на кількісний і якісний склад приголосних фонем сучасної української літературної мови. Еволюція системи консонантизму сучасної української літературної мови. Дискусійні моменти класифікації приголосних фонем сучасної української літературної мови. Класифікація приголосних фонем за місцем творення (за активним мовним органом), за способом творення, за участю голосу і шуму, за твердістю – м'якістю, за акустичним враженням, за пасивним мовним органом. Класифікація приголосних звуків у шкільній лінгводидактиці (стандартний і профільний рівень).

Тема 5. Звукові зміни. Позиційні зміни звуків. Редукція голосних. Гармонійна асиміляція. Комбінаторні зміни звуків. Акомодация голосних і приголосних. Асиміляція та її типи (регресивна – прогресивна; за місцем і способом творення; за м'якістю; за дзвінкістю – глухістю). Дисиміляція та її типи. Епентеза, гаплогія, метатеза. Дієреза (спрощення в групах приголосних). Висвітлення уподібнень приголосних звуків у шкільній лінгводидактиці.

Модуль 2. Чергування. Наголос. Інтонація. Орфоенія. Графіка. Орфографія

Тема 6. Чергування звуків і фонем. Фонетичні (живі) та історичні чергування фонем. Живі (фонетичні) чергування приголосних за дзвінкістю – глухістю, за твердістю – м'якістю. Поняття милозвучності (евфонії) та немилосвучності (какофонії) в мові. Зіяння. Чергування /y/ з /ÿ/, /i/ з /i/ як засіб милозвучності української мови.

Тема 7. Історичні чергування. Найдавніші та новіші історичні чергування голосних. Чергування /o/ та /e/ з /i/. Чергування /e/ з /o/ після шиплячих та /й/. Історичне чергування фонем /o/ та /e/ з фонемним нулем. Звукосполучення /ри/, /ли/ – /ро/, /ло/. Історичні чергування приголосних фонем. Типи, загальна характеристика. Чергування глоткового /г/ і задньоязикових /к/, /х/ із шиплячими /ж/, /ч/, /ш/. Чергування /г/, /к/, /х/ із /з/, /ц/, /с/. Історичні чергування приголосних фонем як наслідок впливу /й/. Історичні чергування приголосних на морфемному шві при формотворенні та словотворенні. Чергування голосних і приголосних звуків у шкільній лінгводидактиці.

Тема 8. Акцентологія. Поняття словесного наголосу. Його характер. Акцентуаційна норма. Нормалізація українського літературного наголошення. Особливості наголошування слів деяких частин мови. Слова, наголошення яких пов'язане з їх семантикою. Слова з подвійним наголошуванням у сучасній українській літературній мові. Словники наголосів. Особливості висвітлення акцентології в шкільній лінгводидактиці.

Тема 9. Склад як частина фразового такту. Теорії складу. Типи складів. Український фонетичний складоподіл. Орфографічний складоподіл. Склад у шкільній лінгводидактиці.

Тема 10. Інтоналогія. Інтонація та її складові елементи (фразовий наголос, паузи, ритміка, мелодика, тембр і темп). Фразовий наголос та його різновиди (наголос акцентної групи, синтагматичний, логічний та емпатичний наголоси). Синтагматичний наголос. Наголос акцентної групи. Емпатичний наголос. Паузи. Види пауз. Співвідношення пауз і розділових знаків. Логічні паузи. Поняття мелодики української мови. Основні типи мелодики. Функції мелодики. Елементи інтонації в шкільній лінгводидактиці.

Тема 11. Орфоенія як розділ мовознавства. Зв'язок орфоенії з іншими розділами мовознавства. Орфоенічні норми та їх суспільне значення. Становлення орфоенічних норм української мови. Типи орфоенічних помилок (фонетичні і фонологічні). Основні причини орфоенічних помилок. Орфоенія в шкільній лінгводидактиці.

Тема 12. Основні риси української літературної вимови. Вимова ненаголошених голосних. Літературна вимова дзвінких і глухих приголосних. Літературна вимова твердих і м'яких приголосних. Літературна вимова звукосполучень та буквосполучень. Вимова слів іншомовного походження. Орфоенічний словник, його характеристика.

Тема 13. Графіка української мови, її зв'язок із фонетикою, фонологією та орфографією. Система буквених і небуквених позначок в українській мові. Алфавіт. Співвідношення між буквами українського алфавіту і фонемами української літературної мови. Принципи української графіки. Становлення українського письма. Виникнення різних видів письма. Типи стародавнього українського письма. Формування української графіки.

Тема 14. Українська орфографія. Орфографія як система загальноприйнятих правил написання. Поняття орфограми. Принципи українського правопису: фонетичний, морфологічний, диференційний (смісловий), історичний (традиційний). Становлення орфографічної системи української мови. Розвиток орфографії української мови в ХХ ст. Правописні проблеми початку ХХІ ст. Новий український правопис 2019 р.

Тема 15. Найважливіші правила українського правопису. Подвоєння букв. Подовжені приголосні звуки. Подвоєння літер в українських та іншомовних словах. Вживання апострофа в українських та іншомовних словах. Вживання м'якого знака в українських та іншомовних словах. Позначення на письмі змін приголосних при формотворенні та словотворенні. Правопис слів іншомовного походження (написання **и**, **і**). Орфографічні словники. Місце орфографії в шкільній лінгводидактиці.

РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ

Основна література

1. Бондар О.І., Карпенко Ю.О., Микитин-Дружинець М.Л. Сучасна українська літературна мова: Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія: навч. посіб. Київ: Академія, 2006. 368 с.
2. Кюнцлі Р.В., Пискач О.Д. Сучасна українська літературна мова. Фонетика. Фонологія. Орфоепія: курс лекцій і практичних завдань. Львів, 2010. 300 с.
3. Пискач О.Д., Гоца Е.Д. Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Ужгород, 2022. 116 с.
4. Сучасна українська мова: Лексикологія. Фонетика: підручник / А.К. Мойсієнко, О.В. Бас-Кононенко, В.В. Берковець та ін.; за ред. А.К. Мойсієнка; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ: Знання, 2013. 340 с.
5. Сучасна українська літературна мова: підручник / А.П. Грищенко, Л.І. Мацько, М.Я. Плющ та ін.; за ред. А.П. Грищенка [3-є вид., перероб. і допов.]. Київ: Вища школа, 2002. 439 с.
6. Тоцька Н.І. Сучасна українська літературна мова: Фонетика, орфоепія, графіка, орфографія. Київ: Вища школа, 1981. 183 с.
7. Українська мова: енциклопедія / редкол.: В.М. Русанівський (співголова), О.О. Тараненко (співголова), М.П. Зяблюк та ін. [2-ге вид., випр. і доп.] Київ: Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2004. 824 с.
8. Український правопис. Київ: Наук. думка, 2019. 390 с.

Допоміжна література

1. Асіїв Л., Пілецький В. Фонетика і фонологія української мови: зб. практичних, тестових і контрольних завдань. Львів, 2015. 360 с.
2. Багмут А.Й., Борисюк І.В., Олійник Г.П. Інтонація як засіб мовної комунікації. Київ: Наук. думка, 1980. 243 с.
3. Багмут А.Й. Інтонація спонтанного мовлення. Київ: Наук. думка, 1985. 216 с.
4. Багмут А.Й. Семантика і інтонація в українській мові. Київ: Наук. думка, 1980. 168 с.
5. Бакум З., Бойко Л. Елементи фоностилістики на уроках словесності. *Українська мова і література в школі*. 2006. № 2. С.2–4.
6. Бакум З.П. Теоретико-методичні засади навчання фонетики української мови в гімназії: монографія. Кривий Ріг: Видавничий дім, 2008. 338 с.
7. Бакум З.П. Фонетико-стилістичні вправи як засіб підвищення мовної культури учнів. *Українська мова і література в школі*. 2007. № 1. С. 2–4.
8. Бас-Кононенко О.В. Вимовні норми як мірило милозвучності української мови (на матеріалі орфоепічних словників). *Українська мова*. 2019. № 1. С. 103–114.
9. Борисюк І.В. Інтонація українського питального речення. Київ: Наук. думка, 1975. 128 с.
10. Борисюк І.В. Форми і функції інтонації українського спонтанного мовлення. Київ: Наук. думка, 1990. 200 с.

11. Брахнов В.М. Явища асиміляції в консонантизмі української мови. Київ: Наук. думка, 1970. 102 с.
12. Бровченко Т.О. Словесний наголос в сучасній українській мові (експериментальне дослідження). Київ: Наук. думка, 1969. 188 с.
13. Винницький В. Українська акцентна система: становлення, розвиток. Львів: Бібльос, 2002. 578 с.
14. Винницький В.М. Наголос у сучасній українській мові. Київ: Рад. школа, 1984. 160 с.
15. Вовк П.С. Теорія центрів і периферії фонологічної та акцентологічної систем. Київ: ІЗМН, 1997. 164 с.
16. Ворон А.А., Солопенко В.А. Українська мова. Профільний рівень: підруч. для 10 кл. закладів загальної середньої освіти. Київ: Видавничий дім «Освіта», 2018. 288 с.
17. Глазкова Г.О. Система вправ у формуванні фоностилістичних умінь і навичок учнів профільних класів. *Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету*. 2011. Вип. 6. С. 698–702.
18. Головащук С. І. Словник наголосів. Київ: Наук. думка, 2003. 320 с.
19. Гуйванюк Н.В., Кардашук О.В., Кульбабська О.В. Українська мова. Схеми, таблиці, тести: навчальний посібник. Львів: Світ, 2005. 304 с.
20. Державний стандарт базової середньої освіти. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/uploads/public/602/fd3/0bc/602fd30bccb01131290234.pdf>.
21. Дорошенко С. І. Загальне мовознавство: навч. посіб. Київ: Центр навчальної літератури, 2006. 288 с.
22. Дудик П.С., Литовченко В.М. Сучасна українська мова: Завдання і вправи: навчальний посібник. Київ: Академія, 2007. 264 с.
23. Етимологічний словник української мови: В 7 т. Київ: Наук. думка, 1982–2012. Т. 1–6.
24. Єрмоленко С.Я., Бибик С.П., Тодор О.Г. Українська мова: Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / за ред. С.Я. Єрмоленко. Київ: Либідь, 2001. 224 с.
25. Заболотний О.В., Заболотний В.В. Українська мова: підруч. для 5-го кл. закл. заг. серед. освіти. Київ: Генеза, 2022. 240 с.
26. Інновації у вищій освіті: проблеми, досвід, перспективи: монографія / за ред. П.Ю. Сауха. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. Івана Франка, 2011. 444 с.
27. Історія української мови: Фонетика / М.А. Жовтобрюх, В.М. Русанівський, В.Г. Складенко. Київ: Наук. думка, 1979. 367 с.
28. Іщенко О.С. Голосні звуки української мови залежно від темпу мовлення. Київ: Інститут української мови НАН України, 2012. 220 с.
29. Карпенко Ю.О. Вступ до мовознавства: підручник. Київ: Академія, 2006. 336 с.
30. Карпенко Ю.О. Фонетика і фонологія сучасної української літературної мови. Одеса: Чорномор'я, 1996. 143 с.
31. Козачук Г.О. Українська мова. Практикум. Київ: Вища школа, 2008. 410 с.
32. Комарова З.І. Сучасна українська літературна мова. Вступ. Фонетика і фонологія. Орфоепія. Графіка. Орфографія: збірник вправ і завдань для студ.-філол. вищих навч. закладів: навч. посібник. Умань: ПП Жовтий О.О., 2016. 129 с.
33. Костюк А.В., Гороф'янюк І. В. Інтерактивний курс фонетики. Частина І: навч. посіб. Вінниця: ПП Балюк І.Б., 2011. 280 с.
34. Кочерган М.П. Вступ до мовознавства: підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів. Київ: Академія, 2004. 368 с.
35. Лінгвістичний аналіз: методичні розробки для студентів українського відділення філологічного факультету / укл.: Г.І. Вовченко, А.М. Галас, О.Д. Пискач, Т.М. Розумик, І.В. Сабадош. Ужгород, 2012. 31 с.
36. Лінгвістичний аналіз: Практикум: навчальний посібник / за ред. Г.Р. Передрій. Київ: Академія, 2005. 256 с.

37. Наконечна Л.Б. Сучасна українська мова: Фонетика. Орфоепія. Морфологія. Графіка. Орфографія: посібник. видання 2-е, доповнене і перероблене. Івано-Франківськ: НАІР, 2014. 108 с.
38. Омельчук С. Сучасна українська лінгводидактика: норми в термінології і мовна практика фахівців: монографія. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2019. 356 с.
39. Орфоепічний словник української мови: В 2 т. / уклад.: М.М. Пешак та ін. Київ: Довіра, 2001–2003. Т. I. 955 с.; Т. II. 918 с.
40. Паночко М. Словник слів з літерою г. Львів: Кальварія, 1999. 46 с.
41. Перебийніс В.С. Кількісні та якісні характеристики системи фонем сучасної української літературної мови. Київ: Наук. думка, 1970. 272 с.
42. Пискач О.Д., Гоца Е.Д. Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Графіка. Орфографія: практикум для студентів I курсу українського відділення філологічного факультету. Ужгород, 2022. 116 с.
43. Пискач О., Лавер О. Орфоепічний практикум: методичні розробки до практичних занять для студентів II курсу філологічного факультету, спеціальність «Українська мова та література». Ужгород, 2015. 55 с.
44. Півторак Г. Українці: звідки ми і наша мова. Київ: Наук. думка, 1993. 200 с.
45. Погрібний М.І. Орфоепічний словник. Київ: Рад школа, 1984. 629 с.
46. Пономарів О. Фонема г та ґ. Словник і коментар. Київ: Просвіта, 1997. 35 с.
47. Практикум з методики навчання української мови в загальноосвітніх закладах: модульний курс: посібник для студентів пед. університетів та інститутів / кол. авторів за ред. М.І. Пентиліук. Київ: Ленвіт, 2011. 366 с.
48. Симоненкова Л.М. Вивчення фонетики і морфології в умовах місцевих говорів. Київ: Рад. школа, 1981. 134 с.
49. Скляренко В.Г. Історія акцентуації іменників середнього роду української мови. Київ: Наук. думка, 1979. 111 с.
50. Сучасна українська літературна мова: Вступ. Фонетика / за заг. ред. І.К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1969. 436 с.
51. Сучасна українська літературна мова: збірник вправ: навч. посібник / М.Я. Плющ, О.І. Леута, Н.П. Гальона. Київ: Вища школа, 1995. 284 с.
52. Сучасна українська літературна мова: підручник / М.Я. Плющ, С.П. Бевзенко, Н.Я. Грипас та ін.; за ред. М.Я. Плющ. Київ: Вища школа, 2001. 430 с.
53. Сучасна українська літературна мова: Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Графіка: Практикум: навчальний посібник / за ред. М.М. Фащенко. Київ: Академія, 2010. 176 с.
54. Сучасна українська мова: підручник / О.Д. Пономарів, В.В. Різун, Л.Ю. Шевченко та ін.; за ред. О.Д. Пономарева. [2-ге вид., перероб.] Київ: Либідь, 2001. 400 с.
55. Тоцька Н.І. Голосні фонем сучасної української літературної мови. Київ: Вид-во Київ. ун-ту, 1973. 193 с.
56. Українська літературна вимова і наголос: Словник-довідник / за ред. М.А. Жовтобрюха. Київ: Наук. думка, 1973. 724 с.
57. Українська мова: програма для загальноосвітніх навчальних закладів: 5–9 класи. Київ, 2017. 93 с. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi>.
58. Українська мова: програма для загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання: 10–11 класи (рівень стандарту). Київ, 2017. 42 с. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi>.
59. Українська мова: програма для профільного навчання учнів загальноосвітніх навчальних закладів: філологічний напрям, профіль – українська філологія: 10–11 класи. Київ, 2017. 84 с. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi>.
60. Шевельов Ю. Історична фонологія української мови. Харків: Акта, 2002. 1054 с.
61. Шкурятяна Н.Г., Шевчук С.В. Сучасна українська літературна мова: Модульний курс. Київ: Вища школа, 2007. 823 с.
62. Ющук І.П. Українська мова. Київ: Либідь, 2005. 640 с.

Збірники вправ і завдань

1. Дудик П. С., Литовченко В. М. Сучасна українська мова: Завдання і вправи: навч. посіб. Київ: Академія, 2007. 264 с.
2. Плющ М.Я., Леута О.І., Гальона Н.П. Сучасна українська літературна мова: Збірник вправ: навч. посібник. Київ: Вища школа, 1995. 284 с.
3. Сучасна українська літературна мова: Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Графіка: Практикум: навч. посіб. / за ред. М. М. Фащенко. Київ: Академія, 2010. 176 с.
4. Тоцька Н. І. Сучасна українська літературна мова. Фонетика. Орфоепія. Графіка і орфографія: завдання і вправи. Київ: Вища школа, 1995. 151 с.

Інформаційні ресурси в мережі Інтернет

1. Вебсайт ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти». Електронні версії підручників. URL: <https://imzo.gov.ua/pidruchniki/pereliki/>.
2. Вебсайт МОН. URL: <https://mon.gov.ua/ua>.
3. Державний стандарт базової середньої освіти. 2020. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/nova-ukrayinska-shkola/derzhavnij-standart-bazovoyi-serednoyi-osviti>.
4. Електронний граматичний словник української літературної мови (словозміна). URL: <http://www.mova.info/grmasl.aspx>.
5. Енциклопедія сучасної України. URL: <https://esu.com.ua/>.
6. Канал ДисКурс. URL: <https://www.youtube.com/@dyskurs-net>
7. Путівник реформою НУШ: усе, що потрібно знати вчителю. Освіторія. URL: <https://osvitoria.media/experience/putivnyk-reformoyunush-useskho-potribno-znaty-vchytelyu/>.
8. Сайт електронного навчання ДВНЗ «УжНУ». URL: <https://e-learn.uzhnu.edu.ua/login/index.php>.
9. Сайт Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. URL: <http://nbuv.gov.ua>.
10. Словник української мови: В 11-ти томах. URL: <https://sum.in.ua/s>.
11. Словник української мови: У 20-ти томах. URL: <https://sum20ua.com/Entry/index?wordid=24&page=0>.
12. Словники України on-line: український лінгвістичний портал. URL: <https://lcorp.ulif.org.ua/dictua/>.
13. Транскрипція. URL: <https://goroh.pp.ua/>.
14. Український проєкт «Якість освіти». URL: <http://yakistosviti.com.ua/uk/Golovna>.

МОДУЛЬ 1

ФОНЕТИКА ЯК НАУКА ТА ЇЇ ПРЕДМЕТ

Практичне заняття № 1

Контрольні питання:

1. Основні завдання фонетики. Зв'язок фонетики з іншими розділами мови.
2. Субординація фонетичних одиниць (фонетичне членування мовленнєвого потоку).
3. Аспекти вивчення мовних звуків.
4. Сучасні підходи, принципи в навчанні фонетики.
5. Розділ «Фонетика» в чинних програмах і підручниках з української мови для середньої школи.

Домашнє завдання:

1. Опрацюйте літературу: 1) *Кюнцлі Р.В., Пискач О.Д.* Сучасна українська літературна мова. Фонетика. Фонологія. Орфоєпія: курс лекцій і практичних завдань. Львів, 2010. С. 9–36; 2) *Сучасна українська літературна мова: підручник / А.П. Грищенко, Л.І. Мацько, М.Я. Плющ та ін.; за ред. А.П. Грищенка.* 3-тє вид., допов. Київ: Вища шк., 2002. С. 16–21; 3) *Бондар О.І., Карпенко Ю.О., Микитин-Дружинець М.Л.* Сучасна українська літературна мова: Фонетика. Фонологія. Орфоєпія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія: навч. посіб. Київ: Академія, 2006. С. 7–17; 4) *Сучасна українська мова: Лексикологія. Фонетика: підручник / А.К. Мойсієнко, О.В. Бас-Кононенко, В. В. Берковець та ін.; за ред. А.К. Мойсієнка; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка.* Київ: Знання, 2013. С. 225–254; 5) *Тоцька Н. І.* Сучасна українська літературна мова: Фонетика, орфоєпія, графіка, орфографія. Київ, 1981. С. 3–20; 6) *Українська мова: Енциклопедія / редкол.: В.М. Русанівський (співголова), О. О. Тараненко (співголова), М.П. Зяблюк та ін.* 2-ге вид., випр. і доп. Київ: Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2004. С. 764.¹
2. Дайте визначення фонетики як науки, враховуючи точки зору М. Жовтобрюха, Н. Тоцької, В. Лободи, Ю. Карпенка та ін.
3. Підготуйте усні відповіді на запитання: 1. Яке значення має звукова сторона мови в житті суспільства? 2. Які є чотири аспекти вивчення звукової системи мови? Охарактеризуйте кожен із них. 3. Як пов'язана фонетика з іншими науками? 4. Які звукові одиниці й чому називаються сегментними (лінійними), а які – надсегментними (нелінійними)? 5. Чому для вчителя-словесника важливо знати характеристику звука в чотирьох аспектах – фізичному, фізіологічному, функційному та перцептивному? 6. Чому навчання фонетики необхідно здійснювати за принципами наступності й перспективності, у взаємозв'язку з іншими розділами мовознавства – орфоєпією, графікою, орфографією, морфологією, синтаксисом?
4. Проаналізуйте предмет і завдання фонетики за підручником для 5 класу О.В. Заболотного та В.В. Заболотного (Київ, 2022).

Завдання для аудиторної роботи:

1. Виконайте завдання № 2, 5, 7 зі збірника Н. Тоцької «Сучасна українська літературна мова. Фонетика. Орфоєпія. Графіка і орфографія: Завдання і вправи». Київ, 1995.
2. Виконайте вправу № 2, 4 зі збірника М. Плющ, О. Леути, Н. Гальони.
3. Здійсніть фонетичне членування мовленнєвого потоку: 1. *В неволі тяжко, хоча й волі, сказати по правді, не було* (Т. Шевченко). 2. *Це теплі, ця немов весняна днина серед зими*

¹ Далі подаємо скорочено: 1) Кюнцлі, Пискач СУЛМ; 2) СУЛМ за ред. Грищенка; 3) СУЛМ Карпенка та ін.; 4) СУМ за ред. Мойсієнка; 5) Тоцька СУЛМ; 6) УМ: Енциклопедія.

вабили Дмитрика, тягли його в далечінь, на волю, он у те місто, що здіймається до блакитного неба шпичастими вершечками церков, зеленими та червоними дахами на кам'яницях (М. Коцюбинський). 3. Ліс зустрів мене як друга горлиць теплим воркуванням, пізнім дзвоном солов'їним, ніжним голосом зозулі (М. Рильський). 4. Воскресайте, камінні душі, Розчиняйте серця і чоло, Щоб не сказали Про вас грядущі: Їх на землі не було... (В. Симоненко). 5. Осідає чорна ніч білим снігом на хати (Д. Павличко).

ОСНОВНІ ТЕРМІНИ І ПОНЯТТЯ

Вузьке розуміння фонетики – це власне фонетичний аспект вивчення звукового складу мови (артикуляційних й акустичних особливостей звуків, закономірностей їх сполучуваності у мовленнєвому потоці, позиційних змін звуків, наголосу, інтонації, членування на склади тощо).

Звук – коливальний рух різноманітних тіл із наступним поширенням цих коливальних рухів у навколишньому середовищі.

Клітики – це слова, які втрачають наголос у тексті й приєднуються до повнозначних, утворюючи разом з ними акцентну єдність (це переважно короткі слова (найчастіше службові), зокрема прийменники, сполучники, частки, допоміжні дієслова, займенники): а) **проклітика** – слово без наголосу, яке стоїть перед словом з наголосом і прилягає до нього, утворюючи з ним акцентну єдність (*на дорозі, до нього, а він, не прийшов, був веселий, мій син, два дні*); б) **енклітика** – слово без наголосу, яке стоїть після слова з наголосом, утворюючи з ним акцентну єдність (*на ніч, при смерті, межі очі, він же, нагорбджений був, колектив наш*).

Мовний звук – найдрібніша акустико-артикуляційна одиниця мовлення, конкретний варіант фонем як звукового інваріанта в системі мови.

Мовний потік – суцільне мовлення, безперервна мовна діяльність, що утворює взаємопов'язану послідовність звуків, слів, словосполучень, висловлень (фрази, речення).

Морфонологія – розділ мовознавства, що сформувався на перетині морфології та фонології і вивчає закономірності функціонування морфологічно зумовлених фонологічних засобів. Об'єкт: морфонології: 1) фонемна структура морфем; 2) комбінаторні зміни звуків, яким підлягають морфемі в окремих морфемосполуках; 3) звукові чергування, що виконують морфологічну функцію.

Сегментні (лінійні) одиниці – фонетичні одиниці, які в мовленнєвому потоці розташовані в лінійній послідовності. В українській мові до сегментних одиниць належить *фраза, синтагма, такт, склад, звук*.

Синтагма – ритміко-інтонаційна єдність, мовленнєвий такт, що складається з одного чи кількох слів, об'єднаних у смислового та інтонаційного плані: *Кінець кінцем / передала до музею / чабанські дерев'яні ваганти, / що з них чабани / тузлук колись їли* (О.Гончар). Часто в цьому розумінні вживають і поняття *фраза*.

Склад – фонетичне слово або його частина, що складається з голосного, до якого можуть долучатися один або кілька приголосних: *о-сінь; ви-гра-є; о-се-ля*.

Суперсегментні (надсегментні, просодичні) одиниці – засоби, що в потоці мовлення не становлять окремої ланки, а накладаються на вже наявні сегменти. В українській мові до суперсегментних засобів належить *інтонація, наголос, пауза, просодія*. Сегментні та суперсегментні одиниці тісно пов'язані між собою і в живому мовленні окремо не існують.

Такт (фонетичне слово) – ритмічна група, одиниця сегментації мовленнєвого тексту, пов'язана з ритмом, що містить наголошений склад з одним чи кількома ненаголошеними складами, рідше – тільки наголошений склад. Практично кількість тактів у синтагмі дорівнює кількості повнозначних слів.

Фонетика (гр. *phōnētikós* – звуковий, голосовий) – 1) звукова будова певної мови; 2) розділ мовознавства, що вивчає звуковий бік мови. Історична фонетика вивчає формування звукової системи, з'ясування виникнення або занепад звуків, еволюцію звукових явищ на шляху до становлення фонетичної системи сучасної української мови. Описова фонетика вивчає всі

наявні у конкретній мові звукові одиниці, закономірності їх вживання, звукові чергування, наголошування та інші особливості мови на певному етапі її розвитку і функціонування. **Загальна фонетика** вивчає загальні закономірності творення звуків, їхніх сполучень, впливу одних на інші, їхні акустичні особливості тощо на матеріалі різних мов. **Експериментальна фонетика** вивчає артикуляційні й акустичні властивості мовних звуків, складоподіл, наголос, інтонацію за допомогою спеціальних приладів.

Фонетичне слово (такт) – це відрізок мовлення, що має один словесний наголос. Фонетичним може бути окреме повнозначне слово, тоді межі фонетичного слова збігаються з межами слова як лексичної одиниці мови; а також поєднання повнозначного слова із службовими, що виступають як *клітики* (*проклітики* чи *енклітики*).

Фоніка – розділ стилістики, що розглядає естетичну (евфонічну) й емоційну функції звукового складу мови.

Фоностилістика – розділ стилістики, що вивчає експресивні властивості звуків мови, засоби її милозвучності та явища поетичної фонетики – звукопис, ритміку вірша, римотворення тощо.

Фраза – основна одиниця мовлення у його звуковій формі, яка має смислову цілісність та інтонаційну структуру. Часто в цьому розумінні вживають і поняття *синтагма*.

Широке розуміння фонетики – це розділ мовознавства, що вивчає звукову систему мови в зв'язку з її смисловою роллю та різноманітні звукові зміни, що виступають у мовленні при сполученні звукових елементів між собою.

ФОНОЛОГІЯ ЯК НАУКА ТА ЇЇ ПРЕДМЕТ

Практичне заняття № 2

Контрольні питання:

1. Лінгвістичний (соціальний, функціональний) аспект вивчення звукової будови мови. Фонологія.
2. Принципи виділення фонем.
3. Поняття фонем в різних фонологічних концепціях.
4. Функції фонем.
5. Ознаки фонем (класифікаційні, диференційні, інтегральні, нульові). Дистрибуція.
6. Визначення фонем й алофона. Звук (алофон) – фонема.
7. Типи алофонів:
 - а) основний (головний) алофон;
 - б) комбінаторний алофон;
 - в) позиційний алофон;
 - г) факультативний алофон;
8. Фонетична і фонематична транскрипція.

Домашнє завдання:

1. Опрацюйте літературу: 1) *Кюнцилі, Пискач СУЛМ*. С. 39–61; 2) *СУЛМ* за ред. Грищенко. С. 21–29; 3) *СУЛМ* Карпенка та ін. С. 65–83; 4) *СУМ* за ред. Мойсієнка. С. 275–282; 5) *Тоцька СУЛМ*. С. 20–38; 6) *УМ: Енциклопедія*. С. 765–766.
2. Письмово проаналізуйте, у чому полягає відмінність у розумінні фонем та алофонів представниками різних фонологічних шкіл.
3. Наведіть 10 пар слів, які б демонстрували словорозрізнявальну і форморозрізнявальну функції фонем.
4. Виконайте вправу № 6 зі збірника М. Плющ, О. Леути, Н. Гальони.

5. Встановіть фонемний склад слів. *Стишив, зіпив, луки, з'їзд, синь, тедзь, ящик, дріжджі, синь, нігті, підземний, співжиття, емігрант, бязь, реп'ях.*
6. Охарактеризуйте фонетичну транскрипцію, що використовується в шкільній лінгводидактиці. Які відмінності ви спостерегли?
7. Поясніть, чим викликана пропозиція учених-методистів (З. Бакум, С. Карамана, С. Дорошенка, Л. Мацько, Г. Передрій) увести до програм і підручників з української мови термін «фонема».

Завдання для аудиторної роботи:

1. Запишіть слова фонетичною і фонематичною транскрипцією і з'ясуйте відмінність між звуками й фонемами. *Німецький, сирітський, б'ються, легко, спитати, боротьба, вокзал, народження, віджати, не поріжся.*
2. Запишіть слова іншомовного походження фонетичною транскрипцією (з відповідним коментарем). *Ательє, бар'єр, бюро, дюни, ін'скція, інтерв'ю, каньйон, мільярд, фюзеляж.*
3. Виконайте вправи № 8, 9 зі збірника М. Плющ, О. Леути, Н. Гальони.
4. Виконайте вправи № 12, 13 зі збірника Н. Тоцької «Сучасна українська літературна мова. Фонетика. Орфоєпія. Графіка і орфографія: Завдання і вправи». Київ, 1995.

ОСНОВНІ ТЕРМІНИ І ПОНЯТТЯ

Фонологія (від грец. (гр. *phōn* – звук, голос і *logos* – слово, вчення) – 1) розділ мовознавства, що вивчає звуки з погляду їх функціонування у мові – як фонем (функціональна фонетика); 2) фонологічний рівень мовної структури.

Квазіомоніми (несправжні омоніми) – слова з різним значенням, що відрізняються в своєму звуковому складі тільки одним звуком. Наприклад, /т/, /д/, /з/, /с/ – різні фонемі, бо вони розрізняють слова *там – дам, казка – каска* і т. ін.

Фонема – це найменша одиниця звукової будови мови, здатна розрізнявати й розпізнавати значущі одиниці – морфемі, а через них і слова.

Дистрибуція – сукупність позицій, у яких можлива звукова реалізація фонемі. Так, для фонемі /у/ під наголосом можливі такі її типові позиції: ізольована (прийменник *у*), між твердими приголосними (*тут*), після м'якого приголосного перед твердим (*всюди*), після твердого приголосного перед м'яким (*будь*), між м'якими приголосними (*люлька*), абсолютний початок слова перед твердим та м'яким приголосним (*уряд*), абсолютний кінець слова після твердого й м'якого приголосного (*козу*).

Кореляція – ряд фонематичних опозицій за однією диференційною ознакою. Так, для системи приголосних української мови характерна кореляція за дзвінкістю – глухістю, твердістю – м'якістю.

Сильна позиція фонемі – позиція максимального розрізнення фонем. В українській мові для голосних сильною є позиція під наголосом, на початку слова або між твердими приголосними, для приголосних – позиція кінця слова або перед голосним заднього ряду.

Слабка позиція фонемі – це позиція, що обмежує вживання фонем.

Алофон (варіант фонемі) – це звук, що є конкретним виразником фонемі в мовленнєвому потоці. Наприклад, алофонами фонемі /о/ в слові [*ро^уз^умни^ец^а*] є звук [о^у].

Основний алофон – найсамостійніший, незалежний варіант фонемі. Цей типовий алофон чітко усвідомлюється, може бути виділений із мовного потоку, тобто легко вимовляється ізольовано. Так, з усіх варіантів фонемі /е/ основним є той, який твориться в ізольованій вимові та в наголошеній позиції (*ден', сестри^е*).

Інваріант – абстрактне поняття, що означає матеріальне узагальнення суттєвих для фонемі ознак. Наприклад, інваріантом фонемі /д/ є така одиниця, яка є приголосною, шумною, дзвінкою, зімкненою, твердою, неносовою.

Позиційний алофон – алофон, пов'язаний із місцем у слові (початок, кінець), положенням щодо наголосу. Наприклад, в українській мові фонема /e/ в ненаголошеній позиції реалізується у звукові, наближеному до [u], фонема ж /u/ в такій позиції функціонує як алофон, наближений до [e].

Комбінаторний алофон – алофон, зумовлений характером і впливом сусідніх фонем. Наприклад, у слові *ряд* фонема /a/ реалізується звуком заднього ряду [a], що після м'якого приголосного у вимові просувається вперед. Комбінаторним варіантом є реалізація фонем /m/ у звукові [d'] під впливом наступного дзвінкого приголосного: [молод'ба́] та ін.

Факультативний алофон – закономірна варіативність алофонів деяких фонем, що виникають у результаті різних причин: наявності різних стилів вимови, впливу діалектного оточення тощо. Вони не вважаються відхиленням від норми, а закріплені мовною традицією певного колективу і мовцями звичайно не помічаються й не усвідомлюються. Наприклад, [i^u] на початку слова [i^uнод'і] є факультативним алофоном /i/.

Нейтралізація фонем – це втрата фонемою фонологічно релевантної опозиції, збіг різних фонем в одному алофоні: [менé] мене (займ.) і [менé] мене (дієсл.).

Транскрипція – запис живої мови за допомогою фонетичного алфавіту на основі звукового принципу: а) **фонетична транскрипція** – такий спосіб запису живої мови, при якому з можливою точністю передається кожен звук із усіма його відтінками; б) **фонематична транскрипція** – такий спосіб запису живої мови, при якому передаються тільки фонем певної мови без урахування тих відтінків, що неістотні у фонологічному плані.

СИСТЕМА ФОНЕМ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ В ЇХ ЗВУКОВИХ ВИЯВАХ

Практичне заняття № 3

Контрольні питання:

1. Голосні й приголосні фонем сучасної української літературної мови, принципи їх виділення.
2. Розвиток наукових поглядів на кількісний і якісний склад голосних і приголосних фонем сучасної української літературної мови.
3. Класифікація голосних звуків:
 - за місцем творення;
 - за способом творення;
 - лабіалізовані й нелабіалізовані голосні;
 - широкі й вузькі голосні;
 - наголошені й ненаголошені голосні звуки в українській мові.
4. Класифікація приголосних звуків:
 - за активним мовним органом (за місцем творення);
 - за способом творення;
 - сонорні і шумні приголосні, їх артикуляційні характеристики;
 - тверді та м'які приголосні.
5. Класифікація приголосних звуків у середній школі.

Домашнє завдання:

1. Опрацюйте літературу: 1) *Кюнцлі, Пискач СУЛМ*. С. 62–96; 2) *СУЛМ* за ред. Грищенка. С. 30–35; 3) *СУЛМ* Карпенка та ін. С. 17–40; 4) *СУМ* за ред. Мойсієнка. С. 282–291; 5) *Тоцька СУЛМ*. С. 43–95; 6) *УМ: Енциклопедія*. С. 104–105; 522–523.
2. Визначте тип подовження приголосних у наведених нижче словах: 1) утворилося внаслідок збігу двох однакових приголосних на межі морфем; 2) виникло історично внаслідок

прогресивної асиміляції; 3) виникає в сучасній живій мові внаслідок регресивної асиміляції; 4) наявне у словах іншомовного походження. *Міллю, узбіччя, сонний, розрісся, ванна, оббігти, рілля, б'ються, спросоння, роззброїти, тушию, юннат, неблаганний, молоддю, знаряддя, зшити, вітчизна, беззоряний, зрання, імміграція, осінній, міццю, зілля, коріння, вісню, коритце, понісся, квітчати.*

3. Запишіть слова фонетичною і фонематичною транскрипцією і з'ясуйте відмінність між звуками й фонемами. *Німецький, ательє, бар'єр, бюро, дюни, ін'єкція, інтерв'ю, каньйон, мільярд, сирітський, б'ються, легко, спитати, боротьба, вокзал, народження.*
4. Порівняйте класифікації приголосних звуків у середній школі (стандартний і профільний рівень), використовуючи підручники для 5 і 10 класу.

Завдання для аудиторної роботи:

1. Запишіть слова фонетичною транскрипцією й охарактеризуйте алофони голосних фонем: *вимести, тортури, застелити, доручення, отрута, завмирати, корупція, плисти, плести, чомусь, зупинятися, торішній, загребти, сполучення, злетіти, порушник, онука, розпушений, застеляти, невмирущий, зупинишся, шепотіти, колючий, нагороджу, ворожіння, скрипіти, викрити, розумний, голубці, порубаний, жолуді, велетенський, середина, голубий, величезний, порушення, Колумбія, доручати, докупити, застилати, пробудження, клепати, Болівія, добути, крокувати, доллю, розстеляти, надокучити, застерігати.*
2. Затранскрибуйте подані речення фонетичною і фонематичною транскрипцією і визначте в словах співвідношення звуків, фонем і букв. 1. *А проте цей край розкішний Не звабля мене красою* (М. Вороний). 2. *Людина живе для того, щоб піднести на щонайвищу вершину натхнення в своєму ділі, звідати захват від величі духу* (П. Загребельний). 3. *Хутір ховався серед дерев, так що влітку іншу хатку даремно очима шукатимеш, не знайдеш між зеленим листям* (М. Трублаїні).
3. Прочитайте виразно слова і поясніть, у яких випадках сполучення літер **дж** і **дз** позначають одну фонему, а в яких дві самостійні фонemi /д/ і /ж/, /д/ і /з/. *Узгодження, дзвоник, віджилий, саджанець, загороджений, надзель, підземний, відзвук, відзнака, джерело, джентельмен, підзвітний, приїжджий, надзвуковий, дзьоб.*
4. З'ясуйте, які різновиди алофонів (основний, комбінаторний, позиційний, факультативний) позначають підкреслені літери в поданих словах. *Ане́кдот, бджо́ла, безви́зно, безсме́ртя, боро́тьба, бри́нїти, вдо́ма, вертихві́ст, вихова́тель, відзвук, ві́слюк, ві́тчизна, во́зкий, глиби́нь, голу́бка, гоне́ць, дзвіно́чок, ді́жеці, інде́, Парасчи́н, персі́.*

ОСНОВНІ ТЕРМІНИ І ПОНЯТТЯ

Вокалізм (V) (від лат. *vocalis* – голосний звук) – система голосних фонем мови або діалекту на певному етапі їхнього розвитку. У сучасній українській літературній мові систему вокалізму утворюють **6** голосних фонем: /a/, /o/, /y/, /e/, /u/, /i/.

Голосні звуки – звуки мови, в основі яких лежить музикальний тон (голос), утворюваний при розкритому мовному каналі внаслідок коливань голосових зв'язок і дальшої модифікації їх у надгортанних порожнинах.

Ознаки голосних: а) **функціональні** (складотворча функція: у кожному слові стільки складів, скільки в ньому голосних звуків); б) **артикуляційні** (створяться без подолання якоїсь перешкоди на шляху повітряного струменя, тому інтенсивність і тиск повітряного струменя незначні, м'язова напруга апарату мовлення при вимові є рівномірною і спрямована на розкриття рота); в) **акустичні** (це вокальні, тональні звуки).

Консонантизм (C) (від лат. *consonans (consonantis)* – приголосний звук) – система приголосних фонем у мові або діалекті на певному етапі їхнього розвитку. У сучасній українській літературній мові систему консонантизму утворюють 32 приголосні фонemi: /б/,

/n/, /m/, /в/, /ф/, /д/, /д'/, /т/, /т'/, /з/, /з'/, /с/, /с'/, /ц/, /ц'/, /дз/, /дз'/, /ж/, /ч/, /ш/, /дж/, /л/, /л'/, /н/, /н'/, /р/, /р'/, /й/, /г/, /к/, /х/, /т/.

Приголосні звуки – звуки мови, основою яких є шуми, що виникають унаслідок проходження видихуваного струменя повітря через певну перепону, утворювану органами мовлення.

Ознаки приголосних: а) **функціональні** (не творять складів, а входять до них, прилягаючи до того чи іншого голосного); б) **артикуляційні** (виникають внаслідок долання перешкоди (у вигляді зімкнення або звуження голосового каналу) повітряним струменем, що виходить з легенів, тому інтенсивність і тиск повітряного струменя значні, м'язова напруга апарату мовлення при вимові є нерівномірною і спрямована на закриття рота); в) **акустичні** (це консонантні звуки, тобто в основі приголосних лежить одночасно голосове і шумове або тільки шумове джерело).

ЗВУКОВІ ЗМІНИ. АНАЛІЗ УПОДІБНЕНЬ ПРИГОЛОСНИХ ЗВУКІВ У ШКІЛЬНІЙ ЛІНГВОДИДАКТИЦІ

Практичне заняття № 4

Контрольні питання:

1. Поняття про звукові зміни та їх типи.
2. Позиційні зміни в системі голосних і приголосних сучасної української мови.
3. Акомодация голосних і приголосних сучасної української мови.
4. Асиміляція в системі голосних сучасної української мови.
5. Асиміляція в системі приголосних сучасної української мови та її типи:
 - а) прогресивна чи регресивна;
 - б) повна або часткова;
 - в) контактна або дистантна;
 - г) за якою ознакою (за дзвінкістю і глухістю; за м'якістю; за місцем чи способом творення);
 - г) відбита або не відбита на письмі.
6. Аналіз уподібнень приголосних звуків у шкільній лінгводидактиці.

Домашнє завдання:

1. Опрацюйте літературу: 1) *Кюнцилі, Пискач* СУЛМ. С. 97–115; 2) *СУЛМ* за ред. Грищенка. С. 50–55; 3) *СУМ* за ред. Мойсієнка. С. 254–268; 273–275; 291–293; 4) *Тоцька* СУЛМ. С. 96–107; 5) *УМ*: Енциклопедія. С. 13; 33–34; 262; 545.
2. У формі короткого письмового повідомлення викладіть думки мовознавців М. Жовтобрюха, Н. Тоцької, В. Брахнова та ін. на явище асиміляції у сучасній українській літературній мові.
3. Запишіть текст фонетичною транскрипцією з урахуванням змін голосних (крім **і**) у позиції після м'якого приголосного чи перед ним, між м'якими приголосними. Поясніть акомодацию. *Коли на малому лимані кричать чайки й десь важко сідають баклани, над морем стоїть чіткий місяць і грає срібними веслами на поверхні синьої води. На березі, як хрусталь, медуза. Кажуть, медуза горить, коли йде зграями. І це – як древнє сказання (М. Хвильовий).*
4. У поданих словах охарактеризуйте асиміляцію приголосних за такими ознаками: а) прогресивна чи регресивна; б) повна або часткова; в) контактна або дистантна; г) за якою ознакою (за дзвінкістю чи глухістю; за м'якістю; за місцем чи способом творення); г) відбита або не відбита на письмі: *Молотьба, вокзал, баскетбол, рюкзак, списати, з саду, легко, людський, Різдво, бджола, безшумний, сміється, смієшся, не сидиться, у книжці, коритце, розжарити, льотчик, Гандзя, у бочці, берешся, розширити, Вітчизна, пісня.*

5. Затранскрибуйте текст, поясніть усі випадки комбінаторних і позиційних модифікацій приголосних звуків. *Вечоріло. В хатинці було холодно, вогко й темнувало. Брудний світ ледве проходив надвору крізь маленьке, похилене віконце й скупо сірів по голих, брудних стінах, по чорній земляній підлозі, по всій убогій обстановці «робітницької квартири»* (В. Винниченко).
6. Виконайте вправу № 35 зі збірника М. Плющ, О. Леути, Н. Гальони.
7. Виконайте вправу № 164 зі збірника Н. Тоцької.
8. Проаналізуйте вправи, що стосуються звукових змін, у шкільних підручниках для 5 та 10 класу (стандартний і профільний рівень).

Завдання для аудиторної роботи:

1. Запишіть текст фонетичною транскрипцією. Виділіть усі випадки позиційних змін голосних (якісної редукації). Поясніть закономірності позиційних змін голосних. *Гінкий і крилатий, у три обхвати, прадавній в'яз на припічку кам'яниці Стурчаків, від якого, за переказами поляків, започаткувалося Таборище, неспогадано розбила весняна гроза. Приречений на довічну пам'ять, старий в'яз боровся за життя, за продовження собі віку, і невдовзі з міцного стовбура, що лише деінде не був позначений гаром блискавиці, пустив кілька пагонів: могутнє коріння щедро жило ті тонкі зелені парості глибинними соками і виганяло їх угору до пізньої осені, до тієї холодної пори, поки молоде листя не прихопили сиві зазимки, а вітри не взялись обгонити з пагіння листок по листку* (В. Логвиненко).
2. Подані слова прочитайте вголос, запишіть фонетичною транскрипцією. Поясніть явища комбінаторних змін. *Боротьба, просьба, кісьба, зідити, розказати, спитати, з фабрики, хоч би, так же, легкий, скраю, безсмертя, натхнення, з джерела, снишся, зважся, дочці, Оришці.*
3. Виконайте вправи № 139, 140, 141, 166 зі збірника Н. Тоцької.
4. Виконайте вправи № 38, 44 зі збірника М. Плющ, О. Леути, Н. Гальони.

ОСНОВНІ ТЕРМІНИ І ПОНЯТТЯ

Позиційні зміни – це зміни, зумовлені певним місцем (позицією) звуків у слові – початком, кінцем, серединою, перебуванням / неперехуванням під наголосом. Типи: *редукція, гармонійна асиміляція, протеза.*

Редукація (від лат. *reductio* – скорочую) – позиційна видозміна звуків, що є наслідком меншої напруженості й тривалості артикуляції. Є два типи редукації звуків: **кількісна (часокількісна) і якісна**. Наприклад, початковий ненаголошений [y] може послаблюватися до [ў] нескладового: [ўчіте^л] тощо.

Протеза – неетимологічний приголосний, який приєднується до початкового голосного у слові: *вікно, горіх, вулиця.*

Комбінаторні зміни – це зміни, що залежать від взаємодії звуків у мовному потоці. На якість одних звуків постійно впливає артикуляція сусідніх звуків, внаслідок чого утворюються різні алофони фонем. Типи: *акомодація, асиміляція, дисиміляція, дієреза, епентеза, метатега.*

Акомодація (від лат. *acommodatio* – пристосування) – зміна, що відбувається між звуками різних категорій, тобто між голосними й приголосними. Акомодація може бути **прогресивною і регресивною**. Коли попередній звук впливає на наступний, то відбувається прогресивна акомодація. Коли ж, навпаки, наступний звук впливає на попередній, відбувається регресивна акомодація. Наприклад, напівпом'якшена вимова перед наступним голосним [i] губних [n'], [b'], [f'], [v'], [m'], передньоязикових шиплячих [ш], [ж], [ч], [дж] задньоязикових [z], [к], [х], глоткового [z]. В українській мові більш поширена акомодація голосних до приголосних, аніж приголосних до голосних.

Асиміляція (від лат. *assimilatio* – уподібнення) – це зміна, що відбувається між звуками тієї самої категорії, тобто між голосними або між приголосними, наприклад [с] під впливом

[н'] в слові *сніг* теж м'який [с'н'іг]. Асиміляція може бути **прогресивною** й **регресивною**.

Гармонійна асиміляція (дистантна асиміляція, вокальна асиміляція, гармонія голосних) – це особливий вид регресивної асиміляції голосних у суміжних складах, який полягає в тому, що попередній голосний більше або менше уподібнюється до наступного голосного.

Практичне заняття № 5

Контрольні питання:

1. Дисиміляція та її типи:
 - а) прогресивна чи регресивна;
 - б) контактна чи дистантна;
 - в) за місцем чи способом творення;
 - г) відбита чи не відбита на письмі.
2. Метатеза і її типи:
 - а) контактна чи дистантна;
 - б) ускладнена чи неускладнена (проста).
3. Гаплогія.
4. Дієреза, або спрощення груп приголосних (з історичними коментарями).
5. Відображення спрощення приголосних на письмі та вивчення його в школі.

Домашнє завдання:

1. Опрацюйте літературу: 1) *Кюнцлі, Пискач* СУЛМ. С. 115–120; 2) *СУМ* за ред. Мойсієнка. С. 268–272; 3) *УМ: Енциклопедія*. С. 93; 142–143.
2. Спишіть речення і підкресліть слова, в яких відбулися зміни на дисимілятивній основі. Поясніть. 1. *І вже жоден рицар не має відваги до гри статъ супроти такої звитяги* (І. Франко). 2. *А сонце рушниками з-за кучерявих стелиться хмарин* (М. Стельмах). 3. *Давайте, говоріть ви, народом народжені й на тій же землі вирощені лицарі правди!* (І. Ле). 4. *Свіжа рілля, золоті стерні висріблилися тонким павутинням* (П. Оровецький). 5. *Струмки полощуть срібло тиші, в росі купається трава* (Б.-І. Антонич). 6. *Йшла вона – місяць обвив її світом, вітер поштиво затих, мов засоромлена, тихо плескала хижка ріка в верболозах німих* (Дн. Чайка).
3. Визначте тип звукових змін у словах: *вужчий, плести, вісник, лимар, Полтавщина, соняшник, Гандзя, скляний, трагікомедія, бджола, бондар, горіх, дикобраз, мірошник, довгобразий, срібло, залізо, хрест, квохтати, тхнути*.

Завдання для аудиторної роботи:

1. Визначте тип звукових змін у словах: *корисний, боротьба, капость, рибальство, медвідь, перепел, лицар, мести, павук, мінералогія, намисто, стипендія, тарілка, дужчий, муляр, імла, хто, вищий*.
2. Виправте, де потрібно, помилки і з'ясуйте, в яких словах спрощення приголосних не відбувається. *Проїздний, обласний, зап'ясний, шістнадцять, безвіздно, корисливий, персні, перехресний, свистнути, терка, скатерка, аванпостний, тоскно, скнара, хвастливий, доценський, шелестнути, улесливий, кістлявий, гігантський, достроковий, агенство, доблесний, альпіністський, прикрісний, вартісний, вискнути, пискнути, випускний, контрастний, пестливий, баласний, швидкісний, хваснути, студентство*.
3. Перепишіть, вставляючи, де потрібно, пропущені літери. Поясніть правопис і вимову цих слів: 1. *Чес...не діло роби сміло* (Нар. тв.). 2. *Налітали зловіс...ні птахи, доганяли сумний похід* (Є. Маланюк). 3. *Олеся вже була величенька дівчина років шіс...надицати*

(Б. Грінченко). 4. *Розійдемося, моє сер...це, Поки не світає* (Т. Шевченко). 5. *Чорний погляд твій гордий і зліс...ний, ти не хочеш прийняти любов. Та дарма, я гадюкою стис...ну, я візьму з твого сер...ця всю кров* (Н. Лівичька-Холодна).

ОСНОВНІ ТЕРМІНИ І ПОНЯТТЯ

Дисиміляція (від лат. *dissimilatio* – розподібнення) – один із видів комбінаторних змін звуків, що полягає в розподібненні приголосних у межах слова. За напрямком: а) **прогресивна**: *срібло* < *срібро*; б) **регресивна**: *лицар* < *рицар*. За віддаленістю звуків: а) **контактна** (суміжна): *дужчий* < *дуж+ш-ий*; б) **дистантна** (несуміжна): *муляр* (< *мурар*), *перепел* (< *перперь*), *рибальство* (< *рибарство*).

Метатеза (від гр. *metathesis* – перестановка) – заміна в слові незручних для вимови звукосполучень більш зручними. **Суміжна** (контактна): *локоть*, *лікоть* < **olkъть*, *бондар* < **bъdnарь*); **дистантна**: діал. *колонні* < літ. *коноплі*). **Неускладнена** (проста): діал. *талірка* < літ. *тарілка*; **ускладнена**: *тверезий* < **terzвъ*.

Гаплогія (від гр. *haploos* – однаковий, простий і *logos* – слово) – випадіння одного з двох сусідніх однакових або подібних складів: *мінералогія* < *мінералологія*, *дикобраз* < *дигообраз*.

Епентеза (від гр. *epenthesis* – вставка) – поява у словах додаткового звука: *навук* < *паук*, *строк* < *срок*.

Дієреза (спрощення) – втрата звука чи складу в потоці мовлення: *область* – *обласний*, *проїзд* – *проїзний*.

МОДУЛЬ 2

ЧЕРГУВАННЯ ЗВУКІВ І ФОНЕМ

Практичне заняття № 6

Контрольні питання:

1. Поняття про фонетичні (живі) та історичні чергування фонем.
2. Фонетичні чергування приголосних за дзвінкістю – глухістю.
3. Чергування приголосних за твердістю – м'якістю.
4. Чергування приголосних за місцем і способом творення.
5. Поняття милозвучності (евфонії) та немилозвучності (какофонії) в мові. Засоби милозвучності.
6. Чергування /у/ з /ў/, /і/ з /ї/ як засіб милозвучності української мови.

Домашнє завдання:

1. Опрацюйте літературу: 1) *Кюнцилі, Пискач* СУЛМ. С. 123–136; 2) *СУЛМ* за ред. Грищенка. С. 56–61; 3) *СУЛМ* Карпенка та ін. С. 83–91; 4) *СУМ* за ред. Мойсієнка. С. 294–296; 5) *Тоцька* СУЛМ. С. 107–117; 6) *УМ*: Енциклопедія. С. 501; 342.
2. Виконайте вправу № 153 зі збірника Н. Тоцької.
3. Виконайте вправу № 41 зі збірника М. Плющ, О. Леути, Н. Гальони.
4. Подані слова запишіть фонетичною транскрипцією. Поясніть усі випадки чергування приголосних за місцем і способом творення. *Зчеплення, безчинство, журишся, не мажся, у сорочці, діжці, тчемо, сміється, розчин, у книжці, відчай, ворітця, копитце, коротший, ліщина, вощина, льотчик.*
5. Перепишіть, вибираючи з дужок **і** або **й**, **у** або **в**, поясніть: 1. *Було як почують хуторяни, що (й, і)де татарва, то заганяють скотину (й, і) ховаються по байраках (й, і) котлованах...* (О. Стороженко). 3. *(В, у)се небо облягли темні купчасті хмари, які шалено летять (в, у) одному напрямі. На мить з'явиться сонце, залле блиском сивий океан (й, і) знову сховається за хмарами* (К. Станюкович). 4. *(У, в)томився вороненький, (й, і)де, спотикнеться* (Т. Шевченко). 5. *(І, й) так – домовились: ми (в, у)стаємо завтра о шостій, готуємо нашвидкуруч сніданок (й, і) біжимо на заняття (газ.).*
6. Виконайте вправу № 163 зі збірника Н. Тоцької.

Завдання для аудиторної роботи:

1. Подані слова прочитайте вголос, запишіть фонетичною транскрипцією. Поясніть випадки живих чергувань приголосних за дзвінкістю – глухістю. *Футбол, якби, боротьба, просьба, косьба, спитати, сказати, спересердя, спідлоба, хоч би, легкий, вогкий, дьогтю, без клопоту, анекдот, вокзал, з шибок, із черги, з фабрики, молотьба.*
2. Подані слова запишіть фонетичною транскрипцією. Виділіть і поясніть усі випадки живих чергувань приголосних за твердістю – м'якістю. *Після, зняти, український, уманський, цвіт, свято, корисні, кузня, штанці, світ, з вівці, передні, пісні, віслюк, сільський.*
3. Знайдіть у наведених реченнях порушення правил милозвучності. Чим воно зумовлене в поезії? Поясніть правила чергувань. 1. *Так вже склалось: все життя плямисте.* 2. *Вчорашніми очима я дивлюсь В твої сьогоднішні передвечірні очі.* 3. *Ми на Вкраїні хворі Україною, На Україні в пошуках її...* 4. *Йї тече твій погляд темно-синій, Як вітер в затінку небес.* 5. *Сині очі зорі Зорять з зору твого дорогого.* 6. *Творись в людей у дні і ночі*

- Глаголом правди і добра. 7. Я тікав, тікав від цього імені, Як тікають тисячі із нас. 8. Щоб з ваших вод я тив красу й свободу... (Із творів М. Вінграновського).
4. Виконайте вправи № 154, 157, 165 зі збірника Н. Тоцької.
 5. До поданих слів підберіть (де це можливо) фонетичні варіанти з у (в) або і(й), обґрунтуйте свій вибір. *Україна, вважати, уподобати, вдова, вдома, влада, увага, удень, вдача, врожай, вчений, всякий, весь, втома, ухвала, вночі, всередині, участь, ухил, вміння, удосвіта, встати, вчення, імення, ім'я, Іван, імовірно, іти, ідея, ідол, Індія, інде.*

ОСНОВНІ ТЕРМІНИ І ПОНЯТТЯ

Живі (або фонетичні) чергування – зміни фонем, зумовлені певними фонетичними умовами, що діють у сучасній мові. Так, наприклад, в аломорфах /сад-ити/ й /сад'-ім'/ фонема /д/ перед /і/ чергується з /д'/, а в аломорфах /сад-ити/ й /с'ід-ати/ фонема /с/ перед /а/ чергується з /с'/ перед /і/.

Позиційні чергування – чергування звуків, які відбуваються залежно від їхньої фонетичної позиції у слові й зумовлені живими фонетичними нормами сучасної мови. Позиційні чергування за своєю природою суто фонетичні й не мають фонематичного значення, оскільки в них реалізуються в різних позиціях варіанти тих самих фонем. Наприклад: *голуб – го^улубка – гу^олубка; несе^нний – не^нсти; учора – у^чора, іти – і^ти.*

Милозвучність (евфонія) – здатність фонетичної системи мови до мелодійного звучання, а також до створення звукових образів у висловлюванні.

Немилозвучність (какофонія) – неприємне для слуху звучання, що виникає при настирливому повторенні тих самих звуків або звукосполучень, їх нагромадженні у фразі (тексті), якщо це не пов'язується зі стилістичним завданням. Наприклад: *Юнак слухав ці цікаві розповіді.*

Зяяння (зіяння, гіатус) – збіг двох або кількох голосних в одному слові або на межі слів: *аорта, радіо, какао, за озером.*

ІСТОРИЧНІ ЧЕРГУВАННЯ ТА ЇХ МІСЦЕ В ШКІЛЬНІЙ ЛІНГВОДИДАКТИЦІ

Практичне заняття № 7

Контрольні питання:

1. Історичні чергування фонем. Типи, загальна характеристика.
2. Історичні чергування голосних (найдавніші, нові).
3. Історичні чергування приголосних.

Домашнє завдання:

1. Опрацюйте літературу: 1) *Кюнцлі, Пискач СУЛМ*. С. 136–163; 2) *СУЛМ* за ред. Грищенка. С. 61–67; 3) *СУЛМ* Карпенка та ін. С. 91–108; 4) *СУМ* за ред. Мойсієнка. С. 296–301; 5) *Тоцька СУЛМ*. С. 117–132; 6) *УМ: Енциклопедія*. С. 231–232.
2. Пояснить усі можливі історичні чергування голосних фонем. 1. *Спи ж, мій маленький, слухняний синок!* (В. Сосюра). 2. *Сто два роки бабусі мої* (В. Сосюра). 3. *Того літа я вперше побачив Київ і Дніпро* (М. Вінграновський). 4. *Набираюсь сил од природи, од сільського повітря* (М. Коцюбинський). 5. *Упала ніч на табір* (О. Довженко).
3. На матеріалі поданих речень пояснить усі можливі випадки історичних чергувань голосних і приголосних у сучасній українській мові (з історичними коментарями), навівши паралельні форми цих слів або похідних, які свідчать про наявність чергування: 1. *За колісницею тягся довгий рядок верхівців на конях* (І. Нечуй-Левицький). 2. *Про всяк випадок*

надів він під сорочку кольчугу й засунув за пояс кинджал (З. Тулуб). 3. Біла церква серед могутньої зелені робила приємне враження (М. Коцюбинський). 4. Упала ніч на табір (О. Довженко). 5. Настала ніч, холодок та сон сповиває землю (Панас Мирний). 6. Вже тріщать залізні двері, голоси гудуть і закривавились високі вікна (М. Рильський).

4. Від поданих іменників утворіть прикметники з суфіксом **-ськ-**. Поясніть чергування приголосних на морфемних швах. *Париж, Дрогобич, Бучач, Балхаш, Сиваш, Кавказ, Збараж, Лейпциг, Цюрих, Франкфурт-на-Майні, Гаага, Дамаск, Золотоноша, Калуга, Калуш, Баку, Сочі, Запоріжжя, Пенза, Гадяч, Овруч, Куба, Санкт-Петербург, Люксембург, Гамбург, Чернівці, Одеса, Великі Лучки, Коломак, Кривий Ріг, Гонконг, Острог, Марокко, Чикаго, Іртиш, Нальчик, Сілезія, Полісся, Буг, Волга, Мозамбік, Кагарлик, Євпаторія, Выборг, Льєж, Данциг, Караганда, печеніги, чехи, лаки, коряки, перм'яки, латиші, гагаузи, ескімоси.*

Завдання для аудиторної роботи:

1. Поясніть найдавніші і нові чергування голосних у словах. *Терти – стирати – затірка; стерегти – остерігатися; могли – уміти; гребсти – загібати; вмерти – помирати; плисти – плавати; нести – носити; брести – бродити – брід.*
2. До поданих слів доберіть такі відповідники, у яких би відбулося чергування фонем /o/, /e/ з /i/. *Ворожити, гонець, тоненький, доба, слово, ведеш, вдома, вихователь, шовковий, річ, камінь, жовтий, рости, школа, пора, медобори, діловод, закон, спокій, воля, донесення, ворона, молоко, розгром, село, Донець, коса, сім, піч, кокс, коло, коса, дзвінок.*
3. У поданих реченнях знайдіть усі випадки наявних або можливих фонетично не зумовлених (історичних) чергувань приголосних. Поясніть. 1. *Удвох собі походжають, мов ті голуб'ята* (Т. Шевченко). 2. *Через тиждень замість чорних стогів жовтіли високі ожереди соломи* (Панас Мирний). 3. *Скінчу вже врешті свою подорож* (М. Коцюбинський). 4. *Нічого немає в світі смачнішого від хліба, кажуть у народі* (С. Плачинда). 5. *Сучасне завжди на дорозі з минулого в майбутнє. Чому ж я мушу зневажати все минуле?* (О. Довженко). 6. *Люблю пісні мого краю, та не спинюсь на тім лишень: з любов'ю вухо привертаю до братніх на землі пісень* (М. Рильський).
4. Виявіть і поясніть відхилення від чергувань /o/ та /e/ з фонемним нулем та /e/ з /o/ після шиплячих та /j/ у поданих словах. *На лобі, пеньок, орли, льон, лев, швець, жнець, у роті, синок, хлопець, мох, вогонь, гадка, шибка, кочегар, чекати, щедрий, рожевий, меншості, бджолі, печера, черга, гайочок, більшої.*
5. Поясніть природу звукосполучень **-ри-**, **-ли-** в словах *криниця, тривога, клин, глитати, чорнобривий, бриніти, глибінь, кривавий, дрижати, крихта.*

ОСНОВНІ ТЕРМІНИ І ПОНЯТТЯ

Історичні чергування – зміни фонем, що не залежать від спеціальних фонетичних умов сучасної мови, а викликані фонетичними закономірностями, що діяли в минулому, в більш ранні епохи розвитку української мови. Наприклад: *нести – носити, кілок – кілка, стола – стіл, муха – мусі, лице – личко* та ін.

АКЦЕНТОЛОГІЯ ТА ВИВЧЕННЯ ЇЇ В ШКОЛІ

Практичне заняття № 8

Контрольні питання:

1. Акцентологія як наука та її предмет.
2. Поняття словесного наголосу. Його характер.

3. Акцентуаційна норма. Нормалізація українського літературного наголошення.
4. Особливості наголошування слів деяких частин мови:
 - а) слова, наголошення яких пов'язане з їх семантикою;
 - б) слова з подвійним наголошуванням.
5. Словники наголосів.
6. Вивчення акцентуації в середній школі.

Домашнє завдання:

1. Опрацюйте літературу: 1) *Кюнцилі, Пискач СУЛМ*. С. 173–194; 2) *СУЛМ* за ред. Грищенка. С. 70–72; 3) *СУЛМ* Карпенка та ін. С. 51–54; 130–135; 4) *СУМ* за ред. Мойсієнка. С. 308–311; 5) *Тоцька СУЛМ*. С. 136–137; 6) *УМ: Енциклопедія*. С. 386–387.
2. Виконайте завдання № 205 зі збірника Н. Тоцької.
3. Зробіть аналіз 5 словникових статей «Словника наголосів» (Київ, 2003) С.І. Головащука.
4. Проаналізуйте вправи, що стосуються наголошування слів, у шкільних підручниках з української мови для 5 і 10 класу.
5. Користуючись словником, поставте наголос у поданих словах. *Громадянин, Дністер, добовий, довести, довідник, доглядач, дочка, дощечка, донесхочу, донести, допізна, доповісти, дотеп, дотепність, дробовий, завдовжки, завести, загадка, заглянути, заржавіти, знітитися, зобразити, маляр, металургія, ненавидіти, обруч, обіцянка, прошарок, рішуче, річковий, сполучний, сумісництво, чарівний, черкати, черствий, чернозем, щелепа.*
6. Прочитайте вголос поетичні уривки, дотримуючись ритмомелодики. Поясніть відхилення в наголошуванні слів. Чим вони зумовлені? 1. *Мій Києве, гайда до неї. Гайда, мій Києве-листопад... В багряно-сизому інеї, У сизо-збурену небопадь.* 2. *Нога трави в багряне відійшла, Ззозулена зоря останню росу гонить.* 3. *Я не поквапився. Я знаю ціну крові. Ні, я не той, хто власні греблі рве.* 4. *А руки мої дайте літакам... Легені – вітру... А чоло – блакиті...* 5. *Як будеш спати – будеш рости, Маленьке зайченятко.* 6. *Світ кидається й спить на ногах, їсть і п'є, і нема йому свята...* 7. *Благословен, хто може не спішити, Доки хода і воля не змужніла.* 8. *Він пролітав між поглядами сонць, Одна глибінь мінялася другою... Колись, зацькований, дорогою такою Він од Землі летів у неспокою, І помстою тремтіла його моць...* (Із творів М.Вінграновського).

Завдання для аудиторної роботи:

1. Користуючись словником, поставте наголос у поданих словах. *Абиде, алфавіт, апостроф, весняний, видання, вимова, гілля, довідник, заголовок, зокрема, мабуть, небіж, надання, отаман, помилка, поперек, переспів, подання, показник, займемо, живеєте, живемо, краду, крадеєш, крадуть, платимо, платите, пишу, пишете, плачу, платиєш, платимо, платите.*
2. Виразно прочитайте обидва уривки, позначте всі наголошені склади. Чому у поезії виділяти наголошені склади легше, ніж у прозі?

I. *Довбуєш покинув сім'ю і пристав до опришків саме в ті часи, коли коли зросло народне невдоволення проти поміщиків. Зростала в панських серцях привога, а в гуцульських – надія, що таки настане час, вільний від тяжкої кріпацької праці, від зневаг, від знуцання* (І. Єрофєєв).

II. *Кажуть, легше повалити,
Ніж звести будівлі стіни.
Я тесав гранітні плити,
Закладав в підмурки міни.
І кажу: поставить легше
На будівлі сім рекордів,*

*Ніж на ній сірник відтерши,
Підпалити шнур бікфордів* (П. Воронько).

3. Використайте подані слова в різних словосполученнях і доведіть, що в межах кожної пари слова з різними наголосами мають різні лексичні або різні граматичні значення. *Пугач* – *пугáч*, *руки* – *рукí*, *тіпати* – *тіпáти*, *тріска* – *тріскá*, *виходити* – *виходити*, *забігати* – *забігáти*.
4. Виконайте вправи № 207, 209, 210, 211 зі збірника Н. Тоцької.
5. Прочитайте, правильно наголошуючи слова: 1. *Позаду, за їхніми спинами, схвильоване, бліде обличчя старшого лікаря* (В. Козаченко). 2. *Київ здавна був осередком культури* (журн.). 3. *Налітали зловісні птахи, доганяли сумний похід* (Є. Маланюк). 4. *Безперестанку чийсь-небудь лікоть одпихає тебе назад або хтось ззаду кладе на плечі руки* (М.Коцюбинський). 5. *Розійдемоь, моє серце, Поки не світає* (Т. Шевченко).

ОСНОВНІ ТЕРМІНИ І ПОНЯТТЯ

Словесний наголос (акцент) – це виділення складу в слові різними фонетичними засобами, зокрема: а) посиленням м'язової напруги (такий наголос називається динамічним, силовим, експіраторним; він властивий, наприклад, усім східнослов'янським мовам); б) зміною висоти тону (наголос музичний, тонічний, мелодійний; він характерний, зокрема, для китайської, корейської та японської мов; у поєднанні з посиленням м'язової напруги – наприклад, для литовської, сербської і хорватської мов); в) збільшенням тривалості звучання (наголос часокількісний, квантитативний, довготний; наприклад, у новогрецькій мові).

Функції наголосу: а) **кульмінативна** (забезпечення цілісності і виділення слова шляхом просодичної централізації його складо-звукової структури (виділення просодичного центра слова); б) **сигніфікативна** (розрізнення, крім граматичних форм, також лексем і лексико-семантичних варіантів слів). Наприклад: *відомість* (документ), *відомість* (інформація), *замок* (будівля), *замок* (пристрій для замикання) та ін.; в) **делімітативна** (роздільна) – позначає межі між словами; г) **експресивна** (є елементом інтонації фрази і співвідноситься з прагматичним значенням).

СКЛАД ЯК ЧАСТИНА ФРАЗОВОГО ТАКТУ ТА ЙОГО МІСЦЕ В ШКІЛЬНІЙ ЛІНГВОДИДАКТИЦІ. ІНТОНАЦІЯ ТА ЇЇ СКЛАДОВІ ЕЛЕМЕНТИ У ВИЩІЙ І СЕРЕДНІЙ ШКОЛІ

Практичне заняття № 9

Контрольні питання:

1. Склад як частина фразового такту. Теорії складу.
2. Типи складів (відкриті / закриті, прикриті / неприкриті, наголошені / ненаголошені).
3. Український фонетичний складоподіл.
4. Орфографічний складоподіл (перенос слів) і вивчення його в школі.
5. Інтонація та її складові елементи.
6. Фразовий наголос і його різновиди (наголос акцентної групи, синтагматичний, логічний та емпатичний наголоси).
7. Поняття мелодики української мови. Основні типи мелодики.
8. Паузи. Види пауз.

Домашнє завдання:

- Опрацюйте літературу: 1) *Кюнцилі, Пискач* СУЛМ. С. 165–171; 197–208; 2) *СУЛМ Карпенка та ін.* С. 45–62; 3) *СУМ* за ред. Мойсієнка. С. 304–334; 4) *Тоцька* СУЛМ. С. 132–141; 5) *УМ: Енциклопедія.* С. 599–600; 227–228.
- Подані речення запишіть фонетичною транскрипцією, охарактеризуйте склади в усіх словах. 1. *Густий запах пізніх гречок і сухої стерні повівав з поля...* (М. Коцюбинський). 2. *Лиш той ненависті не знає, хто цілий вік нікого не любив* (Леся Українка). 3. *Поспішив хлопець нерівною дорогою, вкритою довгими смугами рослин, на яких, з листкових країв, звисали роси – білі і прозорі* (В. Барка). 4. *Ніхто з найближчих приятелів так і не дочекався від нього виразної відповіді на запитання, чого він туди їздить* (Ю. Андрухович).
- Розбийте слова на склади, порівняйте фонетичний і орфографічний складоподіли. *Їжа, юшка, яблуко, єдиний, яма, їдкий, знання, відродження, оаза, район, мовознавство, Ярина, бастион, озеро.*
- Подані речення прочитайте вголос, поясніть стилістичну функцію пауз, позначених на письмі трьома крапками. 1. *Вродило... не яблука – самі дулі* (Остап Вишня). 2. *А я... аж страшно, як згадаю, я сам пішов у москалі* (Т. Шевченко). 3. *Зима... і пролісок блакитний* (Олександр Олесь). 4. *Чорними ярами покотився білий туман, одежа вкрилась дрібненькою росю...* (М. Коцюбинський).
- Прочитайте вголос, поясніть мелодіку. 1. *Гляне – холодною водою зілле* (Марко Вовчок). 2. *Раптом чує: недалеко, з-за жита, хтось співає* (Панас Мирний). 3. *– Яка красива. Ну лялечка! – ніжно і зворушливо промовила мати. – І позіхає, глянь. Голубонько ж ти моя сизенька, квіточка...* (О. Довженко). 4. *Чуда не сталося: коняка мовчала, як і належить їй мовчати увесь вік* (М. Стельмах).
- Прочитайте вголос подані речення, охарактеризуйте паузи, наголоси, рух мелодики. 1. *«Еге, – подумав Остап, – так ось воно що»* (М. Коцюбинський). 2. *І голос сильний нам згори, як грім, гримить: «Лупайте сю скалу!»* (І. Франко). 3. *«І що я без землі?» – вертілося в його похнюпленій голові* (Панас Мирний). 4. *– Яка краса! – сказав Доктор. – Шанування любій молодій панні. Добрий сирник?* (Ю. Андрухович).

Завдання для аудиторної роботи:

- Прочитайте, знайдіть у тексті слова, в яких є розбіжності при фонетичному і орфографічному складоподілі: 1. *О вільний степ! О золоті часи! Я вас благословляю за помірність* (М. Руденко). 2. *Скажіть моїй матері, Що я не повернусь ніколи...* (Д. Павличко). 3. *Чи є краці над квітами та над весняні? Чи є краці в життю літа та над молодії?* (Леся Українка). 4. *Хто чисте сумління має, спокійно спати лягає* (Нар.тв.). 5. *Приємно бродити по темних калюжах після грому й дощу, чи ловити щучок руками, скаламутивши воду, або дивитись, як тягнуть волока* (О. Довженко).
- Охарактеризуйте склади в поданих словах. *Античний, антинародний, суперчливий, супермодний, імітувати, мовознавство, життя, сестра, їжа, юшка, яблуко, єдиний, яма, їдкий, знання, відродження, оаза, район, мовознавство, Сільва, розорати, озеро.*
- Прочитайте подані речення, дотримуючись основних правил мелодики. 1. *Чи не помиляюсь я в спогадах та почуттях? Ні.* (О. Довженко). 2. *Слухайте, діду, ви не можете йти швидше?* (О. Довженко). 3. *Що ж то за краса!* (Марко Вовчок). 4. *Іди додому, синочку. До побачення!* (О. Копиленко).
- Подані речення запишіть фонетичною транскрипцією, прочитайте, дотримуючись логічних пауз, встановіть, наскільки паузи співвідносяться з розділовими знаками. 1. *Заспівай лиш нам, старий кобзарю* (Т. Шевченко). 2. *Соломія міркувала, що, коли брати у ліву руку, плавні мусять швидко скінчитися...* (М. Коцюбинський). 3. *Дівчата йдуть, співаючи, з ланів* (Леся Українка). 4. *І все летить перед тобою, і ти, здається, сам летиш* (В. Сосюра).
- Прочитайте подані речення, виділяючи емпатичний наголос. 1. *А Леся так прямо оче-е-й не зводить* (Гр. Тютюнник). 2. *«Поет розуміє все незбагненне», – писав Лорка* (В. Стус).

3. Земля дитинства, стежки ранньої юності... (В. Скуратівський). 4. З-за комина почувся якийсь пискливий голос: «Я їсти хо-чу-у-у...» (Гр. Тютюнник).
6. Виразно прочитайте речення, виділяючи логічно наголошені слова. 1. Коли я буду явором рости, дивитися у далеч з висоти, коханій посилали листочки, як посилаю їй тепер листи. 2. Безсмертні всі: цей виховав дитину, той пісню написав, хоч і єдину, а той, хто не зміг цього зробити, біля дороги посадив калину. 3. Рівняє смерть усіх. Та після неї не всі однакові в серцях людей: великими стають лиш Прометей, чи їх тіла в землі, чи в мавзолеї (Д.Павличко).

ОСНОВНІ ТЕРМІНИ І ПОНЯТТЯ

Емфатичний наголос – це виділення важливої зі смислового погляду частини висловлення (групи слів, слова і навіть складу) у зв'язку з вираженням експресії мовлення, емоційного стану мовця. Емфатичний наголос найчастіше виражається подовженням голосного, приголосного, а також своєрідною мелодикою.

Інтонація (від лат. *intonare* – голосно вимовляти) – сукупність звукових мовних засобів, завдяки яким передається смисловий, емоційно-експресивний і модальний характер висловлення, комунікативне значення та ситуативна зумовленість, стилістичне забарвлення тексту, індивідуальність виражальних прийомів мовця. Інтонація включає мелодику, інтенсивність, тривалість звучання, фразовий і логічний наголоси, ритм, тембр, паузи.

Інтонологія – розділ мовознавства, що вивчає інтонацію в її структурних, функціональних, комунікативних та стилістичних аспектах.

Логічний наголос – особливе виділення голосом слова в реченні з метою підкреслити важливість його в смисловій структурі речення. У простому реченні буває тільки один логічний наголос. Він може падати на будь-яке слово в реченні, зокрема й на службове. Логічний наголос сильніший від синтагматичного.

Мелодика – підвищення і зниження тону для вираження відповідної думки чи почуття. Функції мелодики: а) **комунікативна** (розрізняє розповідні, питальні, спонукальні речення, виділяє звертання, вставні слова і т. ін.); б) **емоційна** (відбиває ставлення мовця до висловленої думки). Види мелодика: а) **завершена**; б) **незавершена**.

Наголос акцентної групи – найслабший за своєю силою. В акцентну групу звичайно об'єднуються повнозначні слова і сполучники, прийменники, допоміжні дієслова і окремі різновиди займенників. Акцентну групу можна розглядати також як фонетичне слово. Сильнішим у реченні є **синтагматичний наголос**.

Пауза (лат. *pausa* – зупинка, затримка, припинення) – більш або менш тривала артикуляційна й акустична зупинка в мовленнєвому потоці. Види пауз: 1. **За функцією**: а) **синтаксична** (або логічна) (завершує процес мовлення або певний мовленнєвий відтинок – синтагму); б) **хезитаційна** (служить для обдумування, добирання належного слова); в) **емфатична** (служить для увиразнення, виділення наступного тексту); г) **емотивна** (перерва у мовленні з психологічних причин). 2. **За ступенем вірогідності**: а) **обов'язкова** (на синтаксичному шві, наприклад, перед підрядним додатковим реченням); **вірогідна** (поява паузи значною мірою зумовлена семантико-інтонаційною структурою висловлення); **варіативна** (пауза з найменшим ступенем вірогідності – стилістична, емфатична пауза). 3. **За тривалістю**: а) **короткі**; б) **середні**; в) **довгі** (при докладнішому аналізі – також найкоротші й наддовгі). Наприклад: *Після неспокійної ночі / Тихович разом зі сходом сонця / зірвався на рівні ноги //* (М.Коцюбинський).

Синтагматичний наголос – виділення слова в синтагмі за допомогою артикуляційно-акустичних засобів. Як правило, синтагматичний наголос падає на останнє слово (зрідка словосполучення) синтагми.

Склад – фонетичне слово або його частина, що складається з голосного, до якого можуть долучатися один або кілька приголосних. Типи складів: а) **відкритий** (закінчується на голосний): *су-сі-ди, го-ло-ва*; **закритий** (закінчується на приголосний): *кар-низ, кап-кан*; б)

прикритий (починається на приголосний): *при-го-лу-би-ти*; **неприкритий** (починається на голосний): *о-а-за*.

Складоподіл – визначення межі складу та кількості складів у слові. Типи: а) **фонетичний** (виділення складів в усному мовленні з урахуванням їх сонорності): *при-ї-зди-ти, зна-ння, о-зе-ро*; б) **орфографічний** (виділення складів при переносі частин слова із рядка в рядок): *при-їз-ди-ти, озе-ро, зна-ння (і знан-ня)*.

Фразовий наголос виявляється тільки в реченні. Виступаючи компонентами речення, окремі слова дістають наголошення неоднакової сили, що залежить від місця слова в реченні, кількості складів у ньому та смислового навантаження. Фразовий наголос має такі різновиди: *наголос акцентної групи, синтагматичний, логічний та емпатичний*.

ОРФОЕПІЯ ЯК РОЗДІЛ МОВОЗНАВСТВА. ОСНОВНІ РИСИ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ ВИМОВИ

Практичне заняття № 14

Контрольні питання:

1. Орфоепія української мови, її предмет, зв'язок з іншими розділами мовознавства. Орфоепічний словник, його характеристика.
2. Орфоепічна норма. Типи і причини орфоепічних помилок.
3. Вимова голосних.
4. Правила вимови приголосних.
5. Фонематичний, фонетичний і орфоепічний аналіз.
6. Фонетико-графічний аналіз у середній школі.

Домашнє завдання:

1. Опрацюйте літературу: 1) *Кюнцилі, Пискач СУЛМ*. С. 210–220; 2) *СУЛМ* за ред. Грищенка. С. 77–80; 3) *СУЛМ* Карпенка та ін. С. 111–135; 4) *Тоцька СУЛМ*. С. 142–153; 5) *УМ: Енциклопедія*. С. 445.
2. Зробіть аналіз словникової статті «Орфоепічного словника української мови» (2001, 2003).
3. Виконайте завдання № 252 зі збірника Н. Тоцької.
4. Подані слова запишіть фонетичною транскрипцією, прочитайте вголос, зверніть увагу на вимову голосних звуків. *Помітно, голубка, великий, бачила, оголошення, літера, поріг, зозуля, козух, тобі, матиму, дівчина, примерзлий, незліченний, заворушення*.
5. Подані речення запишіть фонетичною транскрипцією, прочитайте вголос, поясніть вимову голосних та приголосних. 1. *Ти гість мені сьогодні – образити тебе я не хотів би* (Леся Українка). 2. *Та все ж нехай хоч розіпнуть, а я без віршів не улежу* (Т. Шевченко). 3. *Линьте ж, дні, котіться, весни, до мети!* (М. Рильський). 4. *Лінивого не добудуєшся, як мертвого не докличешся* (Нар. тв.).
6. Розробіть конспект уроку узагальнення та систематизація вивченого з розділу «Фонетика» (профільний рівень навчання мови), використовуючи інноваційні технології, інтерактивні методи навчання мови, вправи та завдання проблемно-пошукового характеру. Усно обґрунтуйте шляхи реалізації мовної, мовленнєвої та комунікативної компетенцій учнів.

Завдання для аудиторної роботи:

1. Виконайте вправи № 264, 270, 311 зі збірника Н. Тоцької.
2. Подані слова запишіть фонетичною транскрипцією, прочитайте вголос, зверніть увагу на вимову звуків [e] та [u]. *Чекати, веде, вимету, степи, клени, плести, берізка, гребі, дикун, лексика, перевертень, невістка, учителі, пливить, оперізувати*.

3. Затранскрибуйте подані речення, дотримуючись орфоепічних норм. 1. *Вона не думала, що Мелашці буде так важко в свекрухи* (І. Нечуй-Левицький). 2. *Поплив човен в синє море* (Т. Шевченко). 3. *Хитра людина в'ється, як хмелина: за що можна вчепиться, за те й держиться* (Нар.тв.). 4. *І все летить перед тобою, і ти, здається, сам летиш* (В. Сосюра).
4. Подані слова запишіть фонетичною транскрипцією, прочитайте вголос, зверніть увагу на вимову губних та передньоязикових приголосних. *Острів, дивно, вовк, футбол, тобі, міх, вечір, фарфор, вухо, дерево, віра, взяв, вовна, фейлетон, Федір, сівба, дивак, півхліба, цвях, свято, діти, життя, сіль, стіна, вість, гладь, річка, дядько, смерть, ліплять, дитячко, світає, сіяч, посвята, цвях, різьбяр, тісно.*
5. Зробіть фонематичний, фонетичний і орфоепічний аналіз поданих слів: *поїздиці, агентство, надзвичайно, нагороджений, високість, голубка.*

ОСНОВНІ ТЕРМІНИ І ПОНЯТТЯ

Орфоепічний аналіз – з'ясування особливостей вимови й акцентуації слів та артикуляції окремих звуків.

Орфоепічні помилки: 1. **Фонологічні вимовні помилки** проявляються у змішуванні фонем, що не тільки спотворює нормативну вимову, а й призводить до неправильного розуміння слова. Наприклад, при оглушенні кінцевих приголосних слово *гриб* сприймається як *грип* (хвороба), *ніж* – як *ніш* (родовий відмінок множини від слова *ніша*), *казка* – як *каска*, *везти* – як *вести*, *кіз* – як *кіс*. До цієї групи орфоепічних помилок належить і заміна огубленого ненаголошеного звука [o] неогубленим [a]: *моститися* вимовляється як *маститися*, *поради* – як *паради*, *воли* – як *вали*. 2. **Фонетичні вимовні помилки** полягають у неправильному використанні варіацій фонем. Ці порушення не завжди змінюють значення слова і, як правило, спотворюють вимову. Так, українська орфоепія допускає вимову приголосного [m'] з наближенням до [ɥ'], якщо [m'] стоїть після [c']: [c'm'іна], [рад'іc'm'] (*стіна, радість*). У словах [жe'm':a], [m'іло] (*життя, тіло*) наближення [m'] до [ɥ'] є порушенням норм української орфоепії.

Орфоепія – 1) сукупність вимовних норм, що охоплюють правила вимови звуків, звукосполучень у мовному потоці, наголошування слів, а також такі суперсегментні фонетичні явища, як інтонування фрази, ритмомелодика; 2) розділ мовознавства, що вивчає норми літературної вимови.

Фонематичний аналіз – виокремлення фонем та з'ясування їх визначальних артикуляційно-акустичних ознак.

Фонетичний аналіз – характеристика звуків, звукового складу слів і їх фонетичних явищ.

ЗРАЗКИ АНАЛІЗІВ

ФОНЕМАТИЧНИЙ АНАЛІЗ

1. Записати слово (орфографічно, фонематичною і фонетичною транскрипціями і визначити в ньому кількість букв, фонем і звуків).
2. Поділити слово на склади, охарактеризувати їх (за кінцевою фонемою, за початковою фонемою, за кількістю фонем).
3. Охарактеризувати голосні фонemi: ряд, піднесення, лабіалізація, реалізація в звукові.
4. Охарактеризувати приголосні фонemi: за співвідношенням голосу і шуму, за участю голосу, за активним мовним органом, за місцем творення, за способом творення, за участю носового резонатора, за палатальністю. Реалізація в звукові (алофоні).
5. Визначити модифікації фонем: головний вияв, позиційний, комбінаторний, факультативний алофон.
6. З'ясувати чергування фонем (історичні чергування).

ЗРАЗОК:

1. Полегкість – /полегкіст'/, [полéхк'іс't]. У слові 9 букв, 9 фонем, 9 звуків.
2. /по–лег–кіст'/: /no/ – відкритий, прикритий, двофонемний; /лeг/ – закритий, прикритий, трифонемний; /кіст'/ – закритий, прикритий, чотирифонемний. Наголошений другий склад, наголос сталий.
3. Голосні фонemi: /o/ – заднього ряду, середнього піднесення, лабіалізована, головний вияв; /e/ – переднього ряду, середнього піднесення, нелабіалізована, головний вияв (наголошена позиція); /i/ – переднього ряду, високого піднесення, нелабіалізована, головний вияв.
4. Приголосні фонemi: /n/ – шумна, глуха, губна, губно-губна, зімкнена, неносова, тверда, головний вияв; /л/ – сонорна, язикова, передньоязикова, щілинна, неносова, тверда, головний вияв; /г/ – шумна, дзвінка, глоткова, щілинна, неносова, тверда, комбінаторний варіант [x]; /к/ – шумна, глуха, язикова, задньоязикова, зімкнена, неносова, тверда, комбінаторний варіант [к']; /с/ – шумна, глуха, язикова, передньоязикова, щілинна, неносова, тверда, комбінаторний варіант [с']; /m'/ – шумна, глуха, язикова, передньоязикова, зімкнена, неносова, м'яка, головний алофон [m'].
5. Чергування фонем /i/ – /o/ в суфіксі: *полегкість* – *полегкості*.

ФОНЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ

1. Записати слово (орфографічно, фонематичною і фонетичною транскрипціями і визначити в ньому кількість звуків і фонем. Поділити слово на склади, охарактеризувати їх (за кінцевим звуком, за початковим звуком, за кількістю звуків, за наголосом).
2. Визначити основний і побічний наголоси; з'ясувати тип основного наголосу за здатністю переміщуватися з одного складу на інший.
3. Охарактеризувати голосні звуки: ряд, піднесення, лабіалізація, наголошеність, яким варіантом фонemi виступає.
4. Охарактеризувати приголосні звуки: за співвідношенням голосу і шуму, за участю голосу, за активним мовним органом, за місцем творення, за способом творення, за участю носового резонатора, за палатальністю, акустичним сприйманням, довготою; вказати, яким алофоном фонemi є.
5. З'ясувати зміни в слові: позиційні і комбінаторні.

ЗРАЗОК:

1. Дивишся – [dívuc':a], /дывишс'а/. У слові 7 букв, 6 звуків, 7 фонем.

2. [dú-vi^e-c':a]: [dú] – відкритий, прикритий, наголошений, двозвуковий; [vi^e] – відкритий, прикритий, ненаголошений, двозвуковий; [c':a] – відкритий, прикритий, ненаголошений двозвуковий.
3. Наголошений перший склад, наголос рухомий: [dú^evítu^ec'a].
4. Голосні звуки: [u] – переднього ряду, високо-середнього піднесення, нелабіалізований, головний вияв /u/; [u^e] – переднього ряду, середнього піднесення, нелабіалізований, позиційний варіант /u/; [·a] – заднього ряду, низького піднесення, нелабіалізований, комбінаторний варіант /a/.
5. Приголосні звуки: [ð] – шумний, дзвінкий, язиковий, передньоязиковий, зімкнений, неносовий, твердий, головний вияв /ð/; [v] – сонорний, губний, губно-губний, щілинний, неносовий, твердий, головний вияв /v/; [c':] – шумний, глухий, язиковий, передньоязиковий, щілинний, неносовий, довгий, комбінаторний варіант /u/ і /c'/.
6. Чергування: а) позиційні: [u^e] ← /u/ – в ненаголошеній позиції; б) комбінаторні: [·a] ← /a/ – більш передня артикуляція, зумовлена акомодациєю [c'a].

ОРФОЕПІЧНИЙ АНАЛІЗ

1. Записати слово фонетичною транскрипцією.
2. Визначити основний і побічний (якщо є) наголоси; обґрунтувати акцентуацію.
3. Виділити складні для вимови звуки і звукосполучення.
4. Пояснити вимову звуків і звукосполучень правилами орфоепії української літературної мови.

ЗРАЗОК:

1. [кні́же"ц':і].
2. Наголошений склад [кні́].
3. [кні́же"ц':і].
4. [e^u] – [e] наближається до [u] в ненаголошеній позиції; [ц':] – звук, що є результатом асиміляції [ч] під впливом [ц'].

ФОНЕТИЧНИЙ РОЗБІР СЛОВА В 5 КЛАСІ (за підручником О.В. Заболотного та В.В. Заболотного)

Послідовність розбору

1. Записати слово фонетичною транскрипцією (під час письмового розбору).
2. Визначити, скільки у слові складів і які з них відкриті, а які закриті.
3. Указати голосні звуки, дати їм характеристику (наголошені чи ненаголошені) та пояснити позначення на письмі.
4. Указати приголосні звуки, дати їм характеристику (тверді чи м'які; дзвінкі чи глухі; губні; шиплячі) та пояснити позначення на письмі.
5. Визначити кількість букв і звуків у слові.

Зразок письмового розбору

Дідусь – [д'ідус']; ді-дусь: 2 склади; І – відкр., ІІ – закр.

[і] – гол., ненагол., буква і;

[у] – гол., нагол., буква у;

[д'] – пригол., дзв., м'як., буква д;

[д] – пригол., дзв., тв., буква д;

[с'] – пригол., глух., м'як., букви с і ь.

6 б., 5 зв.

ПИТАННЯ ЕКЗАМЕНАЦІЙНОГО КОНТРОЛЮ

1. Предмет і завдання курсу фонетики і фонології.
2. Зв'язок фонетики і фонології з іншими розділами мови.
3. Методичні основи курсу фонетики і фонології.
4. Аспекти вивчення мовних звуків.
5. Анатомо-фізіологічні передумови творення мовних звуків та їх артикуляція.
6. Будова мовленнєвого апарату.
7. Зміст понять «емоціографія», «звуковий символізм», «звукопис», «фоностилістика», «фоніка».
8. Одиниці мовленнєвого потоку (фраза, синтагма, такт, енклітики і проклітики).
9. Фонема. Основні ознаки і функції фонем.
10. Основні принципи виділення фонем.
11. Відмінності між звуком і фонемою.
12. Типи алофонів фонем сучасної української літературної мови.
13. Зміст понять «квазіомонімія», «нейтралізація фонем», «дистрибуція», «інваріант», «алофон».
14. Фонематична і фонетична транскрипції.
15. Фонетична транскрипція в шкільній лінгводидактиці.
16. Принципи виділення голосних і приголосних фонем сучасної української літературної мови.
17. Класифікація голосних фонем сучасної української літературної мови та їх алофонів.
18. Класифікація приголосних фонем сучасної української літературної мови та їх алофонів.
19. Класифікація звуків у шкільній лінгводидактиці.
20. Загальна характеристика різних типів звукових змін.
21. Позиційні зміни звуків у сучасній українській мові.
22. Акомодация голосних і приголосних.
23. Типи асиміляції приголосних.
24. Типи дисиміляції приголосних.
25. Дієреза (спрощення в групах приголосних).
26. Протеза, епентеза, гаплогія, метатеза.
27. Звукові зміни в шкільній лінгводидактиці та ефективні методи їх навчання.
28. Загальна характеристика різних типів чергувань (живих та історичних) у сучасній українській літературній мові.
29. Найдавніші історичні чергування голосних у сучасній українській літературній мові.
30. Причини і наслідки історичного чергування фонем /o/ та /e/ з фонемним нулем.
31. Причини і наслідки історичного чергування /o/ та /e/ з /i/.
32. Причини і наслідки історичного чергування /e/ з /o/ після шиплячих та /й/.
33. Звукосполюки /ри/, /ли/ – /ро/, /ло/ в українській мові.
34. Історичні причини чергування /г/, /г/, /к/, /х/ із /ж, /ч/, /ш/ та /з', /ц', /с' (I, II, III палаталізації).
35. Історичні чергування приголосних, що спричинені впливом /й/.
36. Історичні чергування приголосних на морфемному шві при формотворенні.
37. Лінгводидактичні аспекти історичних чергувань.
38. Акцентологія. Загальна характеристика українського словесного наголосу і його природа.
39. Складні випадки наголошування слів сучасної української літературної мови.
40. Склад і його типи, основні теорії складу.
41. Склад у шкільній лінгводидактиці.
42. Український фонетичний і орфографічний складоподіл.

43. Інтоналогія. Складові елементи інтонації (фразовий наголос, паузи, ритм, мелодика, тембр і темп).
44. Різновиди фразового наголосу (наголос акцентної групи, синтагматичний, логічний та емоційний наголоси).
45. Паузи. Види пауз. Співвідношення пауз і розділових знаків.
46. Основні типи і функції мелодики української мови.
47. Предмет і завдання орфоепії та її зв'язок з іншими розділами мовознавства.
48. Основні типи орфоепічних помилок та їх причини.
49. Орфоепічні норми голосних сучасної української літературної мови.
50. Орфоепічні норми твердих і м'яких приголосних сучасної української літературної мови.
51. Орфоепічні норми дзвінких і глухих приголосних сучасної української літературної мови.
52. Літературна вимова зубних, свистячих та шиплячих звуків.
53. Орфоепічні словники та словники наголосів української мови (загальна характеристика).
54. Співвідношення між буквами українського алфавіту і звуками української літературної мови.
55. Основні принципи української орфографії.
56. Правила подвоєння літер в українських та іншомовних словах.
57. Правила вживання апострофа в українських та іншомовних словах.
58. Правила вживання м'якого знака в українських та іншомовних словах.
59. Орфографічні словники української мови (загальна характеристика).
60. Фонетичний аналіз у середній та вищій школі.

ЗРАЗКИ МОДУЛЬНИХ КОНТРОЛЬНИХ РОБІТ ТА ЕКЗАМЕНАЦІЙНОГО ЗАВДАННЯ

Зразок модульної контрольної роботи № 1

1. Колоквіум (усне опитування теоретичних питань 1 мод.) – 10 балів.
2. Запишіть подане речення фонетичною і фонематичною транскрипцією, зробіть фонетичний аналіз підкресленого слова: *Долаєш городьбу, вже ти на кам'янистій стежці, яка рушником простелена між бузини, гаптованої гронами недоспілих ягід, уже за бузиною – горішина й терен куцаться, уже глід і калина тут хороводять, уже дикі черешні і дикі яблуні, й чим тут тільки не пахне!* (Є. Гуцало) – 10 балів.
3. 30 тестів 1, 2 і 3 рівня на Moodle (30 балів). У тестах подано теоретичні та практичні питання курсу.

Зразок модульної контрольної роботи № 2

1. Колоквіум (усне опитування теоретичних питань 2 мод.) – 10 балів.
2. У поданих реченнях знайдіть випадки наявних або можливих фонетично не зумовлених (історичних) чергувань голосних і приголосних у сучасній українській мові (з історичними коментарями), навівши паралельні форми цих слів або похідних, які свідчать про наявність чергування. Поясніть. 1. *Шибки вікон злегка червоніли відблисками далеких заграв* (О. Гончар). 2. *Твого життя ніхто не відбере, коли воно доручене народу* (В.Симоненко). 3. *Ще зовсім недавно, де не йшла вона, людські очі, немов здивовані зорі, осявали її* (М.Стельмах) – 10 балів.
3. 30 тестів 1, 2 і 3 на Moodle (30 балів). У тестах подано теоретичні та практичні питання курсу.

Зразок екзаменаційного завдання

1. Причини і наслідки історичного чергування /o/ та /e/ з /i/ (20 балів).
2. Літературна вимова зубних, свистячих та шиплячих звуків (20 балів).
3. Запишіть подане речення фонетичною і фонематичною транскрипцією і зробіть фонетичний аналіз підкресленого слова: *До кипариса магнолія пишная чолом заквітчаням ніжно схилилася* (Леся Українка) (20 балів).
4. 20 тестів (40 балів). У тестах подано теоретичні та практичні питання курсу.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

Предмет фонетики і фонології

1. Що вивчає фонетика?

- а) звукові особливості різних висловлювань та закінчення слів;
- б) умови й способи творення звуків мови, їх акустичні, а також анатомо-фізіологічні властивості, різні звукові зміни, наголос та інтонацію;
- в) принципи позначення звуків буквами на письмі;
- г) систему співвідношень і зв'язків між одиницями звукової будови мови і знаками їх писемної передачі.

2. Що вивчає історична фонетика?

- а) звукову систему мови на певному етапі її розвитку і функціонування;
- б) звукову систему мови в зв'язку з її смисловою роллю та різноманітні звукові зміни, що виступають у мовленні при сполученні звукових елементів між собою;
- в) формування звукової системи, з'ясовує виникнення або занепад звуків, еволюцію звукових явищ на шляху до становлення фонетичної системи сучасної української мови;
- г) формування звукової системи різних мов у порівняльному аспекті.

3. У котрому рядку названо сегментні одиниці мови?

- а) звук, емпатичний наголос, пауза;
- б) звук, тембр, темп;
- в) звук, логічний наголос, такт;
- г) звук, склад, такт.

4. У котрому рядку названо суперсегментні одиниці мови?

- а) наголос, інтонація, пауза;
- б) склад, тембр, темп;
- в) звук, наголос, пауза;
- г) мелодика, склад, такт.

5. Що таке звук?

- а) коливання пружного середовища, що утворюється апаратом мовлення людини і сприймається її апаратом слуху;
- б) це будь-яка буква алфавіту, крім м'якого знака (*ь*);
- в) це кожен знак у фонетичній транскрипції;
- г) це мовна одиниця, що використовується для розрізнення слів.

6. Який акустичний параметр створює специфіку звука, надає звукові притаманного лише йому забарвлення?

- а) висота;
- б) сила;
- в) довгота;
- г) тембр.

7. Який акустичний параметр звука визначається амплітудою, тобто розмахом, звукового коливання голосових зв'язок?

- а) висота;
- б) сила (інтенсивність);
- в) тривалість (довгота);
- г) тембр.

8. Який акустичний параметр звука визначається часом його вимови і вимірюється в мілісекундах (мс) – тисячних долях секунди, або сигмах?

- а) висота;
- б) сила (інтенсивність);
- в) тривалість (довгота);

г) тембр.

9. Продовжіть речення: «Артикуляція – це...»:

- а) «...розташування органів, що утворюють апарат мовлення, та зміни цього розташування в процесі вимови певного звука»;
- б) «...висота звука, його сила (інтенсивність), тон, тембр, тривалість у часі»;
- в) «...зміни, що відбуваються між звуками різних категорій, тобто між голосними або між приголосними»;
- г) «...зміни, що відбуваються між звуками тієї самої категорії, тобто між голосними або між приголосними».

10. Яку функцію при творенні звука виконує глотка:

- а) виступає резонатором, надаючи звукам певного забарвлення;
- б) утворює мовний голос;
- в) подає струмінь повітря для утворення звука;
- г) здійснює коливання повітряного струменя.

11. До активних мовних органів належать:

- а) голосові зв'язки, губи, носова порожнина;
- б) язик, задня стінка глотки, голосові зв'язки;
- в) альвеоли, зуби, губи;
- г) піднебінна завіса, тверде піднебіння, язик.

12. До пасивних мовних органів належать:

- а) голосові зв'язки, губи, носова порожнина;
- б) язик, задня стінка глотки, губи;
- в) альвеоли, зуби, трахея;
- г) піднебінна завіса, тверде піднебіння, язик.

13. Що вивчає фонологія?

- а) умови й способи творення звуків мови, їх акустичні, а також анатоמו-фізіологічні властивості, різні звукові зміни;
- б) умови й способи творення звуків мови, різні звукові зміни;
- в) принципи позначення звуків буквами на письмі;
- г) лінгвістична дисципліна, що вивчає функціональний аспект звуків мови.

14. У котрому рядку названо тільки представників Московської фонологічної школи (МФШ) в українському мовознавстві?

- а) М. Наконечний, Н. Тоцька, Л. Прокопова;
- б) Т. Бровченко, Ю. Карпенко, В.Лобода;
- в) П.Коструба, Ф. Жилко, Ю.Карпенко;
- г) М.Кочерган, В.Перебийніс, М.Фащенко.

15. У котрому рядку названо тільки представників Ленінградської фонологічної школи (ЛФШ) в українському мовознавстві?

- а) М. Наконечний, Н. Тоцька, Л. Прокопова;
- б) Т. Бровченко, Ю. Карпенко, В.Лобода;
- в) В.Винницький, Н.Тоцька, П.Коструба;
- г) В.Перебийніс, М.Фащенко, Ю.Карпенко.

16. Що таке фонема?

- а) коливання пружного середовища, що утворюється апаратом мовлення людини і сприймається її апаратом слуху;
- б) те ж саме, що й звук;
- в) мінімальна одиниця мови, яка слугує для творення, упізнавання й розрізнення значущих одиниць (морфем і слів);
- г) це найменша частина слова, тобто склад слова.

17. У котрому рядку всі ознаки стосуються фонем?

- а) абстрактна, неподільна, нелінійна, мовна одиниця;
- б) абстрактна, лінійна, мовленнєва одиниця;

в) неподільна, нелінійна, конкретна мовна одиниця;

г) конкретна, лінійна, мовленнєва одиниця.

18. У чому полягають класифікаційні ознаки фонем?

а) протиставляють фонемі групами: вокальність / невокальність; консонантність / неконсонантність;

б) служать для індивідуального розрізнення кожної фонемі, тобто ці ознаки не просто властиві фонемі, а самі по собі достатні для розрізнення двох фонем, усі інші ознаки яких є спільними;

в) могли б відрізнити одну конкретну фонему від іншої, але не спроможні це виконати, оскільки у фонологічній системі немає відповідної парної фонемі;

г) не можуть бути залучені до певної фонемі чи певної групи фонем для їх виділення з-поміж інших фонем.

19. У чому полягають диференційні ознаки фонем?

а) протиставляють фонемі групами: вокальність / невокальність; консонантність / неконсонантність;

б) служать для індивідуального розрізнення кожної фонемі, тобто ці ознаки не просто властиві фонемі, а самі по собі достатні для розрізнення двох фонем, усі інші ознаки яких є спільними;

в) могли б відрізнити одну конкретну фонему від іншої, але не спроможні це виконати, оскільки у фонологічній системі немає відповідної парної фонемі;

г) не можуть бути залучені до певної фонемі чи певної групи фонем для їх виділення з-поміж інших фонем.

20. Котрі з поданих нижче ознак є диференційними для приголосних фонем сучасної української літературної мови?

а) вокальність / не вокальність і дзвінкість / глухість;

б) консонантність / неконсонантність і твердість / м'якість;

в) назальність / неназальність і зімкненість / щілинність;

г) дзвінкість / глухість і твердість / м'якість.

21. У чому полягають інтегральні (нейтральні) ознаки фонем?

а) протиставляють фонемі групами: вокальність / невокальність; консонантність / неконсонантність;

б) ознаки фонемі, достатні для розрізнення двох фонем, усі інші характеристики для яких є спільними;

в) могли б відрізнити одну конкретну фонему від іншої, але не спроможні це виконати, оскільки у фонологічній системі немає відповідної парної фонемі;

г) не можуть бути залучені до певної фонемі чи певної групи фонем для їх виділення з-поміж інших фонем.

22. У чому полягають нульові ознаки фонем?

а) протиставляють фонемі групами: вокальність / невокальність; консонантність / неконсонантність;

б) служать для індивідуального розрізнення кожної фонемі, тобто ці ознаки не просто властиві фонемі, а самі по собі достатні для розрізнення двох фонем, усі інші ознаки яких є спільними;

в) могли б відрізнити одну конкретну фонему від іншої, але не спроможні це виконати, оскільки у фонологічній системі немає відповідної парної фонемі;

г) не можуть бути залучені до певної фонемі чи певної групи фонем для їх виділення з-поміж інших фонем.

23. У чому полягає головний вияв фонемі?

а) це позиція під наголосом або в самому кінці слова;

б) статистично найуживаніший різновид фонемі, що сприймається слухачем як її еталон, як основний виразник фонемі;

в) це видозміна звука, що виходить за межі фонемного поля своєї фонемі;

г) позиція перед голосною заднього ряду та в абсолютному кінці слова.

24. Що таке варіант фонемі?

а) звук, що має непомітне відхилення від головного вияву;

б) звук, що є статистично найуживанішим різновидом фонемі і сприймається слухачем як її еталон, як основний виразник фонемі;

в) це видозміна звука, що виходить за межі фонемного поля своєї фонемі і проникає у фонемне поле іншої фонемі;

г) позиція перед голосною заднього ряду та в абсолютному кінці слова.

25. Що таке варіація фонемі?

а) звук, що має те чи інше відхилення від головного вияву, але не відходить від нього аж так далеко, щоб збігатися з варіаціями іншої фонемі;

б) абстрактне поняття, що означає матеріальне узагальнення суттєвих для фонемі ознак;

в) звук, що є статистично найуживанішим різновидом фонемі і сприймається слухачем як її еталон, як основний виразник фонемі;

г) це видозміна звука, що виходить за межі фонемного поля своєї фонемі і проникає у фонемне поле іншої фонемі.

26. Що таке інваріант?

а) самостійний, незалежний алофон фонемі;

б) один із ряду комбінаторних і позиційних алофонів певної фонемі;

в) абстрактне поняття, що означає матеріальне узагальнення суттєвих для фонемі ознак;

г) конкретна реалізація фонемі в мовленні.

27. У котрому рядку в усіх словах є позиційні алофони голосних?

а) дзвін, рілля, хвіст, віз, кістка;

б) ніччю, дзвякати, бік, під, знав, гайка;

в) ось де, віз, фільм, міміка;

г) стерня, розумний, мотузка, вино, кожух.

28. У котрому рядку всі голосні фонемі мають головний вияв?

а) ямище, задирка, сумирний, козуля, милий;

б) задалегідь, добуток, перлінка, коцюбнути;

в) Дністер, кінець, планета, сектор, рамка;

г) земний, хвоя, телята, якут, пляшка.

29. У котрому рядку в усіх словах є комбінаторні алофони приголосних фонем?

а) ось де, якби, принісши, лічба, кістка;

б) зерно, лопух, мотузка, вино, кожух;

в) дзвін, рілля, хвіст, віз, кошеля;

г) ніччю, дзвякати, бік, під, знати.

30. У котрому рядку в усіх словах є позиційні алофони голосних?

а) зерно, голубка, любов, лопух, правда;

б) весна, тихенький, Косів, мило, беру;

в) собі, перлина, великий, сестра, зозуля;

г) свято, малюнок, юність, шиття, кишеля.

Система фонем сучасної української літературної мови в їх звукових виявах

1. На які групи поділяються голосні залежно від наголошеності / ненаголошеності їх?

а) напружені / ненапружені;

б) нелабіалізовані / лабіалізовані;

в) переднього і заднього ряду;

г) широкі / вузькі / широко-вузькі.

2. На які групи поділяються голосні за ступенем відкритості ротової порожнини?

а) нелабіалізовані / лабіалізовані;

- б) напружені / ненапружені;
- в) переднього і заднього ряду;
- г) широкі / вузькі / широко-вузькі.

3. На які групи поділяються голосні залежно від участі губ у їх артикуляції?

- а) нелабіалізовані / лабіалізовані;
- б) високого / середнього / низького підняття;
- в) переднього і заднього ряду;
- г) напружені / ненапружені.

4. На які групи поділяються голосні залежно від положення спинки язика у вертикальному напрямі щодо піднебіння?

- а) нелабіалізовані / лабіалізовані;
- б) високого / середнього / низького підняття;
- в) переднього і заднього ряду;
- г) напружені / ненапружені.

5. Котрій із поданих фонем належить така характеристика: голосна, переднього ряду, високого піднесення, нелабіалізована?

- а) /y/;
- б) /e/;
- в) /и/;
- г) /i/.

6. Котрій із поданих фонем належить така характеристика: голосна, переднього ряду, середнього піднесення, нелабіалізована?

- а) /y/;
- б) /e/;
- в) /и/;
- г) /i/.

7. Котрій із поданих фонем належить така характеристика: голосна, заднього ряду, високого піднесення, лабіалізована?

- а) /и/;
- б) /e/;
- в) /y/;
- г) /i/.

8. Котрій із поданих фонем належить така характеристика: голосна, заднього ряду, низького піднесення, нелабіалізована?

- а) /e/;
- б) /a/;
- в) /y/;
- г) /o/.

9. Котрій із поданих фонем належить така характеристика: голосна, заднього ряду, середнього піднесення, лабіалізована?

- а) /и/;
- б) /a/;
- в) /o/;
- г) /y/.

10. У котрому рядку в усіх словах є алофон [e^h]?

- а) етнограф, життєвий, неук, посаджений, розсердити;
- б) екскурсія, європейський, престарілий, інвестування, дельфін;
- в) зберегти, Євпаторія, заслужений, в'ється, епоха;
- г) кліквіт, життєпис, екологія, деталь, майбутнє.

11. У котрому рядку в усіх словах є алофон [e^h]?

- а) жовтень, звернення, імення, поєдинок, корінець;
- б) єгер, журавель, збудження, ребус, п'єса;

- в) експорт, доценту, засідання, ін'екція, щедрівка;
г) екзамен, весняний, дотепер, ієрогліф, інженер.
- 12. У котрому рядку в усіх словах є алофон [e^h]?**
а) інженер, левеня, фюзеляжний, певно, порожне;
б) Єгипет, жевріти, левада, морепродукти, полудень;
в) оркестр, кенгуру, Лебедин, нестерпний, густо-прегусто;
г) непримиренний, єдиноборство, неволя, випередити.
- 13. У котрому рядку у всіх словах є алофон [e^h]?**
а) інвентар, індекс, довжелезний, планета, перукарня;
б) егоїзм, українець, завершення, стажер, ідеальний;
в) Дністер, прикінцевий, ремінці, сердито, розгалужений;
г) заздальгідь, розтоплений, весна, спересердя, ін'ектувати.
- 14. У котрому рядку в усіх словах є алофон [e^h]?**
а) енергія, закінчення, зекономити, вечір, перо;
б) Євпаторія, загибель, депо, верба, екзотика;
в) згоден, імперія, вервечка, екстрений, рекорд;
г) землетрус, В'єтнам, лілея, сусіднє, б'ється.
- 15. У котрому реченні всі наголошені голосні звуки належать до одного підняття?**
а) Слово – зброя. Як усяку зброю, його треба чистити (*М.Рильський*);
б) Гостре словечко коле сердечко (*Нар. тв.*);
в) Мова росте елементарно, разом з душею народу (*І.Франко*);
г) Мова – це пісня душі, покладена на слова (*Д.Білоус*).
- 16. У котрому реченні всі голосні фонемі належать до одного ряду?**
а) Куди в світі подітися сироті без роду? (*Т.Шевченко*);
б) Страшні слова, коли вони мовчать (*Л. Костенко*);
в) Під вітром хилиться верба, дзвенить ясна безмеж (*М.Лукив*);
г) Кожному люба своя сторона (*Нар.тв.*).
- 17. На які групи поділяють приголосні за участю активних мовних органів?**
а) зімкнені, щілинні, дрижачі;
б) губні, язикові та глоткові;
в) сонорні й шумні;
г) губно-губні та губно-зубні.
- 18. На які групи поділяють приголосні за участю голосу і шуму?**
а) зімкнені, щілинні, дрижачі;
б) губні, язикові та глоткові;
в) сонорні й шумні;
г) губно-губні та губно-зубні.
- 19. На які групи поділяють приголосні за способом творення?**
а) зімкнені, щілинні, дрижачі;
б) губні, язикові та глоткові;
в) сонорні й шумні;
г) губно-губні та губно-зубні.
- 20. На які групи поділяють приголосні залежно від відсутності роботи передньо-середньої спинки язика?**
а) ротові й носові;
б) губні, язикові та глоткові;
в) сонорні й шумні;
г) тверді й м'які.
- 21. Продовжіть речення: «Палаталізація приголосних виникає...»**
а) «...при піднятті задньої спинки язика до м'якого піднебіння, яке відбувається додатково до основної артикуляції приголосних»;

- б) «...внаслідок додаткового підняття передньо-середньої спинки язика до твердого піднебіння, що виникає в певному фонетичному оточенні приголосного звука»;
- в) «...під впливом двох чинників: від наголошеності складу і від складової позиції приголосного»;
- г) «...під час роботи голосових зв'язок».

22. Які приголосні звуки в українській мові не бувають м'якими, а лише напівпом'якшеними:

- а) [б], [п], [в], [д], [т], [з], [с], [дз], [ц], [н], [л], [р];
- б) [г], [к], [х], [дж], [ч], [ш], [ж], [р], [д], [т], [з];
- в) [б], [п], [в], [м], [ф], [ж], [дж], [ч], [ш], [г], [г], [к], [х];
- г) [б], [п], [в], [м], [ф], [г], [к], [х], [дз], [ц], [д], [т], [з].

23. У котрому реченні всі приголосні язикові?

- а) айстра – це сум;
- б) гіацинт – це біда;
- в) троянда – це кохання;
- г) лілія біла – це чистота.

24. Якій фонемі (у головному вияві) належить подана характеристика: приголосна, шумна, глуха, зімкнена, задньоязикова, тверда?

- а) /г/;
- б) /к/;
- в) /х/;
- г) /г/.

25. Якій фонемі (у головному вияві) належить подана характеристика: приголосна, задньоязикова, щілинна, шумна, глуха, тверда?

- а) /г/;
- б) /к/;
- в) /х/;
- г) /г/.

26. Якій фонемі (у головному вияві) належить подана характеристика: приголосна, передньоязикова, дрижача, сонорна, м'яка?

- а) /л'/;
- б) /дз'/;
- в) /н'/;
- г) /р'/.

27. У котрому рядку правильно названо ознаки звука [ц ']?

- а) пригол., глух., передньоязик., щіл., пом'якш.;
- б) пригол., глух., передньоязик., зімкн.-щілин, (африката), м'як.;
- в) пригол., глух., передньоязик., зімкн., тверд.;
- г) пригол., дзвінк., передньоязик., щілин., м'як.

28. У котрому рядку правильно названо ознаки звука [дз ']?

- а) пригол., сонорн., середньоязик., зімкн., м'як.;
- б) пригол., дзвінк., передньоязик., зімкн.-щілин, (африката), м'як.;
- в) пригол., дзвінк., передньоязик., дриж., м'як.;
- г) пригол., дзвінк., передньоязик., щілин., напівпом'якш.

29. У котрому рядку в усіх словах є глухий приголосний звук?

- а) якби, світанок, міць, боротьба, вогнище;
- б) молодість, пальма, юнак, голуб, вочевидь;
- в) мигтіти, просьба, легко, книга, фігура;
- г) ввечері, дзьоб, затишок, сонце, донька.

30. У котрому реченні в усіх словах є сонорні приголосні?

- а) Ламай традицій віковичну скелю, обтрушуй прах невільного життя (*М.Драй-Хмара*);
- б) Молодий я, молодий, Повний сили й одваги (*П. Тичина*);

- в) Ні! Я жива! Я буду вічно жити! Я в серці маю те, що не вмирає (*Леся Українка*);
г) Щастя дурно не дається; тільки той його придбає, хто за його в бої б'ється (*Б.Грінченко*).

31. У котрому рядку в усіх словах наявні тільки глухі приголосні?

- а) хрін, свіча, сало, дата, пляма;
б) щастя, щока, час, суша, хата;
в) попіл, віра, жито, пушка, тісто;
г) сито, Тиса, копа, тисяча, затятися.

32. У котрому рядку всі приголосні щілинні?

- а) фея, воля, сажа, живий, їх;
б) сіно, сум, юшка, ефір, гімн;
в) жах, факт, сій, шия, вік;
г) синь, хід, фізика, гарбузиння, фікус.

33. У котрому рядку всі приголосні зімкнені?

- а) тип, код, коза, тютюн, папка;
б) батіг, тумба, батут, табун, дума;
в) дбати, дар, дамба, дуб, плуг;
г) доба, бук, падати, диктат, копати.

34. У котрому рядку кожне слово має однакову кількість звуків і букв?

- а) бджілка, каміння, клятва, діяльність, грюкіт;
б) пам'ять, щабель, велюр, повітряний, їдять;
в) сміється, віяло, засць, конферансьє, виорати;
г) качці, місяць, капелюшок, доля, ранній.

35. У котрому рядку кожне слово має однакову кількість звуків і букв?

- а) воюють, тьохкає, щемить, гривня, заява;
б) сюрприз, щавель, пісня, альянс, любов;
в) якийсь, зілля, дзеркало, з'єднати, нюанс;
г) мудрість, пам'ять, ячмінь, дивишся, люди.

36. У котрому рядку кожне слово має однакову кількість звуків і букв?

- а) грядка, сьогодні, безжурний, щільний, освітяти;
б) шістдесят, життєпис, дивишся, українець, з'єднання;
в) зйомка, шістсот, черешня, щедрування, коляда;
г) знищення, дебют, ячмінь, щільно, порт'єра.

37. У котрому рядку кожне слово має однакову кількість звуків і букв?

- а) рельєф, єдність, пояснення, юнь, щавель;
б) крапля, будівля, майор, зв'язок, дев'ять;
в) майбутнє, контрастний, шлях, долоня, яр;
г) джем, листя, щедрість, весняний, щем.

38. У котрому рядку кожне слово має однакову кількість звуків і букв?

- а) черешня, геній, суниця, зап'ястий, єднання;
б) розсердити, приїжджати, ключ, мільйон, тополя;
в) джміль, агентство, рядок, потьмяніти, щоденник;
г) безбатченко, малювання, симпатія, пісня, якість.

39. У котрому рядку кількість звуків перевищує кількість букв на 2?

- а) Не вчи вченого їсти хліба печеного (Н.тв.);
б) І вже жоден рицар не має відваги до гри стая супроти такої звитяги (І. Франко);
в) А дзвони б'ють, а дзвони калатають! (Л. Костенко);
г) Язык до Києва доведе (Н.тв.).

40. У котрому реченні кількість звуків більша, ніж кількість букв, на 3?

- а) Хіба ти мене не знаєш, що я рад душу за тебе положити? (Г. Квітка-Основ'яненко);
б) Дурний язик голові не приятель (Н.тв.);
в) Я і гадав, що своїми листами я Вас поранив ще гірше... (В. Стефаник);
г) Що маєш казати – наперед обміркуй (Н.тв.).

Звукові зміни

1. Редукція – це...

- а) заміна в слові незручних для вимови звуків більш зручними;
- б) випадіння одного з двох сусідніх однакових або подібних складів;
- в) позиційна видозміна звуків, що є наслідком меншої напруженості й тривалості артикуляції;
- г) пристосування голосних до сусідніх приголосних і навпаки.

2. Гармонійна асиміляція – це...

- а) уподібнення приголосних звуків;
- б) пристосування голосних до сусідніх приголосних і навпаки;
- в) уподібнення голосних звуків у суміжних складах;
- г) заміна в слові незручних для вимови звуків більш зручними.

3. Акомодація – це...

- а) уподібнення приголосних звуків;
- б) пристосування голосних до сусідніх приголосних і навпаки;
- в) уподібнення голосних звуків у суміжних складах;
- г) заміна в слові незручних для вимови звуків більш зручними.

4. Асиміляція – це...

- а) легке забарвлення певних груп приголосних, пов'язане з роботою задньої частини спинки язика на рівні останніх зубів;
- б) уподібнення голосних звуків у суміжних складах;
- в) уподібнення приголосних звуків;
- г) пристосування голосних до сусідніх приголосних і навпаки.

5. Дисиміляція – це...

- а) розподібнення двох однакових або близьких звуків;
- б) заміна в слові незручних для вимови звуків більш зручними;
- в) уподібнення одного звука іншому;
- г) зміна, що відбувається між голосними й приголосними.

6. Протеза – це...

- а) легке забарвлення певних груп приголосних, пов'язане з роботою задньої частини спинки язика на рівні останніх зубів;
- б) розподібнення двох однакових або близьких звуків;
- в) уподібнення одного звука іншому;
- г) приєднання неетимологічного звука до початкового в слові.

7. Епентеза – це...

- а) поява неетимологічного звука між двома іншими в слові;
- б) розподібнення двох однакових або близьких звуків;
- в) уподібнення одного звука іншому;
- г) приєднання неетимологічного звука до початкового в слові.

8. Метатеза – це...

- а) випадіння одного з двох сусідніх однакових або подібних складів;
- б) розподібнення двох однакових або близьких звуків;
- в) заміна в слові незручних для вимови звукосполучень більш зручними;
- г) уподібнення одного звука іншому.

9. Дієреза – це...

- а) заміна в слові незручних для вимови звукосполучень більш зручними;
- б) розподібнення двох однакових або близьких звуків;
- в) втрата звука в потоці мовлення;
- г) уподібнення одного звука іншому.

10. Гаплогія – це ...

- а) випадіння одного з двох сусідніх однакових або подібних складів;
- б) розподібнення двох однакових або близьких звуків;
- в) уподібнення одного звука іншому;
- г) приєднання неетимологічного звука до початкового в слові.

11. У котрому рядку в усіх словах відбувається гармонійна асиміляція?

- а) вологість, дошкульно, провулок, подушка;
- б) посунься, готую, лопух, мої;
- в) голові, молоді (*прикм.*), дочці, сорока;
- г) поруділий, горішок, розкішний, коробці.

12. У котрому рядку в усіх словах відбувається гармонійна асиміляція?

- а) плести, чомусь, злет, порушник, онука;
- б) інколи, розпушений, застеляти, невмирущий, шепіт;
- в) Колумбія, докупи, минеться, колючий, сполучення;
- г) жолуді, велетенський, середина, голубий, порушення.

13. У котрому рядку в усіх словах відбувається гармонійна асиміляція?

- а) анатомічний, білоручка, самосуд, біологія;
- б) хліборізка, уповільнити, упорядкувати, хомут;
- в) тропічний, тріпотіти, субординація, благодійник;
- г) пройду, зозуля, пору, розумниця.

14. У котрому рядку в усіх словах відбувається асиміляція приголосних?

- а) боротьба, кузня, зчепити, повсякденний, зцідити;
- б) розклад, спитати, полегкість, кладка, стиха;
- в) безсмертя, надихати, дочці, книжковий, сниться;
- г) зважся, казка, безчесний, радість, справа.

15. У котрому рядку в усіх словах відбувається асиміляція приголосних?

- а) просьба, боротися, Парасчин, футбол, накладка;
- б) питаєшся, нітики, розчистити, книжці, радість;
- в) серце, шістдесят, з джерела, в'язка, безсердечність;
- г) уманський, розклад, грудка, місцевий, крутиться.

16. У котрому рядку в усіх словах відбувається асиміляція приголосних?

- а) отже, натхнення, баластний, закарпатський, снишся;
- б) зважся, дочці, безжурний, камінчик, вість;
- в) зшити, коритце, братство, лічба, стіна;
- г) ворота, щедрість, зшиток, вогко, безстрашно.

17. У котрому рядку в усіх словах відбувається асиміляція приголосних?

- а) якби, абстрактний, баскетбол, вчиться, волинський;
- б) туристський, лічба, шістдесят, невістці, роззброїти;
- в) незалежність, росяний, хусточці, сміється, завітчати;
- г) екзамен, свіжість, людський, вчиться, коротшати.

18. У котрому рядку в усіх словах відбувається асиміляція приголосних?

- а) щастя, розробка, хоч би, ось де, Гандзя;
- б) розжувати, клавіша, гордість, кігті, вирізка;
- в) розкіш, срібло, дні, вітчим, мерехтіти;
- г) на дошці, розчесати, честь, ховається, відзнака.

19. У котрому рядку в усіх словах подовження приголосних відбувається внаслідок регресивної асиміляції?

- а) пасся, незліченний, читання, туманність, співвітчизник;
- б) осінній, Ілля, щоденна, буття, ключчя;
- в) далеко, віддаль, почуття, попідтинню, ранній;
- г) з жару, б'ються, вітчизна, безшумно, зшити.

20. У котрому рядку є асиміляція за м'якістю?

- а) Старенька груша дихає на пальці, їй, певно, сняться повні жмені груш (*Л. Костенко*);

- б) Поглянь у себе: море там вирує, міниться і грає (*Л. Горлач*);
- в) Впаде на тебе, наче сніг, журба – її не понесеш нікому! (*Д. Павличко*);
- г) Болючими безсонними ночами я жив колись в простому курені (*О. Ольжич*).

21. У котрому рядку в усіх словах є асиміляція за м'якістю?

- а) безжурний, з жару, принісши, через жито, їжджу;
- б) рівність, холодні, стіна, український, по вінця;
- в) жінчин, вісті, навесні, дня, зняти;
- г) берешся, б'єшся, умиваєшся, зважся, у книжці.

22. У котрому рядку в усіх словах є асиміляція за дзвінкістю?

- а) боротьба, футбол, синекдоха, кладка, зжовкнути;
- б) рюкзак, молотьба, вокзал, просьба, Тбілісі;
- в) сержка, складчастий, анекдот, отже, шістдесят;
- г) айсберг, дьогтю, Великдень, якби, Радчук.

23. У котрому рядку є асиміляція за глухістю?

- а) Життя – що терняста нива, не пройдеши, ноги не вколовши (*Панас Мирний*);
- б) Старенька груша дихає на пальці, їй, певно, сняться повні жмені груш (*Л.Костенко*);
- в) Мати любить не тільки на мить, материнська любов незрадлива... (*П.Скунць*);
- г) Так виразно ввижається мені: Болючими безсонними ночами Я жив колись в простому курені (*О.Ольжич*).

24. У котрому рядку в усіх словах шиплячі уподібнюються до свистячих?

- а) сорочці, Васьчин, хоч би, дощі, з джерела;
- б) розкіш, срібло, дні, вітчим, мерехтіти;
- в) розчин, мотузці, казахський, вивізиши, принісши;
- г) на дощі, книжці, обпечешся, ховаєшся, зважся.

25. У котрому рядку в усіх словах відбувається асиміляція приголосних за місцем творення?

- а) розчистити, з джерела, вітчим, розрісшись, дочці;
- б) Лесьчин, розберешся, розшук, на сонці, мушці;
- в) на книжці, ручці, тче, ховаєшся, зважся;
- г) підрісиши, розжарений, безжально, з жару, Парасчин.

26. Підкресліть слова, у яких спостерігається асиміляція за способом творення чи за способом творення і м'якістю:

...І дядько якийсь у свитці наопашки, хрестик на шовковій шворці теліпається, бігає від воза до воза та все допитується, зерно в тих мішках чи ... (*В.Шевчук*).

27. Підкресліть слова, у яких спостерігається асиміляція за способом творення чи за способом творення і м'якістю:

Лаються, і плачуть, і сміються, Дорікають, просять і кленуть В час, коли над нивами зів'ються Пахощі в прозору каламуть (*В. Симоненко*).

28. У котрому рядку в усіх словах відбулася дисиміляція?

- а) рушник, поштиво, пшеничка, рибальство, класичний;
- б) рушниця, лицар, мірошник, торішній, соняшник;
- в) сердечний, сріблястий, рицарство, хто, вітер;
- г) муляр, перепел, срібло, ручний, зустрічний.

29. У котрому рядку в усіх словах відбулася дисиміляція?

- а) не морочся, похмурий, срібний, дядько, їсти;
- б) верблюду, хто, рушник, срібло, флюгер;
- в) плести, дужчий, значний, соняшник, мірошник;
- г) дворушний, Опішня, місячний, рицарство, хрест.

30. У котрому рядку в усіх словах відбулася дисиміляція?

- а) хрестити, краший, нічний, муляр, пічний;
- б) значний, краший, вищий, муляр, вість;
- в) вужчий, рибалити, лицарство, лимарювати, сердешний;

г) ведмідь, безперечний, мірошник, плести, прясти.

31. У котрому рядку є дисиміляція?

- а) З косами йшли косарі на жнива (Я. Щоголів);
- б) Де незгода, там часто і шкода (Народна творчість);
- в) А сонце рушниками з-за кучерявих стелиться хмарин (М. Стельмах);
- г) Три жнива нехай тобі буде на рік (Леся Українка).

32. У котрому рядку є дисиміляція?

- а) На столі лежав великий окраєць хліба (П. Панч);
- б) Ніхто ніде не гомонів (Т. Шевченко);
- в) О Господи, його вже поховали (Л. Костенко);
- г) Їй ніде, бідній, було жить (І. Франко).

33. У котрому рядку є дисиміляція?

- а) На довгій ниві нашого життя трапляється бадиллячко і квіти (Л. Глібов);
- б) І сам не знаю, – щоб одну кохати, а другу в церкву до вінця вести! (Л. Костенко);
- в) Хліба, змиті дощем, яскраво зелені (О. Гончар);
- г) Кров не вода, розливати шкода (Народна творчість).

34. У котрому рядку в усіх словах відбулася метатеза?

- а) вужчий, футляр, вісник, лимар, Полтавщина;
- б) соняшник, Фрол, скляний, капость, бджола;
- в) шипшина, боротьба, капость, рибальство, перепел;
- г) бондар, жевріти, ведмідь, лікоть, тарілка.

35. У котрому рядку в усіх словах відбулася дієреза?

- а) доблесний, усний, баластний, хвастливий, хворостняк;
- б) ненависний, якісний, цілісний, месник, очисний;
- в) хвастнути, горшка, ченці, чесний, терка;
- г) зап'ястний, дощок, ремісник, скло, шелеснути.

36. У котрому рядку в усіх словах відбулася дієреза?

- а) власний, безвизний, злісний, тріснути, писнути;
- б) серце, хвастнути, гуснути, цілісний, радісний;
- в) шістнадцять, чесний, рідкісний, ненависний, контрастний;
- г) улесливий, щасливий, пізній, якісний, випускний.

37. У котрому рядку в усіх словах може відбуватися фіксоване на письмі спрощення приголосних при словозміні та при словотворенні?

- а) якість, баласт, швидкість, зап'ястя, масло;
- б) радість, аванпост, ремесло, проїзд, тиждень;
- в) пристрасть, ненависть, вість, проїзд, цілість;
- г) випуск, умисел, місто, капость, користь.

38. Спрощення приголосних позначається на письмі в усіх словах рядка

- а) проїз...ний, пристраст...ний, облас...ний;
- б) шіс...надцять, очис...ний, доблес...ний;
- в) учас...ник, зап'яс...ний, швидкіс...ний;
- г) хвас...ливий, улес...ливий, щас...ливий.

39. Спрощення приголосних позначається на письмі в усіх словах рядка

- а) сер...цевий, мес...ник, контекс...ний;
- б) блис...нути, мас...ний, особистіс...ний;
- в) пес...ливий, захис...ник, піз...ній;
- г) совіс...ний, безжаліс...ний, фігурис...ці.

40. У котрому рядку в усіх словах при словозміні та при словотворенні може відбуватися фіксоване на письмі спрощення приголосних?

- а) жалість, випуск, швидкість, парламент, шелест;
- б) хвіст, роз'їзд, центрист, щастя, абонент;
- в) масть, пристрасть, вість, тиждень, блиск;

г) диригент, проїзд, уста, чернець, тріск.

Історичні чергування голосних і приголосних фонем

1. У котрому рядку всі слова репрезентують найдавніші чергування голосних?
 - а) імла, заквітчати, гончар, звідси;
 - б) котити, могли, лізти, гонити;
 - в) день, піч, земля, вінок;
 - г) сотень, червень, зерен, ганок.
2. У котрому рядку всі слова репрезентують найдавніші чергування голосних?
 - а) серце, зшити, блюдце, з часом;
 - б) нести, замітати, возити, здирати;
 - в) день, сіль, село, гірка;
 - г) мозок, брова, голова, коні.
3. У котрому рядку в усіх словах підібрати відповідники давнього чергування /o/ з /a/ неможливо?
 - а) ганяти, допомагати, скакати, ламати;
 - б) кланятися, катати, уламок, допомагати;
 - в) гарячий, багач, гаразд, качан, кажан;
 - г) хазяїн, калач, зламати, багатир.
4. Установіть, у котрому рядку виділені /o/ та /e/ є новими?
 - а) школа, творити, слово, осені;
 - б) боби, семи, Якова, вона, носовий;
 - в) ганок, кожен, темний, п'ятсот;
 - г) дірок, липень, смішок, корені.
5. Віднайдіть рядок, у якому всі виділені звуки [e] [o] є випадними:
 - а) півень, пень, день, пісень;
 - б) віхоть, куток, дірок, гілок;
 - в) хлопець, сестер, пісок, соска;
 - г) весен, свекор, палець, ринок.
6. Що було на місці /e/ в давньоукраїнській мові в таких словах, як *день, пень, південь*?
 - а) Ъ;
 - б) Е;
 - в) Ъ
 - г) нічого не було.
7. З якого давньоукраїнського варіанта утворились сучасні форми *сотня – сто*?
 - а) СЪТЬНЯ – СЪТО;
 - б) СЪТЬНЯ – СЪТО;
 - в) СОТЬНЯ – СТО
 - г) СЪТЬНЯ – СЪТО.
8. У котрому рядку виділені /o/, /e/ є вставними?
 - а) щоденно, швець, грудень, Липовець;
 - б) вогонь, сосен, петель, відер;
 - в) пісень, крапель, сотень, ден;
 - г) ігор, вузол, вихор, терен.
9. У якому рядку в усіх словах /i/ походить з давніх /e/ чи /o/?
 - а) віз, сіно, хліб, ріг;
 - б) сік, мріяти, кіт, кільце;
 - в) Львів, рубіж, коліно, ніч;
 - г) тік, вікно, опліч, кужіль.
10. Що є обов'язковою умовою для чергування голосних /o/ та /e/ з /i/?
 - а) утворення новозакритого складу;

- б) наявність давніх /o/, /e/;
 в) утворення новозакритого складу та наявність давніх /o/, /e/;
 г) утворення закритого складу та наявність давніх /o/, /e/.
- 11. Під час історичного чергування голосних /o/ та /e/ з /i/ фонема /i/ з'являється:**
 а) у новозакритому складі;
 б) у відкритому складі;
 в) у кінці складу;
 г) безвідносно до характеру складу.
- 12. У словах якого рядка відбуваються чергування /o/, /e/ з /i/ в суфіксах?**
 а) поріг, він, лід, Прокіп;
 б) ввічливість, радість, свідомість, гість;
 в) гамір, весільний, загін, двірник;
 г) Миколаїв, Васильків, Чернігів, Фастів.
- 13. Визначте рядок, у якому чергування /и/ з /o/, /e/ на ґрунті української мови не простежується:**
 а) гримати, блиск, стрижень;
 б) лигати, полискувати, кривавий;
 в) здригатися, глитай, кривавиться;
 г) дривітня, тривога, стриміти.
- 14. Який рядок об'єднує слова, однакові щодо походження сполучень -ри-, -ли-?**
 а) кривавий, стриміти, глитати, блищати;
 б) крило, липа, корито, паливо;
 в) риб'ячий, слимак, ринка, липень;
 г) кричить, ринва, гривня, полинуги.
- 15. Перед якими фонемами виступає /e/, що стоїть після шиплячих та /й/?**
 а) перед м'якою приголосною;
 б) перед складом з голосними /e/, /i/, /и/ (з И);
 в) перед м'якою приголосною та перед складом з голосними /e/, /i/, /и/ (з И);
 г) перед складом з голосними /a/, /o/, /y/, /и/ (з Ы).
- 16. У словах якого рядка відбулося чергування /e/ з /o/ після шиплячих та /й/?**
 а) двійок, шостого, чотири, мішок;
 б) лужок, гайок, бережок, шовк;
 в) жорна, його, щока, бджола;
 г) стіжок, знайомий, жолуді, жонатий.
- 17. У котрому рядку /e/, /o/ після шиплячих та /й/ в усіх словах виступають незаконно?**
 а) звечора, лійок, чорний, чомусь;
 б) в пшоні, щоці, виїжджений, решето;
 в) жонатий, шести, гайок, пшениця;
 г) кількості, печера, учора, охолоджений.
- 18. Укажіть рядок зі словами, у яких простежується чергування /e/ з /o/ після шиплячих та /й/:**
 а) будиночок, чоловік, бджола, чого;
 б) четвер, щока, жорна, жолудь;
 в) жетон, безкрайої, нескорений, черга;
 г) шостий, вечеря, чернець, женити.
- 19. Чому в дієслові II ос.одн. несеш /e/, хоч і потрапляє у закритий склад, але не чергується з /i/? Це зумовлено тим, що:**
 а) /e/ за походженням новий;
 б) має вплив аналогія до інших форм;
 в) закритий склад утворений унаслідок повної редукції кінцевого И;
 г) на місці /e/ був Ъ.

- 20. Серед слів знайдіть рядок, у якому простежується чергування /e/ – /ø/ – /и/:**
- а) посол, мелю, різати, пекти;
 - б) терти, здирати, вибрати, вмерти;
 - в) віднести, захопити, прилетіти, підганяти;
 - г) посилати, витікати, перемагати, посадити.
- 21. Визначте рядок, у якому в усіх словах наявні наслідки I палаталізації:**
- а) значок, рушник, відмінниця, нанашко (*діал.*);
 - б) вушко, жучка, мушка, кружечок;
 - в) мішечок, ліжко, дружина, робітниця;
 - г) ніжка, ручка, книжка, кажу.
- 22. У котрому рядку в усіх словах проходження I палаталізації зумовлене тим, що задньоязиковий потрапляв у позицію перед голосним переднього ряду Ъ?**
- а) невістчин, столичний, княжна, збережений;
 - б) душний, напружений, зважений, вушний;
 - в) важкий, вічний, ручний, пишний;
 - г) велично, зрошений, сушений, ніжка.
- 23. У котрому рядку в усіх словах у кличному відмінку наявні наслідки I палаталізації:**
- а) байрак, плече, козак, плуг, вухо;
 - б) пастух, юнак, моряк, Бог, друг;
 - в) чумац, око, ворог, Людвіг, горох;
 - г) Георг, молодець, кравець, луг, Олег.
- 24. Яке речення містить 2 випадки першого перехідного м'якшення?**
- а) Не вилазила вона ніколи із своїх грядок, порпалася в часнику, в цибулі, в моркві, в огірках, у помідорах (Є. Гуцало);
 - б) Директор закладу, бритоголовий, обважнілий мужчина в чесучевім костюмі, сидить у затінку під зеленим горіхом і, начепивши окуляри, книжку читає (О. Гончар);
 - в) Не зірка й не зерно – душа сяйлива, що ні в землі, ні в небі не згаса (Д. Павличко);
 - г) Мимо вузькою дорогою рипить, як стара реля, блаженський візок з горою снопів, поруч широченно ступає дід (С. Васильченко).
- 25. Зазначте рядок, у якому всі слова ілюструють першу палаталізацію:**
- а) невістчин, всячина, небезпечний, січа;
 - б) важити, круча, подружка, чоловіче;
 - в) душити, величина, смішити, жену;
 - г) душа, сторожа, вражений, смачний.
- 26. У якому рядку проходження першої палаталізації зумовлене тим, що задньоязиковий потрапляв у позицію перед голосним переднього ряду Ъ?**
- а) смачний, дружний, смішний, заочний;
 - б) звучний, збережений, запашний, річний;
 - в) засмажений, звеличений, прошений, волочений;
 - г) жінчин, тітчин, невістчин, Наталчин.
- 27. Оберіть рядок, у всіх словах якого наявна I палаталізація перед приголосним та о:**
- а) непорушний, вічний, сунічний, вояцький;
 - б) страшний, чеський, ручок, криничний;
 - в) дружній, горошок, дружок, пушок;
 - г) чотири, чорний, щока, бджола.
- 28. З'ясуйте причину чергування *пекти – печеш, могли – може*.**
- а) I палаталізація;
 - б) II палаталізація;
 - в) вплив j;
 - г) I палаталізація, асиміляція, спрощення (стягнення).
- 29. Відзначте рядок, що репрезентує слово, яке ілюструє II палаталізацію перед /i/ (з /И/)?**
- а) подрузі, мацусі, язиці, березі;

- б) русі, друзі, молоці, техніці;
- в) лузі, яблуці, сливці, пасіці;
- г) сусідці, книжці, аптеці, колиці.

30. Під яким пунктом записані слова, у яких чергування /z/, /κ/, /x/ із /z'/, /ц'/, /с'/ відбулося перед /i/ ← Ъ?

- а) друзі, руці, на плузі, каліці;
- б) подрузі, комасі, у русі, на пасіці;
- в) по дорозі, дочці, у просі, друзі;
- г) у крузі, друзі, на поверсі, звитязі.

31. У якому рядку в усіх словах при словозміні наявні наслідки другого перехідного м'якшення?

- а) вухо, горох, товариш, хлопець;
- б) муха, бік, яблуко, козак, слухач;
- в) нога, око, порох, рука, береза;
- г) думка, пташка, стріха, грядка.

32. З'ясуйте причину чергування у словах *мачусі, на розі, в пурзі, на гірці*.

- а) I палаталізація;
- б) II палаталізація;
- в) вплив j;
- г) асиміляція, I палаталізація.

33. З'ясуйте, у яких історичних фонетичних умовах найчастіше відбувається чергування /z/, /κ/, /x/ із /z'/, /ц'/, /с'/:

- а) перед давнім голосним переднього ряду /i/;
- б) перед /i/ дифтонгічного походження;
- в) перед /i/, що походить із колишнього /и/;
- г) перед /i/, що походить з давнього Ъ (ять).

34. Визначте рядок, у якому в усіх словах при словозміні не зафіксовано наслідків II палаталізації:

- а) вушко, ялинка, урок, філолог;
- б) Ірак, чумак, татко, сніг;
- в) відмінок, крок, діалог, жебрак;
- г) ганок, гайок, слухач, байрак.

35. З'ясуйте причину чергування *любити – улюблений*.

- а) I палаталізація;
- б) II палаталізація;
- в) вплив j;
- г) I палаталізація, асиміляція, спрощення (стягнення).

36. Визначте рядок, у якому всі слова зазнали впливу суфіксального j:

- а) порох – запорошений, радити – раджу, казати – кажемо;
- б) вік – увіковічнити, дух – душа, сікти – січ;
- в) пекти – піч, город – обгороджений, конюх – конюшина;
- г) сніг – засніжений, просити – запрошувати, гребти – гребля.

37. У якому рядку в усіх словах наявне чергування задньоязикових приголосних із шиплячими під впливом суфіксального j?

- а) скошений, суша, печу, січа;
- б) зношений, круча, кричати, бережу;
- в) підніжка, зауважити, смішити, недосяжний;
- г) возвеличити, засмажити, смішу, зауважу.

38. З'ясуйте причину чергування у словах *пишний, душний, дружний, княжна*.

- а) I палаталізація;
- б) II палаталізація;
- в) вплив j;

г) асиміляція, І палаталізація.

39. З'ясуйте причину чергування *козак – козацький*.

а) І палаталізація;

б) ІІ палаталізація;

в) вплив *ј*;

г) І палаталізація, асиміляція, спрощення (стягнення).

40. З'ясуйте причину чергування *берегти – бережу, крутий – круча*.

а) І палаталізація;

б) ІІ палаталізація;

в) вплив *ј*;

г) І палаталізація, асиміляція, спрощення (стягнення).

Орфоепія

1. У якій позиції голосний [о] наближається до [у]?

а) перед складом із наголошеним [е];

б) після складу з наголошеними [у], [і];

в) перед складом із наголошеними [і], [у];

б) перед складом із наголошеним [а].

2. У якій позиції голосний [і] наближається до [и]?

а) у наголошеній позиції;

б) тільки на початку слова;

в) тільки на початку слова в наголошеній позиції;

г) тільки на початку слова в ненаголошеній позиції.

3. У котрому рядку всі ненаголошені голосні звучать чітко?

а) [а], [у], [і];

б) [е], [у], [и];

в) [а], [у], [о];

г) [і], [а], [о].

4. У котрому рядку в усіх словах ненаголошений [о] вимовляється як [о^у]?

а) лопух, монумент, сортувати, посуха;

б) цоколь, ходіння, нормувати, споруда;

в) здобуток, конюшня, могутній, воркують;

г) однолітки, голубити, крокувати, потіха.

5. Перед складом з якими наголошеними ненаголошений [е] сильніше наближається до [и]?

а) [е], [и], [у];

б) [у], [и], [і];

в) [а], [е], [и];

г) [о], [и], [і].

6. Як вимовляється ненаголошений [е] у словах *берізка, решітка, пишиця, перука*?

а) [e^и];

б) [и^е];

в) [e^і];

в) [е].

7. Перед складом із якими наголошеними ненаголошений [и] вимовляється як [e^и]?

а) [у], [о], [и];

б) [а], [е];

в) [е], [і], [а];

г) [е], [у], [а].

8. У котрому рядку в усіх словах ненаголошений [и] вимовляється як [e^и]?

а) рисунок, личинка, синоптик, кип'ятильник;

- б) рибалка, кишенья, синтетика, химера;
- в) флегматик, хитати, циркуляр, практика.
- г) синенький, письменник, миттєвість, кидати.

9. У котрому рядку в усіх словах ненаголошений [e] вимовляється як [u^e]?

- а) премілий, середина, великий, керівник;
- б) невістці, сердито, в селі, синтетичний;
- в) скептично, центральний, прегусто, летіти;
- г) веди, серйозно, перила, веселість.

10. У котрому рядку в усіх словах початковий [i] вимовляється як [i] або [i^u]?

- а) інакший, інколи, інде, іржа;
- б) індик, інвалід, іскра, істина;
- в) іноді, ірод, ірис, індієць;
- г) ігрище, ідол, іспит, індекс.

11. Яких фонетичних змін зазнають дзвінки приголосні перед глухими (крім [г] у словах *кігті, легко, дігтяр, вогко, нігті*)?

- а) оглушуються;
- б) не оглушуються;
- в) можуть оглушуватися і не оглушуватися;
- г) випадають.

12. У яких позиціях глухі приголосні одзвінчуються завжди?

- а) перед дзвінками;
- б) перед сонорними;
- в) у кінці слова;
- г) перед глухими.

13. У котрому рядку в усіх словах глухі перед дзвінками одзвінчуються, а дзвінки перед глухими оглушуються?

- а) грибки, бігти, футбол, віжки;
- б) берегти, дьогтю, ковзкий, вогкий;
- в) дігтяр, легкий, айсберг, боротьба;
- г) книжка, просьба, вокзал, п'ятдесят.

14. У котрому рядку в усіх словах префікси *роз-*, *без-* можна вимовляти як *роз-* і *рос-*, *без-* і *бес-*?

- а) безшовний, безпутній, розлити, розжитися;
- б) розклад, безкрай, безхарактерний, розтоптаний;
- в) безшумний, безпечний, розчулений, розхитаний;
- г) розжарити, розбитися, розповідь, розвідка.

15. Як можна вимовляти префікси *роз-*, *без-* перед глухими приголосними (крім шиплячих)?

- а) [рос-], [бес-];
- б) [роз-], [без-];
- в) [рос-] і [роз-]; [без-] і [бес-];
- г) [рош-], [беш-].

16. У якій позиції звуки [в], [й] вимовляються як [ў], [ї]?

- а) на початку слова перед голосним;
- б) у середині та в кінці слова після голосного;
- в) на початку слова перед приголосним, у середині і в кінці слова після голосного.
- г) у середині слова після голосного.

17. Як вимовляються шиплячі перед свистячими?

- а) як свистячі;
- б) як шиплячі;
- в) як африкати;
- г) як зімкнені чисті.

18. Як вимовляється /d/ перед свистячими?
- як передньоязиковий свистячий африкат;
 - як передньоязиковий ясенний африкат;
 - як передньоязиковий глухий [т];
 - як [ц].
19. Як вимовляється -жц- у словах *дужці, діжці, стежці, сережці*?
- [жц'];
 - [с'ц'];
 - [шц'];
 - [з'ц'].
20. Як вимовляється передньоязиковий [д] перед [ж], [ч], [ш] у словах *підживити, відчистити, підшити*?
- як [д];
 - як [дж];
 - як [ч];
 - як [т].
21. Як вимовляється передньоязиковий [д] перед [ц], [з], [с], [дз] у словах *відзначення, відставка, віддзвонити*?
- як [д];
 - як [т];
 - як [дз];
 - як [з].
22. Як вимовляється [т] у словах *братство, коритце, квітчати, коротшати*?
- як [ц], [ц:], [ч:], [ч];
 - як [т], [ц], [т], [т];
 - як [ц], [т], [ч], [т].
23. Як можна вимовляти приголосні [з], [ц], [с], [дз] перед напівпом'якшеним [в']?
- твердо;
 - м'яко;
 - і твердо, і м'яко;
 - напівпом'якшено.
24. Як вимовляються [д], [т], [з], [с], [ц] у словах *сьогодні, майбутній, проїзні, м'ясні, міцні*?
- м'яко;
 - твердо;
 - напівпом'якшено;
 - і твердо, і м'яко.
25. У котрому рядку правильно передано вимову звукосполук [нтс], [нтс'], [стн], [стс'] в іншомовних словах *агентство, студентський, форпостний, журналістський*?
- [нтс], [нтс'], [стн], [стс'];
 - [нс], [нс'], [стн], [стс'];
 - [нс], [н'с'], [сн], [с':];
 - [нтс], [нс'], [сн], [с':].
26. У котрому рядку вимова приголосних у всіх словах збігається з їх написанням?
- низько, ягідка, підбігти, берізка;
 - відшліфувати, вісімнадцять, зчистити, анекдот;
 - розвідка, ніжка, братський, клітці;
 - справа, надписати, сусідка, відживати.
27. У котрому рядку вимова приголосних у всіх словах збігається з їх написанням?
- сторож, підписати, відточити, стежка;
 - відчувати, шістнадцять, зважся, вибачся;
 - блюдце, білгородський, вогкий, крадіжка;

г) книга, зуб, гігант, лічба.

28. У котрому рядку в кожному слові є літера, не тотожна звуку, який позначає?

- а) легкий, просьба, зчеплення, ложка;
- б) безчестя, розшук, помиляються, дядько;
- в) стіжок, безжурний, незчислений, казка;
- г) зцілення, котяться, сподіваєшся, Васьчин.

29. У котрому рядку в усіх словах глухі приголосні вимовляються дзвінко?

- а) вокзал, бухгалтер, Великдень, аякже, віжки;
- б) отже, ось де, молотьба, баскетбол, хоч би;
- в) зшити, коритце, братство, лічба, екзамен;
- г) анекдот, футбол, зшиток, вогко, безстрашний.

30. У котрому рядку в усіх словах шиплячі вимовляються як свистячі?

- а) розжувати, клавіша, гордість, кігті, вирізка;
- б) розкіш, срібло, дні, вітчим, мерехтіти;
- в) розчин, мотузці, казахський, вивізиши, принісиши;
- г) на дошці, книжці, обпечешся, ховаєшся, зважся.

САМОСТІЙНА РОБОТА

ВАРІАНТ 1

1. Подати слово в орфографічному записі.
2. Записати слово фонематичною транскрипцією.
3. Записати слово фонетичною транскрипцією.
4. Визначити кількість букв у слові та назвати їх.
5. Визначити кількість фонем у слові та назвати їх.
6. Визначити кількість звуків у слові та назвати їх.
7. Дати повну артикуляційну характеристику кожного голосного звука:
8. а) за місцем творення, тобто за рядом;
9. б) за способом творення, тобто за підняттям;
10. в) за наявністю чи відсутністю лабіалізації;
11. г) за наголосом.
12. Дати повну артикуляційну характеристику кожного приголосного звука:
13. а) за участю голосу і шуму;
14. б) за місцем творення;
15. в) за способом творення;
16. г) за твердістю й м'якістю.
17. Визначити варіант, у якому реалізується кожна з фонем в аналізованому слові:
18. а) головний вияв;
19. б) позиційний варіант;
20. в) комбінаторний варіант;
21. г) факультативний варіант.
22. Поділити слово на фонетичні склади (у фонетичному записі). Охарактеризувати кожен склад:
23. а) відкритий чи закритий;
24. б) прикритий чи неприкритий;
25. в) наголошений чи ненаголошений.
26. Визначити основний (і при можливості – побічний) наголос.
27. Виявити й охарактеризувати звукові зміни, які простежуються в слові (акомодація, асиміляція, дисиміляція, спрощення, редукція, протеза, епентеза).

Послідовність аналізу асиміляції:

1. Установити, між голосними чи між приголосними відбувається асиміляція.
2. Установити, якого типу асиміляція простежується в аналізованому слові:
 - а) прогресивна чи регресивна;
 - б) повна або часткова;
 - в) контактна або дистантна;
 - г) за якою ознакою (за дзвінкістю і глухістю; за м'якістю і твердістю; за місцем чи способом творення);
 - г) відбита або не відбита на письмі.

Послідовність аналізу дисиміляції:

1. Виявити звуки, між якими відбувається дисиміляція.
2. Установити, якого типу дисиміляція простежується в аналізованому слові:
 - а) прогресивна чи регресивна;
 - б) контактна чи дистантна;
 - в) за місцем чи способом творення;
 - г) відбита чи не відбита на письмі.

28. Виявити й охарактеризувати всі можливі в аналізованому слові живі (фонетичні, позиційні) та історичні чергування при словозміні та словотворенні.
29. Пояснити вимову голосних та приголосних звуків, звукосполучень у слові.
30. Пояснити правопис слова. визначити й назвати принципи правопису літер в аналізованому слові.
31. Подати два речення (в орфографічному та фонетичному записах) з аналізованим словом.

Примітка: Слова для аналізу подаються викладачем індивідуально кожному студентові.

ВАРІАНТ 2

1. Випишіть із енциклопедії «Українська мова» (2004, 2007) значення слів «орфографія», «орфограма», «орфографічна норма», «графіка», «письмо», «кирилиця», «алфавіт», «літера».
2. Дайте загальну характеристику найновішого орфографічного словника української мови (на вибір).
3. Від поданих іменників утворіть відносні прикметники з суфіксом **-ськ-**. Поясніть чергування приголосних при словотворенні. *Париж, Дрогобич, Бучач, Балхаш, Сиваш, Кавказ, Збараж, Цюрих, Франкфурт-на-Майні, Гаага, Дамаск, Золотоноша, Калуга, Калуш, Баку, Сочі, Запоріжжя, Бахмач, Гадяч, Овруч, Куба, Чернівці, Одеса, Великі Лучки, Коломак, Кривий Ріг, Острог, Марокко, Іртиш, Нальчик, Форос, Полісся, Буг, Волга, Прилуки, Кагарлик, Євпаторія, Виборг, Лохвиця, Данциг, Караганда, печеніги, чехи, лаки, коряки, перм'яки, латиші.*
4. Вставте замість крапок потрібні літери, поясніть подвоєння літер. *Священ...ик, весіл...я, священ...ий, блажен...ий, довгождан...ий, шален...ий, суд...ів, стат...ями, л...ється, голубин...ий, неждан...о-негадан...о, ден...ий, буквен...ий, тон..., жовч...ю, потомствен...ий, молодіст...ю, ніч...ю, щоден...ик, нехворощ...ю, облич..., весіл...ь, с...авці, божестве...ий, мас...а, клас..., програм...а, тон...а, дол...ар, шил...інг, ван...а, ман...а, брут...о, нет...о, мот...о, пан...а, Марок...о, марок...анець, гун...и, Ніц...а, Андор...а, андор...ський, Бес...арабія, Одис...ей, Ген...адій, Лі...абон, Бі...іні, Бок...ач...о, Ка...абланка, Гава...а, контр...еволюція, ір...еальний, сюр...еалізм, ін...овація, ім...іграція, ем...ігрант, лібрет...о, інтермец...о, ім...ігрант, барок...о, ір...аціональний, кон...отація, ан...отація, беладон...а, Шил...ер.*
5. Перепишіть подані слова, поставте, де потрібно, апостроф та м'який знак і поясніть. *Пів...яблука, з...ясувати, Б...юффон, під...юдити, підв...язати, б...язь, б...юро, б...юджет, В...юртемберг, від...ємний, від...їжджати, слов...яни, Лук...ян, між...ярусний, кав...яр, Р...єпін, Б...єлград, В...яземський, П...йонте, Прокоф...єв, ад...ютант, Лук...янчук, кур...йозний, сузір...я, р...ясний, бур...як, бур...ян, матір...ю, Стеф...юк, Баб...як, пан...європейський, об...єкт, розм...якнути, миш...як, комп...ютер, ар...єргард, крем...яний, рутв...яний, Дерев...яно, Св...ятослав, В...єтнам, вуал..., дос...є, конференс...є, кон...юнктура, кс...ондз, кур...йоз, к...ювет, к...юрі, л...юкс, мад...яр, медал...йон, модел...єр, Мол...єр, м...юзикл, н...юанс, Н...юфаундленд, п...єдестал, порт...єра, прес-пап...є, рант...є, дитин...ці.*
6. Поясніть, за якими принципами орфографії пишемо подані слова. *Ужгородський, казахський, чиказький, нігті, Олена Ворона, розім'яти, анотація, імміграція, пів-України, півлимона, гудзик, вересень, священник, священний, марево, левада, Панама (країна), Надія, надворі, мін'юст, уманський, спересердя, казка, нігті, розсипати, дід, дивишся, калина, хата, сміється, проїзний.*
7. Зробіть графічний та орфографічний аналіз слів за поданим нижче зразком: *убозтво, дамаський, Благовіщення, вогкість, баскетбол, різьбярство, Прісьчин, в'юниться,*

розсердишся, принісиш, журналістці, лічба, багатство, оболонський, обличчя, ужгородський, Луганицина, жовтогарячий, під'юджений, просьба, привокзальний, невміння.

Графічний аналіз

1. Записати слово (орфографічно, фонематичною і фонетичною транскрипціями).
2. Виписати літери і фонеми та звуки, позначувані ними.
3. Визначити принципи, на яких базується вживання літер.

Зразок:

1. Людина – /л'удина/, [л'уді́на].
2. Л (ел), ю (ю) – букви, що позначають фонеми /л'у/ та звуки [л'у]; д (де), и (и), н (ен), а (а) – позначають відповідні фонеми /дина/ і звуки [ді́на].
3. Вживання літер л і ю базується на позиційному, а решти літер – на фонематичному принципі.

Орфографічний аналіз

1. Записати слово орфографічно.
2. Виділити орфограму і визначити її тип.
3. Пояснити написання.
4. З'ясувати принцип орфографії, на якому базується написання.

Зразок:

1. Беззмістовний.
2. Орфограма «Подвоєні букви» – літерна (буквена).
3. Літери подвоюються внаслідок збігу: префікс закінчується, а корінь починається літерою з.
4. Принцип орфографії – морфологічний.

ВАРІАНТИ ЗАВДАНЬ ДЛЯ ТЕМАТИЧНИХ КОНТРОЛЬНИХ РОБІТ

КОНТРОЛЬНА РОБОТА З ТЕМИ «КЛАСИФІКАЦІЯ ФОНЕМ»

ВАРІАНТ 1

Запишіть подане речення фонематичною і фонетичною транскрипцією і зробіть фонетичний аналіз підкресленого слова: *Складені з грубо обтесаних колод, вони віддалеку здаються приземкуватими грибами, з вершечків яких в'ються сизі дими* (В.Малишко).

Тести

1. Що вивчає фонетика?
 1. Словниковий склад мови і слово як основну його одиницю.
 2. Звукові особливості різних висловлювань та закінчення слів.
 3. Умови й способи творення звуків мови, їх акустичні, а також анатомо-фізіологічні властивості, різні звукові зміни, наголос та інтонацію.
 4. Принципи позначення звуків буквами на письмі.
 5. Систему співвідношень і зв'язків між одиницями звукової будови мови і знаками їх писемної передачі.
2. Що таке звук?
 1. Коливання пружного середовища, що утворюється апаратом мовлення людини і сприймається її апаратом слуху.
 2. Це будь-яка буква алфавіту, крім м'якого знака (*ь*).
 3. Це кожен знак у фонетичній транскрипції.
 4. Це найменша частина слова, тобто склад слова.
 5. Це мовна одиниця, що використовується для розрізнення слів.
3. У котрому рядку кожне слово має однакову кількість звуків і букв?
 1. Черешня, геній, суніця, зап'ястний, єднання.
 2. Розсунути, Вітчизна, окрасць, ательє, більярд
 3. Розсердити, приїжджати, ключ, мільйон, тополя.
 4. Джміль, агентство, рядок, потьмяніти, щоденник.
 5. Безбатченко, малювання, симпатія, пісня, якість.
4. У котрому рядку в усіх словах є алофон [e^h]?
 1. Європа, вересень, збільшення, весело, відображений.
 2. Жовтень, звернення, імення, поєдинок, корінцевий.
 3. Єгер, журавель, збудження, ребус, п'єса.
 4. Експорт, доценту, засідання, ін'єкція, щедрівка.
 5. Екзамен, щедро, дотепер, ієрогліф, інженер.
5. У котрому реченні всі наголошені голосні звуки належать до одного підняття?
 1. Гостре словечко коле сердечко (*Нар. тв.*).
 2. Слово – зброя. Як усяку зброю, його треба чистити (*М.Рильський*).
 3. Мова росте елементарно, разом з душею народу (*І.Франко*).
 4. Мова – це пісня душі, покладена на слова (*Д.Білоус*).
 5. Біжить маленький хлопчик-босоніжка (*І.Драч*).
6. У котрому рядку правильно визначено ознаки звука [ц']?

1. Пригол., глух., передньоязик., зімкн.-проривн., пом'якш.
2. Пригол., глух., передньоязик., зімкн.-щілин, (африката), м'як.
3. Пригол., глух., передньоязик., зімкн.-проривн., тверд.
4. Пригол., дзвінк., передньоязик., зімкн.-щілин., м'як.
5. Пригол., глух., передньоязик., зімкн.-прохідн., м'як.

7. У котрому рядку в усіх словах є глухий приголосний звук?

1. Мигтіти, просьба, легко, книга, фігура
2. Якби, світанок, міць, боротьба, вогнище.
3. Молодість, пальма, юнак, голуб, вочевидь.
4. Ввечері, дзьоб, затишок, сонце, донька
5. Страшно, чудо, соловей, вулиця, вокзал

8. У чому полягає головний вияв фонемі?

Варіанти відповіді: 1. Це позиція під наголосом або в самому кінці слова. 2. Статистично найуживаніший різновид фонемі, що сприймається слухачем як її еталон, як основний виразник фонемі. 3. Позиція перед голосною заднього ряду та в абсолютному кінці слова.

9. У чому полягають нульові ознаки фонем?

Варіанти відповіді: 1. Протиставляють фонемі саме групами: вокальність / невокальність; консонантність / неконсонантність. 2. Служать для індивідуального розрізнення кожної фонемі, тобто ці ознаки не просто властиві фонемі, а самі по собі достатні для розрізнення двох фонем, усі інші ознаки яких є спільними. 3. Могли б відрізнити одну конкретну фонему від іншої, але не спроможні це виконати, оскільки у фонологічній системі немає відповідної парної фонемі. 4. Не можуть бути залучені до певної фонемі чи певної групи фонем для їх виділення з-поміж інших фонем.

10. Якій із поданих фонем належить така характеристика: голосна, переднього ряду, високого піднесення, нелабіалізована?

Варіанти відповіді: 1. /a/. 2. /e/. 3. /и/. 4. /i/. 5. /o/. 6. /y/.

ВАРІАНТ 2

Запишіть подане речення фонематичною і фонетичною транскрипцією і зробіть фонетичний аналіз підкресленого слова: *Хитра людина в'ється, як хмелина: за що можна вчепиться, за те й держиться* (Нар.тв.).

Тести

1. Що вивчає фонологія?

1. Умови й способи творення звуків мови, їх акустичні, а також анатомио-фізіологічні властивості, різні звукові зміни.
2. Розділ мовознавства, що вивчає і систематизує норми літературної мови.
3. Умови й способи творення звуків мови, різні звукові зміни.
4. Принципи позначення звуків буквами на письмі.
5. Лінгвістична дисципліна, що вивчає функціональний аспект звуків мови.

2. Що таке фонема?

1. Те ж саме, що і звук.
2. Мінімальна одиниця мови, яка слугує для творення, упізнавання й розрізнення значущих одиниць (морфем і слів).

3. Коливання пружного середовища, що утворюється апаратом мовлення людини і сприймається її апаратом слуху.
 4. Це мовна одиниця, що використовується для розрізнення слів.
 5. Це найменша частина слова, тобто склад слова.
3. У котрому рядку кожне слово має однакову кількість звуків і букв?
1. Життя, земля, агентство, соловей, яблулька.
 2. Рельєф, єдність, пояснення, юнь, щавель.
 3. Крапля, будівля, майор, зв'язок, дев'ять.
 4. Майбутнє, контрастний, шлях, долоня, яр.
 5. Джем, листя, щедрість, весняний, щем.
4. У котрому рядку в усіх словах є алофон [e^h]?
1. Етнограф, життєвий, неук, посаджений, розсердити.
 2. Екскурсія, європейський, престарілий, інвестування, дельфін.
 3. Зберегти, Євпаторія, заслужений, в'ється, епоха.
 4. Клекіт, життєпис, екологія, деталь, майбутнє.
 5. Екзамен, щедро, дотепер, ієрогліф, інженер.
5. У котрому реченні всі голосні фонемі належать до одного ряду?
1. Куди в світі подітися сироті без роду? (Т.Шевченко).
 2. Кожному любя своя сторона (Нар.тв.).
 3. Страшні слова, коли вони мовчать (Л. Костенко).
 4. Під вітром хилиться верба, дзвенить ясна безмеж (М.Лукив).
 5. Тоді було передосінньо (М.Хвильовий).
6. У котрому рядку правильно визначено ознаки звука [dз']?
1. Пригол., сонорн., середньоязик., зімкн.-прориви., м'як.
 2. Пригол., дзвінк., передньоязик., зімкн.-щілин, (африката), м'як.
 3. Пригол., дзвінк., передньоязик., зімкн.-дриж., м'як.
 4. Пригол., дзвінк., задньоязик., зімкн.-щілин., м'як.
 5. Пригол., дзвінк., передньоязик., зімкн.-щілин., напівпом'якш.
7. У котрому реченні в усіх словах є сонорні приголосні?
1. Ламай традицій віковичну скелю, обтрушуй прах невірного життя (М.Драй-Хмара).
 2. Молодий я, молодий, Повний сили й одваги (П. Тичина).
 3. Ні! Я жива! Я буду вічно жити! Я в серці маю те, що не вмирає (Леся Українка).
 4. Щастя дурно не дається; тільки той його придбає, хто за його в бої б'ється (Б.Грінченко).
 5. Лиш боротись – значить жить... (І.Франко).

8. Що таке варіант фонемі?

Варіанти відповіді: 1. Звук, що має те чи інше відхилення від головного вияву, але не відходить від нього аж так далеко, щоб збігатися з варіаціями іншої фонемі. 2. Звук, що є статистично найуживанішим різновидом фонемі і сприймається слухачем як її еталон, як основний виразник фонемі. 3. Це видозміна звука, що виходить за межі фонемного поля своєї фонемі і проникає у фонемне поле іншої фонемі.

9. У чому полягають інтегральні (нейтральні) ознаки фонем?

Варіанти відповіді: 1. Протиставляють фонемі саме групами: вокальність / невокальність; консонантність / неконсонантність. 2. Служать для індивідуального розрізнення кожної фонемі, тобто ці ознаки не просто властиві фонемі, а самі по собі достатні для розрізнення двох фонем, усі інші ознаки яких є спільними. 3. Могли б відрізнити одну конкретну фонему від іншої, але не

спроможні це виконати, оскільки у фонологічній системі немає відповідної парної фонемі. 4. Не можуть бути залучені до певної фонемі чи певної групи фонем для їх виділення з-поміж інших фонем.

10. Якій із поданих фонем належить така характеристика: голосна, переднього ряду, середнього піднесення, нелабіалізована?

Варіанти відповіді: 1. /a/. 2. /e/. 3. /и/. 4. /i/. 5. /o/. 6. /y/.

ВАРІАНТ 3

Запишіть подане речення фонематичною і фонетичною транскрипцією і зробіть фонетичний аналіз підкресленого слова: *Линьте ж, дні, котіться, весни, до мети!* (М.Рильський).

Тести

1. У котрому рядку названо тільки представників фонологічної школи Я.Бодуена де Куртене в українському мовознавстві?

1. М. Наконечний, Н. Тоцька, Л. Прокопова.
2. Т. Бровченко, Ю. Карпенко, В.Лобода.
3. П.Коструба, Ф. Жилко, Ю.Карпенко.
4. В.Винницький, Н.Тоцька, О.Волох.
5. М.Кочерган, В.Перебийніс, М.Фащенко.

2. У котрому рядку кожне слово має однакову кількість звуків і букв?

1. Шістсот, джаз, сум'яття, магній, болючий.
2. Бджілка, каміння, клятва, діяльність, грюкіт.
3. Пам'ять, шабель, велюр, повітряний, їдять.
4. Сміється, віяло, заєць, конференсьє, виорати.
5. Качці, місяць, капелюшок, доля, ранній.

3. У котрому рядку в усіх словах є алофон [e^h]?

1. Займенник, здоров'я, літнє, Єсентуки, етап.
2. Енергія, закінчення, зекономити, вечір, перо.
3. Євпаторія, загибель, депо, верба, екзотика.
4. Згоден, імперія, вервечка, екстрений, рекорд.
5. Землетрус, В'єтнам, лілея, сусіднє, б'ється.

4. У котрому рядку всі голосні фонемі мають головний вияв:

1. Ямище, задирка, сумирний, козуля, милий.
2. Заздалегідь, добуток, родимка, коцюбнути.
3. Дністер, кінець, планета, сектор, рамка.
4. Сантиметр, могутній, щиглячий, шпарина.
5. Земний, хвоя, телята, якут, пляшка.

5. У котрому рядку в усіх словах наявні позиційні варіанти фонем?

1. Світ, як би, принісши, знання, кістка.
2. Зерно, лопух, мотузка, вино, кожух.
3. Дзвін, рілля, хвіст, віз, кістка.
4. Ніччю, дзвякати, бік, під, знав.
5. Ось де, віз, фільм, міміка, гайка.

6. На які групи поділяють приголосні за участю активних мовних органів?

1. Незімкнені, щілинні, дрижачі.
2. Губні, язикові та глоткові.
3. Сонорні й шумні.
4. Губно-губні та губно-зубні.
5. Ротові й носові.

7. У котрому реченні всі приголосні язикові?

1. Айстра – це сум.
2. Гіацинт – це біда.
3. Троянда – це кохання.
4. Лілія біла – це чистота.
5. Фіалка – це сором'язливість.

8. Що таке варіація фонему?

Варіанти відповіді: 1.Звук, що має те чи інше відхилення від головного вияву, але не відходить від нього аж так далеко, щоб збігатися з варіаціями іншої фонему. 2.Звук, що є статистично найуживанішим різновидом фонему і сприймається слухачем як її еталон, як основний виразник фонему. 3.Це видозміна звука, що виходить за межі фонемного поля своєї фонему і проникає у фонемне поле іншої фонему.

9. Що таке інваріант?

Варіанти відповіді: 1.Найсамостійніший, незалежний алофон фонему. 2. Один із ряду комбінаторних і позиційних алофонів даної фонему. 3. Абстрактне поняття, що означає матеріальне узагальнення суттєвих для фонему ознак. 4. Конкретна реалізація фонему в мовленні.

10. Якій із поданих фонем належить така характеристика: голосна, заднього ряду, високого піднесення, лабіалізована?

Варіанти відповіді: 1. /a/. 2. /e/. 3. /u/. 4. /i/. 5. /o/. 6. /y/.

ВАРІАНТ 4

Запишіть подане речення фонематичною і фонетичною транскрипцією і зробіть фонетичний аналіз підкресленого слова: *Линивого не добудушися, як мертвого не докличешся* (Нар. тв.).

Тести

1. У котрому рядку названо тільки представників Щербівської фонологічної школи в українському мовознавстві:

1. М. Наконечний, Н. Тоцька, Л. Прокопова.
2. Т. Бровченко, Ю. Карпенко, В.Лобода.
3. М.Кочерган, П.Коструба, Ф. Жилко.
4. В.Винницький, Н.Тоцька, П.Коструба.
5. В.Перебийніс, М.Фащенко, Ю.Карпенко.

2. У котрому рядку кожне слово має однакову кількість звуків і букв?

1. Воюють, тьохкає, щемить, гривня, заява.
2. Сюрприз, щавель, пісня, місяць, любов.
3. Якийсь, зілля, дзеркало, з'єднати, нюанс.
4. Щедрість, пам'ять, ячмінь, б'єшся, людина.
5. Бджола, приєднання, дев'ять, зозуля, порядок

3. У котрому рядку в усіх словах є алофон [e^h]?

1. Оркестр, кенгуру, Лебедин, нестерпний, густо-прегусто.
2. Інженер, левеня, фюзеляжний, певно, порожнє.
3. Єгипет, жевріти, левада, морепродукти, полудень.
4. Непримиренний, єдиноборство, неволя, випередити.
5. Екватор, єнот, сантиметр, об'єднаний, ієрархічний,

4. У котрому рядку в усіх словах є позиційні алофони голосних?

1. Пава, Марія, світ, кілок, жінка.
2. Зерно, голубка, любов, лопух, правда.
3. Весна, тихенький, Косів, мило, беру.
4. Собі, перлина, великий, сестра, зозуля.
5. Свято, малюнок, юність, нашиття, кишенья.

5. На які групи поділяють приголосні за участю голосу і шуму?

1. Незімкнені, щілинні, дрижачі.
2. Губні, язикові та глоткові.
3. Сонорні й шумні.
4. Губно-губні та губно-зубні.
5. Ротові й носові.

6. У котрому рядку всі приголосні зімкнені?

1. Тип, код, коза, тютюн, папка.
2. Батіг, тумба, батут, табун, дума.
3. Подати, дар, дамба, дуб, плуг.
4. Доба, бук, падати, диктат, копати.
5. Кожух, дзиґа, нота, карта, диктант.

7. У котрому рядку в усіх словах є сонорні?

1. Ламай традицій віковичну скелю, обтрушуй прах невірного життя (*М.Драй-Хмара*).
2. Молодий я, молодий, Повний сили й одваги (*П. Тичина*).
3. Ні! Я жива! Я буду вічно жити! Я в серці маю те, що не вмирає (*Леся Українка*).
4. Щастя дурно не дається; тільки той його придбає, хто за його в бої б'ється (*Б.Грінченко*).
5. Лиш боротись – значить жить... (*І.Франко*).

8. У чому полягають класифікаційні ознаки фонем?

Варіанти відповіді: 1.Протиставляють фонемі саме групами: вокальність / невокальність; консонантність / неконсонантність. 2.Служать для індивідуального розрізнення кожної фонемі, тобто ці ознаки не просто властиві фонемі, а самі по собі достатні для розрізнення двох фонем, усі інші ознаки яких є спільними. 3.Могли б відрізнити одну конкретну фонему від іншої, але не спроможні це виконати, оскільки у фонологічній системі немає відповідної парної фонемі. 4.Не можуть бути залучені до певної фонемі чи певної групи фонем для їх виділення з-поміж інших фонем.

9. Котрі з поданих нижче ознак є диференційними для приголосних фонем сучасної української літературної мови?

Варіанти відповіді: 1.Вокальність / невокальність. 2.Дзвінкість / глухість. 3.Консонантність / неконсонантність. 4.Назальність / неназальність. 5.Зімкненість / щілинність. 6.Твердість / м'якість.

10.Якій із поданих фонем належить така характеристика: голосна, заднього ряду, низького піднесення, нелабіалізована?

Варіанти відповіді: 1. /a/. 2. /e/. 3. /и/. 4. /i/. 5. /o/. 6. /y/.

ВАРІАНТ 5

Запишіть подане речення фонематичною і фонетичною транскрипцією і зробіть фонетичний аналіз підкресленого слова: *До кипариса магнолія пишная чолом заквітчанім ніжно схилилася* (Леся Українка).

Тести

1. У котрому рядку названо сегментні одиниці мови?
 1. Звук, склад, такт.
 2. Фраза, емфатичний наголос, пауза.
 3. Мелодика, тембр, темп.
 4. Склад, логічний наголос, такт.
 5. Фонетичне слово, мелодика, синтагма.

2. У котрому рядку кожне слово має однакову кількість звуків і букв?
 1. Пшениця, тямущий, рум'янець, духмяно, сорочці.
 2. Грядка, сьогодніня, безжурний, щільний, освітяти.
 3. Шістдесят, життєпис, дивишся, українець, з'єднання.
 4. Зйомка, шістсот, черешня, щедрування, коляда.
 5. Знищення, дебют, ячмінь, щільно, порт'єра.

3. У котрому рядку у всіх словах є алофон [e^н]?
 1. Інвентар, індекс, довжелезний, планета, перукарня.
 2. Егоїзм, українець, завершення, стажер, ідеальний.
 3. Дністер, прикінцевий, ремінці, сердито, розгалужений.
 4. Премудрий, розжеврїтися, єдиний, натщесерце, нежить.
 5. Заздалегідь, розтоплений, весна, спересердя, ін'єктувати.

4. У котрому рядку в усіх словах є позиційні алофони голосних?
 1. Світ, як би, принісши, знання, кістка.
 2. Дзвін, рілля, хвіст, віз, кістка.
 3. Ніччю, дзвякати, бік, під, знав, гайка.
 4. Ось де, віз, фільм, міміка.
 5. Стерня, розумний, мотузка, вино, кожух.

5. На які групи поділяють приголосні за способом творення?
 1. Зімкнені, щілинні й дрижачі.
 2. Губні, язикові та глоткові.
 3. Сонорні й шумні.
 4. Тверді й м'які.
 5. Ротові й носові.

6. У котрому рядку в усіх словах наявні тільки глухі приголосні?
 1. Щастя, шока, час, туша, хата.
 2. Хрін, свіча, сало, дата, пляма.
 3. Попіл, віра, жито, пушка, тісто.
 4. Сито, Тиса, копа, тисяча, затятися.
 5. Фокус, хустка, юшка, день, хміль.

7. У котрому рядку всі приголосні щілинні?

1. Фея, воля, сажа, живий, їх.
2. Сіно, сум, юшка, ефір, гімн.
3. Хата, кетяги, анфас, знижка, хор.
4. Жах, факт, сій, шия, вік.
5. Синь, хід, фізика, гарбузиння, фікус.

8. У чому полягають диференційні ознаки фонем?

Варіанти відповіді: 1. Протиставляють фонемі саме групами: вокальність / невокальність; консонантність / неконсонантність. 2. Слугують для індивідуального розрізнення кожної фонемі, тобто ці ознаки не просто властиві фонемі, а самі по собі достатні для розрізнення двох фонем, усі інші ознаки яких є спільними. 3. Могли б відрізнити одну конкретну фонему від іншої, але не спроможні це виконати, оскільки у фонологічній системі немає відповідної парної фонемі. 4. Не можуть бути залучені до певної фонемі чи певної групи фонем для їх виділення з-поміж інших фонем.

9. Якій із поданих фонем належить така характеристика: голосна, заднього ряду, середнього піднесення, лабіалізована?

Варіанти відповіді: 1. /a/. 2. /e/. 3. /и/. 4. /і/. 5. /o/. 6. /y/.

10. Які основні акустичні (фізичні) параметри звука?

Варіанти відповіді: 1. Ритмічність / неритмічність. 2. Висота. 3. Сила. 4. Тривалість (довгота). 5. Тембр і формантна структура. 6. Наголошеність / ненаголошеність. 7. Темп.

КОНТРОЛЬНА РОБОТА З ТЕМИ «ЗВУКОВІ ЗМІНИ»

ВАРІАНТ 1

Записати подане речення фонематичною та фонетичною транскрипціями й охарактеризувати в ньому всі асиміляції приголосних за такими ознаками: а) прогресивна чи регресивна; б) повна або часткова; в) контактна або дистантна; г) за якою ознакою (за дзвінкістю чи глухістю; за м'якістю; за місцем чи способом творення); ґ) відбита або не відбита на письмі: *Хочеться кожне слово помити в українській криниці, де дівчина воду брала, і поставити слова чистими рядами, щоб незабутнє виграло в них, як сонце на Великдень, і радувало людські серця у великі і трудні часи* (О.Довженко).

Тести

1. Що таке протеза?

Варіанти відповіді: 1. Розподібнення двох однакових або близьких звуків, внаслідок якого один із них втрачає які-небудь спільні фонетичні ознаки. 2. Зміни, що відбулися внаслідок взаємодії звуків різних категорій, тобто між голосними й приголосними. 3. Видозміна звуків, що є наслідком меншої напруженості й тривалості артикуляції. 4. Уподібнення одного звука іншому, при чому обидва такі звуки можуть входити до складу того самого слова або до складу двох різних слів, що стоять поруч. 5. Фонетична зміна, що полягає в приєднуванні неетимологічного звука до початкового в слові.

2. Підкресліть слова, у яких спостерігається асиміляція за способом творення:

Лаються, і плачуть, і сміються, Дорікають, просять і кленуть В час, коли над нивами зів'ються Пахощі в прозору каламуть (В. Симоненко).

3. У котрих словах відбувається асиміляція за глухістю: 1. Лісгосп. 2. Зсунення. 3. Стокгольм. 4. Розказати. 5. Рюкзак. 6. Відзначити. 7. Вокзал. 8. Нігті. 9. Безтактно. 10. Ось де.

4. У котрих словах відбувається асиміляція за місцем творення: 1. Болітце. 2. Кузня. 3. П'ятсот. 4. Парасчин. 5. Сусідство. 6. Розрісшись. 7. Якби. 8. Кігті. 9. Незчутися. 10. Порадься.

5. Підкресліть слова, у яких відбувається асиміляція, дієреза:

Зловісна тиша. Холодно і млосно. О, чим її, прокляту, розірвать, Щоб зашуміло щастя стоголосне І не дало нам більше спать?! (В.Симоненко).

6. У котрих рядках є дисиміляція?

1. Погасла пожежа, воскресла Держава, прокинувся великий народ, Вам, Лицарі, лаври! (О.Олесь).
2. На довгій ниві нашого життя трапляється бадиллячко і квіти (Л. Глібов).
3. І сам не знаю, – щоб одну кохати, а другу в церкву до вінця вести! (Л. Костенко).
4. Хліба, змиті дощем, яскраво зелені (О. Гончар).
5. Кров не вода, розливати шкода (Народна творчість).

7. Спрощення приголосних позначається на письмі в усіх словах рядка

1. Тиж..невий, форпос...ний, вартіс..ний.
2. Хвас...нути, піс.ний, заздріс.ний.
3. Шус..нути, кіс.лявий, буревіс..ний.
4. Облес..ний, ус..ний, швидкіс..ний.
5. Беззахис..ний, компос...ний, доблес..ний.

8. Помилки при спрощенні приголосних допущено в рядку

1. Обласний, пестливий, якісний, очисний.
2. Ненависний, жалісний, гіганський, тижня.
3. Парламентський, хруснути, яхтмен, солдатський.
4. Захисник, буревісник, скатерка, шістнадцятий.
5. Тиснути, беззахисний, пестливий, шістсот.

9. У котрих словах є протеза?

1. Павучок.
2. Трагікомедія.
3. Вулиця.
4. Юнацький.
5. Вогонь.
6. Стипендія.
7. Вісник.
8. Земелька.
9. Бондар.
10. Дикобраз.
11. Журавель.
12. Ганна.

10. У котрих словах є метатеза?

1. Тарілка.
2. Мінералогія.
3. Верблюд.
4. Тверезий.
5. Вуличка.
6. Горіх.
7. Ганна.
8. Футляр.
9. Ведмідь.
10. Верблюд.
11. Лікоть.
12. Футбол.

ВАРІАНТ 2

Записати подане речення фонематичною та фонетичною транскрипціями й охарактеризувати в ньому всі асиміляції приголосних за такими ознаками: а) прогресивна чи регресивна; б) повна або часткова; в) контактна або дистантна; г) за якою ознакою (за дзвінкістю чи глухістю; за м'якістю; за місцем чи способом творення); ґ) відбита або не відбита на письмі: *Здається вічністю буття маленька мить, перед якою навіть смерть безсила* (Л. Костенко).

Тести

1. Що таке акомодация?

Варіанти відповіді: 1. Уподібнення приголосних звуків. 2. Заміна в слові незручних для вимови звуків більш зручними. 3. Уподібнення голосних звуків у суміжних складах. 4. Випадіння одного з двох сусідніх однакових або подібних складів. 5. Пристосування голосних до сусідніх приголосних і навпаки.

2. У котрих словах відбувається змішана асиміляція за місцем, способом творення і дзвінкістю: 1. Хатці. 2. От джміль. 3. П'ятці. 4. Розширювати. 5. Тридцять. 6. Отже. 7. З часом. 8. Тут джерело. 9. Зчепити. 10. Спирт жене.

3. Підкресліть слова, у яких відбувається асиміляція приголосних:

Назбирала ти їх без ліку На роздоллі полів, дібров, Щоб жили тебе довіку Людські сльози і людська любов (В.Симоненко).

4. У котрих рядках є дисиміляція?

1. З косами йшли косарі на жнива (Я. Щоголів).
2. Де незгода, там часто і шкода (Народна творчість).
3. Вночі мені все якось наче ближче.... (Л.Костенко).
4. А сонце рушниками з-за кучерявих стелиться хмарин (М. Стельмах).
5. Три жнива нехай тобі буде на рік (Леся Українка).

5. Спрощення приголосних позначається на письмі в усіх словах рядка

1. Гіган...ський, ус...ний, віс...ник.
2. Аванпос...ний, тер...ка, пис...нути.
3. Тиж...невий, контраc...ний, облас...ний.
4. Балас...ний, проїз...ний, бриз...нути.
5. Доблес...ний, швидкіс...ний, прикріс...ний.

6. Укажіть слова, при творенні від яких інших їх форм чи інших слів спостерігається явище спрощення приголосних, яке слід позначати на письмі?

1.Тиждень. 2.Блиск. 3.Компост. 4.Умисел. 5.Диригент. 6.Чернець. 7.Хрускіт. 8.Постіль. 9.Горщок. 10.Тріск. 11.Зморщок. 12.Скатерть.

7. У котрому рядку в усіх словах відбувається гармонійна асиміляція?

1. Вологість, дошкульно, провулок, подушка.
2. Посунься, готую, лопух, мої.
3. Сонце, корчі, широчінь, у болоті.
4. Голові, молоді (*прикм.*), дочці, сорока.
5. Поруділий, горішок, розкішний, коробка.

8. У котрому рядку в кожному слові є літера, не тотожна звуку, який позначає?

1. Безсердечний, Васьчин, безбатченко, не мучся.
2. Дужці, вість, на смерічці, пізно.
3. Псується, кінський, зуб, корінці.
4. Нігтик, клітчастий, вогонь, ідеальний.
5. Явище, щуплий, долина, гірський.

9. У котрому рядку в усіх словах шиплячі вимовляються як свистячі?

1. Сорочці, Васьчин, хоч би, дощі, з джерела.
2. Розжувати, клавіша, гордість, кігті, вирізка.
3. Розкіш, срібло, дні, вітчим, мерехтіти.
4. Розчин, мотузці, казахський, вивізи, принісши.
5. На дощі, книжці, обпечешся, ховаєшся, зважся.

10. Правильну вимову відображає фонетичний запис слів у рядку:

1. Боротьба [борот'бá], пишеться [пише^н'т'с'а], дужче [дúшче].
2. Ложці [лóз'ц'і], розсипати [рос:и^епáти^е], здається [здай^ец':а].
3. Казка [кáска], бджілка [бдж'ілка], розумний [розúмній].
4. Ллється [л':^ец':а], істотні [істóтн'і], миліше [мил'іше].
5. Кожух [кожúх], левада [ле^нвáда], приносить [при^еноси^е'т'].

ВАРІАНТ 3

Записати подане речення фонематичною та фонетичною транскрипціями й охарактеризувати в ньому всі асиміляції приголосних за такими ознаками: а) прогресивна чи регресивна; б) повна або часткова; в) контактна або дистантна; г) за якою ознакою (за дзвінкістю чи глухістю; за м'якістю; за місцем чи способом творення); ґ) відбита або не відбита на письмі: *Дивившись на язики полум'я, що лижуть чорні челюсті печі, і відчуваєш, що сам вогонь – це і є жива загадка і розгадка власної таємниці, тільки тобі ніяк не вдається проникнути в неї* (Є.Гуцало).

Тести

1. Що таке гаплогія?

Варіанти відповіді: 1. Розподібнення двох однакових або близьких звуків, внаслідок якого один із них втрачає які-небудь спільні фонетичні ознаки. 2. Зміни, що відбулися внаслідок взаємодії звуків різних категорій, тобто між голосними й приголосними. 3. Видозміна звуків, що є наслідком меншої напруженості й тривалості артикуляції. 4. Випадіння одного з двох

сусідніх однакових або подібних складів. 5. Фонетична зміна, що полягає в приєднуванні нестимологічного звука до початкового в слові.

2. У котрих словах є гармонійна асиміляція?

1. Гребі. 2. Город. 3. Весна. 4. Юнак. 5. Зозуля. 6. Мине. 7. Книга. 8. Жени. 9. Берег. 10. Дикий. 11. Журавель. 12. Сосна.

3. У котрих словах відбувається змішана асиміляція за місцем творення і глухістю:

1. Безчесний. 2. Пісня. 3. П'ятсот. 4. Розширювати. 5. Сусідство. 6. Великдень. 7. З часом. 8. Кігті. 9. Зчепити. 10. Розчаровувати.

4. Підкресліть слова, у яких відбувається асиміляція приголосних:

Геній – це людина великого духу не стільки за об'єктом, скільки за інтенсивністю; він становить собою епоху у всьому, за що береться (Л.Костенко).

5. Спрощення приголосних позначається на письмі в усіх словах рядка

1. Прихвос..ні, хрес..ний, напас..ник.
2. Зловіс..ний, шіс...сот, корис..ний.
3. Кількіс..ний, хворос..няк, бриз..нути.
4. Пристрас..ний, боліс..ний, зап'яс...ний.
5. Навмис..не, балас..ний, ненавис..ний.

6. Помилки при спрощенні приголосних допущено в рядку

1. Безсовісний, поїзний, якісний, баласний.
2. Випускний, кістлявий, тижневий, учасник.
3. Персні, кореспондентський, дилетантський, медалістці.
4. Шістсот, зап'ястний, хруснути, тріснути.
5. Корисний, болісний, тоскний, якісний.

7. У котрих словах є акомодация приголосних?

1. Біда. 2. Жити. 3. Шість. 4. Томик. 5. Щасливо. 6. Зараз. 7. Зуб. 8. Жінка. 9. Сім. 10. Гарна. 11. Рясний. 12. Двоє.

8. У котрих словах є акомодация голосних?

1. Гном. 2. Казка. 4. Рибка. 5. Нумо. 6. Мати. 7. Гарно. 8. Баба. 9. Гіркий. 10. Зілля. 11. Клас. 12. Лялька.

9. У котрих словах є епентеза?

1. Павучок. 2. Горіх. 3. Вулиця. 4. Юнацький. 5. Вогонь. 6. Стипендія. 7. Вісник. 8. Земелька. 9. Бондар. 10. Дикобраз. 11. Журавель. 12. Сосон.

10. У котрих словах є гаплогія?

1. Тарілка. 2. Мінералогія. 3. Верблюд. 4. Тверезий. 5. Вуличка. 6. Трагікомедія. 7. Ганна. 8. Футляр. 9. Довгобразий. 10. Верблюд. 11. Лікоть. 12. Футбол.

ВАРІАНТ 4

Записати подане речення фонематичною та фонетичною транскрипціями й охарактеризувати в ньому всі асиміляції приголосних за такими ознаками: а) прогресивна чи регресивна; б) повна або часткова; в) контактна або дистантна; г) за якою ознакою (за дзвінкістю чи глухістю; за м'якістю; за місцем чи способом творення); г) відбита або не відбита на письмі: *А полотна води стеляться попід шелюгою на лівому березі, попід очеретами, а за шелюгою й*

очеретами — зблискують заводи, мерехтять рукави, що гаснуть у заростях густої зелені, темніють гайки та ліски, що розляглись ген-ген по всьому задніпровському безмежжю, повитому де густішими й де рідкішими серпанками (Є.Гуцало).

Тести

1. Що таке метатеза?

Варіанти відповіді: 1. Розподібнення двох однакових або близьких звуків, внаслідок якого один із них втрачає які-небудь спільні фонетичні ознаки. 2. Заміна в слові незручних для вимови звукосполучень більш зручними. 3. Видозміна звуків, що є наслідком меншої напруженості й тривалості артикуляції. 4. Випадіння одного з двох сусідніх однакових або подібних складів. 5. Фонетична зміна, що полягає в приєднуванні неетимологічного звука до початкового в слові.

2. У котрих словах відбувається змішана асиміляція за місцем творення і м'якістю: 1. Жіночці. 2. Пісня. 3. П'ятсот. 4. Діжці. 5. Сусідство. 6. Великдень. 7. Книжці. 8. Кігті. 9. Зважся. 10. Розчарувати.

3. Підкресліть слова, у яких відбувається асиміляція приголосних:

Писав просто, тепло й серйозно, як пишуть старшій сестрі, яка все зрозуміє, яка відчує, що треба так чи інакше вирвати його звідси (Г. Чубач).

4. У котрих словах відбувається асиміляція за дзвінкістю: 1. Зсадити. 2. Пісня. 3. П'ятдесят. 4. Корінці. 5. Уманський. 6. Синекдоха. 7. Дні. 8. Братчик. 9. Зчепити. 10. Лічба.

5. У вимові котрих слів відбувається уподібнення приголосних звуків?

1. Легко. 2. Підказати. 3. Кігті. 4. Нігті. 5. Дігтяр. 6. Сутужно. 7. Порізно. 8. Ганебно. 9. Важкий. 10. Рюкзак.

6. Спрощення приголосних позначається на письмі в усіх словах рядка

1. Сер...цевий, мес...ник, контекс...ний.
2. Блис...нути, мас...ний, особистіс...ний.
3. Пес...ливий, захис...ник, піз...ний.
4. Радіс...ний, аванпос...ний, зліс...ний.
5. Совіс...ний, безжаліс...ний, фігурис...ці.

7. Помилку при спрощенні приголосних допущено в рядку

1. Безвиїзний, перехресний, цілісний, абонентський.
2. Швидкісний, кореспондентський, щасливий, гуснути.
3. Чесний, усний, зап'ясний, серце.
4. Пристрасний, навмисно, очисний, хвастливий.
5. Злісний, кістлявий, персні, хресний.

8. У котрих словах є гармонійна асиміляція?

1. Веди. 2. Мене. 3. Великий. 4. Межа. 5. Ледащо. 6. Привезли. 7. Небога. 8. Береза. 9. Первинний. 10. Чеше.

9. У котрих словах є дисиміляція?

1. Жебрак. 2. Срібло. 3. Вулиця. 4. Лицарство. 5. Рушничок. 6. Вогонь. 7. Вісник. 8. Земля. 9. Дворушник. 10. Вітер. 11. Флюгер. 12. Опішня.

10. Правильну вимову відображає фонетичний запис слів у рядку:

1. Життя [жи^ет':á], займаєшся [заїма́йе'с':а], село [село́].
2. Бере [бе^ере́], щавель [шча́ве^ел'], твоєї [твойейі].
3. Земля [земл'á], ходжу [ходжу́], буряк [бур'ák].
4. Легка [ле^ехка́], умиваєшся [ўми^ева́йе'с':а], сережка [се^ерэшка].
5. Просьба [про́з'ба], ходжу [хо^уджу́], сиджу [си^еджу́]

ВАРІАНТ 5

Записати подане речення фонематичною та фонетичною транскрипціями й охарактеризувати в ньому всі асиміляції приголосних за такими ознаками: а) прогресивна чи регресивна; б) повна або часткова; в) контактна або дистантна; г) за якою ознакою (за дзвінкістю чи глухістю; за м'якістю; за місцем чи способом творення); г) відбита або не відбита на письмі: *Витончена японська надчемність і приязна мудра манера тернівчанських сватів, яким велено будь-що добути "куницю", – ось де вони побратались!* (О.Гончар).

Тести

1. Що таке дієреза?

Варіанти відповіді: 1. Втрата звука в потоці мовлення. 2. Заміна в слові незручних для вимови звукосполучень більш зручними. 3. Видозміна звуків, що є наслідком меншої напруженості й тривалості артикуляції. 4. Випадіння одного з двох сусідніх однакових або подібних складів. 5. Фонетична зміна, що полягає в приєднуванні неетимологічного звука до початкового в слові.

2. У котрих словах відбувається асиміляція за м'якістю: 1. Зсадити. 2. Пісня. 3. П'ятдесят. 4. Корінці. 5. Уманський. 6. Синекдоха. 7. Дні. 8. Братчик. 9. Зчепити. 10. Братня.

3. Підкресліть слова, у яких відбувається асиміляція:

Поява Антонича на початку тридцятих років у самому середохресті українського літературного життя була настільки ж бажаною, наскільки й несподіваною (Ю.Андрухович).

4. У котрих словах відбувається змішана асиміляція за місцем творення і твердістю: 1. Васьчин. 2. Пісня. 3. П'ятсот. 4. Розширювати. 5. Лесьчин. 6. Великдень. 7. З часом. 8. Кузьчин. 9. Зчепити. 10. Розчаровувати.

5. У вимові котрих слів відбувається уподібнення приголосних звуків?

1. Лічба. 2. Вогко. 3. Підпорядкувати. 4. Підкинути. 5. Прудкий. 6. Вокзал. 7. Боротьба. 8. Полегкість. 9. Якби. 10. Анекдот.

6. У котрих рядках є дисиміляція?

1. Хліба, змиті дощем, яскраво зелені (О. Гончар).
2. Кров не вода, розливати шкода (Народна творчість).
3. На довгій ниві нашого життя трапляється бадилячко і квіти (Л. Глібов).
4. І сам не знаю, – щоб одну кохати, а другу в церкву до вінця вести! (Л. Костенко).
5. Погасла пожежа, воскресла держава, прокинувся великий народ, Вам, Лицарі, лаври! (О.Олесь).

7. Спрощення приголосних позначається на письмі в усіх словах рядка

1. Перс...ні, випус...ний, тріс...нути.
2. Аген...ство, капос...ний, якіс...ний.
3. Артис...ці, хрус...нути, зас...ланий.
4. Невіс...чин, тиж...невик, умис...ний.

5. Влас...ний, ціліс...ний, шелес...нути.

8. Помилку при спрощенні приголосних допущено в рядку

1. Кадетський, зловісно, намісник, кістлявий.
2. Туристський, цілісний, невістці, журналістський.
3. Корисний, тиснути, почесний, студентство.
4. Бандуристці, жалісний, серцевий, власний.
5. Благовісний, шелестнути, капуста, гуснути.

9. У котрих словах є гармонійна асиміляція?

1. Веде. 2. Мене. 3. Велич. 4. Мети. 5. Лелека. 6. Вези. 7. Неслава. 8. Бери. 9. Первинний.
10. Чешуть.

10. У котрих словах є метатеза?

1. Жебрак. 2. Срібло. 3. Гарілка. 4. Лицарство. 5. Рушничок. 6. Вогонь. 7. Вісник. 8. Земля.
9. Тверезий. 10. Вітер. 11. Флюгер. 12. Бондар.

КОНТРОЛЬНА РОБОТА З ТЕМИ «ІСТОРИЧНІ ЧЕРГУВАННЯ»

ВАРІАНТ 1

У поданому реченні знайдіть випадки наявних або можливих фонетично не зумовлених (історичних) чергувань голосних і приголосних у сучасній українській мові (з історичними коментарями), навівши паралельні форми цих слів або похідних, які свідчать про наявність чергування. Поясніть. *Дідова смерть не викликала ані найменшого зрушення в навколишньому світі — не загримів ні грім у хмарах, ні зловісні блискавки не розкрояли небо врочистим спалахом, ні бурі не повивертали з корінням могутніх дубів* (О. Довженко).

Тести

- У котрому рядку всі слова репрезентують найдавніші чергування голосних?
 - імла, завітчати, гончар, звідси;
 - котити, могти, лізти, гонити;
 - день, піч, земля, вінок;
 - сотень, червень, зерен, ганок.
- Віднайдіть рядок, у якому всі виділені звуки [e] [o] є випадними:
 - півень, пень, день, пісень;
 - віхоть, куток, дірок, гілок;
 - хлопець, сестер, пісок, соска;
 - весен, свекор, палець, ринок.
- Який рядок містить слова, де новоутворений закритий склад утворився внаслідок занепаду редукованого в наступному складі?
 - двір, піч, стіл, куліш;
 - кінь, ніч, дім, бій;
 - Петрів, гній, захід, ніс;
 - лебідь, хміль, джміль, стій.
- Який рядок об'єднує слова, однакові щодо походження сполучень -ри-, -ли-?
 - кривавий, стриміти, глитати, блищати;
 - крило, липа, корито, паливо;
 - риб'ячий, слимак, ринка, липень;
 - кричить, ринва, гривня, полинути.
- У якому рядку /e/, /o/ після шиплячих та /й/ виступають незакономірно?
 - звечора, лійок, чорний, чомусь;
 - в пшоні, щоці, виїжджений, решето;
 - жонатий, шести, гайок, пшениця;
 - кількості, печера, учора, охолоджений.
- Історичне чергування приголосних можливе в усіх словах рядків:
 - жінка, побічний, комаха, берег;
 - друг, слізонька, знак, снага;
 - спокій, запах, завод, наука;
 - голова, книга, ходити, стіл.
- Зазначте рядок, у якому всі слова ілюструють першу палаталізацію:
 - дружба, вічний, яблучко, сторожа;

- б) плачу, січ, утечуть, печу;
- в) спечений, віночок, квіточка, пташка;
- г) сніжок, річкою, височина, рушити.

8. З'ясуйте причину чергування *убогий – убозтво*.

- а) I палаталізація;
- б) II палаталізація;
- в) вплив **j**;
- г) I палаталізація, асиміляція, спрощення (стягнення).

9. У котрому рядку давня фонема /o/ почергувалася з /a/, проте підібрати споріднені слова для ілюстрації чергування неможливо?

- а) ганяти, допомагати, скакати, ламати;
- б) кланятися, катати, уламок, допомагати;
- в) гарячий, багач, гаразд, качан, кажан;
- г) хазяїн, калач, зламати, багатир.

10. З'ясуйте причину чергування *Васько – Ващенко*.

- а) I палаталізація;
- б) II палаталізація;
- в) вплив **j**;
- г) I палаталізація, асиміляція, спрощення (стягнення).

ВАРІАНТ 2

У поданому реченні знайдіть випадки наявних або можливих фонетично не зумовлених (історичних) чергувань голосних і приголосних у сучасній українській мові (з історичними коментарями), навівши паралельні форми цих слів або похідних, які свідчать про наявність чергування. **Поясніть.** *Ходила коло нього мати, розпитувала, що болить, приносила пити гарячу настоянку з зілля, як чай, припрошувала брати печиво, – він пив, казав, що не болить нічого, але більше не їв* (В. Барка).

Тести

1. У котрому рядку всі слова репрезентують найдавніші чергування голосних?

- а) серце, зшити, блюдо, з часом;
- б) нести, замітати, возити, здирати;
- в) день, сіль, село, гірка;
- г) мозок, брова, голова, коні.

2. У якому рядку /o/, /e/, що позначені виділеними літерами, є випадними?

- а) пісень, земель, день, пень;
- б) вогонь, вихор, терен, сотень;
- в) липень, посол, зерен, сон;
- г) турок, гачок, ден, сосен.

3. Який рядок містить слова, де новоутворений закритий склад виник унаслідок занепаду редукованого в наступному складі?

- а) рій, камінь, корінь, Вороніж;
- б) гусінь, зріст, захід, гній;
- в) братів, кужіль, шість, осінь;
- г) мій, стій, сіль, коліс.

4. Який рядок об'єднує слова, однакові щодо походження сполук -ри-, -ли-?
- липовий, риба, крило, кричить;
 - дрижати, кришити, тривога, бриніти;
 - ринка, липкий, паливний, стригти;
 - чорнобривий, стривожити, тривалий, глитати.
5. У словах якого рядка відбулося чергування /е/ з /о/ після шиплячих та /й/?
- двійок, шостого, чотири, мішок;
 - лужок, гайок, бережок, шовк;
 - жорна, його, щока, бджола;
 - стіжок, знайомий, жолуді, жонатий.
6. У котрому рядку в усіх словах у кличному відмінку наявні наслідки I палаталізації:
- байрак, плече, козак, плуг, вухо;
 - пастух, юнак, моряк, Бог, друг;
 - чумак, око, ворог, Людвіг, горох;
 - Георг, молодець, кравець, луг, Олег;
 - купець, ховрах, мудрець, співак, птах.
7. Зазначте рядок, у якому всі слова ілюструють першу палаталізацію:
- запорошити, тігчин, пастушок, спечений;
 - запорошений, книжка, дружу, горошок;
 - порошок, вільшина, ручатися, бережок;
 - мочити, ношу, спішу, суша.
8. З'ясуйте причину чергування *козак – козацтво*.
- I палаталізація;
 - II палаталізація;
 - вплив **j**;
 - I палаталізація, асиміляція, спрощення (стягнення).
9. У котрому рядку в усіх словах при словозміні наявні наслідки II палаталізації:
- вухо, горох, товариш, ворог, хлопець.
 - муха, бік, яблуко, козак, слухач.
 - нога, око, порох, рука, берег.
 - балка, стріха, віск, колисати, дорога.
 - берегти, юнак, козак, кликати, свекруха.
10. У якому рядку проходження I палаталізації зумовлене тим, що задньоязиковий потрапляв у позицію перед голосним переднього ряду Ь?
- страшний, смачний, уважний, важкий;
 - звучний, недосяжний, величний, возвеличити;
 - кружити, височина, аптечний, напружений;
 - пасічник, кружляти, довжина, величина.

ВАРІАНТ 3

У поданому реченні знайдіть випадки наявних або можливих фонетично не зумовлених (історичних) чергувань голосних і приголосних у сучасній українській мові (з історичними коментарями), навівши паралельні форми цих слів або похідних, які свідчать про наявність чергування. Поясніть. *Пан Василь Калиновський був для свого часу доволі освіченим*

чоловіком, випишував альманахи, газету, надзвичайно любив Гоголя, зачитуючись ним у своєму садку під тінистою грушею...(Олена Пчілка).

Тести

1. У словах котрого рядка при чергуванні голосних з'являється в корені фонемний нуль?
 - а) пекти, брести, нести;
 - б) витирати, помирати, випікати;
 - в) дождати, посилати, засинати;
 - г) возити, гонити, вибирати.
2. У якому рядку кожний виділена фонема /o/ є вторинною, що походить з Ъ?
 - а) думок, вінок, валок, пісок;
 - б) дірок, думок, сімсот, творити;
 - в) його, брова, рости, батькова;
 - г) книжок, гачок, дірок, сосон.
3. У словах якого рядка відбуваються чергування /o/, /e/ з /i/ в суфіксах?
 - а) поріг, він, лід, Прокіп;
 - б) ввічливість, радість, свідомість, гість;
 - в) гамір, весільний, загін, двірник;
 - г) Миколаїв, Васильків, Чернігів, Фастів.
4. У котрому рядку є зайве слово:
 - а) носити, обрати, допомога, багатство, нарікати;
 - б) свіжої, охочої, безкрайої, теплої, першої;
 - в) кривавий, гриміти, бриніти, дрижати, рипіти;
 - г) коса, робота, село, лебідь, семеро.
5. У котрому рядку всі слова мають /i/, що походить з Ъ (ять):
 - а) розвідка, повість, ніжний, довіра, місяць;
 - б) сіяти, вікно, нічка, двір, інший;
 - в) імла, великі, сморід, зберігши, злість;
 - г) синій, іржа, воїн, хвіст, табір.
6. Історичні чергування приголосних можливі в усіх словах рядків:
 - а) аптека, повага, універмаг, вовк;
 - б) грек, вояк, Буг, крик;
 - в) робітник, плуг, барліг, земляк;
 - г) арка, папка, музика, Людвіг;
 - г) Ольга, Васька, лісок, гайок.
7. Яке речення містить 2 випадки першого перехідного м'якшення?
 - а) Не вилазила вона ніколи із своїх грядок, порпалася в часнику, в цибулі, в моркві, в огірках, у помідорах (*С. Гуцало*).
 - б) Директор закладу, бритоголовий, обважнілий мужчина в чесучевім костюмі, сидить у затінку під зеленим горіхом і, начепивши окуляри, книжку читає (*О. Гончар*).
 - в) Не зірка й не зерно – душа сяйлива, що ні в землі, ні в небі не згаса (*О. Павличко*).
 - г) Мимо вузькою дорогою рипить, як стара реля, блаженський візок з горою снопів, поруч широченно ступає дід (*С. Васильченко*).
8. З'ясуйте причину чергування *пити* – *п'яний*, *верф* – *верф'ю*.

- а) І палаталізація;
- б) ІІ палаталізація;
- в) вплив **ј**;
- г) І палаталізація, асиміляція, спрощення (стягнення).

9. Установіть, у котрому рядку виділені /о/ та /е/ є новими?

- а) школа, творити, слово, осені;
- б) боби, семи, Якова, вона, носовий;
- в) ганок, кожен, темний, п'ятсот;
- г) дірок, липень, смішок, корені.

10. Під час історичного чергування голосних /о/ та /е/ з /і/ фонема /і/ з'являється:

- а) у новозакритому складі;
- б) у відкритому складі;
- в) у кінці складу;
- г) безвідносно до характеру складу.

ВАРІАНТ 4

У поданому реченні знайдіть випадки наявних або можливих фонетично не зумовлених (історичних) чергувань голосних і приголосних у сучасній українській мові (з історичними коментарями), навівши паралельні форми цих слів або похідних, які свідчать про наявність чергування. Поясніть. *Директор закладу, бритоголовий, обважнілий мужчина в чесучевім костюмі, сидить у затінку під зеленим горіхом і, начепивши окуляри, книжку читає* (О. Гончар).

Тести

1. Перед якими фонемами виступає /е/, що стоїть після шиплячих та /й/?

- а) перед м'якою приголосною;
- б) перед складом з голосними /е/, /і/, /и/ (з И);
- в) перед м'якою приголосною та перед складом з голосними /е/, /і/, /и/ (з И);
- г) перед складом з голосними /а/, /о/, /у/, /и/ (з Ї).

2. З якого давньоукраїнського варіанта утворились сучасні форми *сотня* – *сто*?

- а) СЪТЬНЯ – СЪТО;
- б) СЪТЬНЯ – СЪТО;
- в) СОТЬНЯ – СТО
- г) СЪТЬНЯ – СЪТО.

3. У якому рядку /і/ походить з давніх /е/ чи /о/?

- а) віз, сіно, хліб, ріг;
- б) сік, мріяти, кіт, кільце;
- в) Львів, рубіж, коліно, ніч;
- г) тік, вікно, опліч, кужіль.

4. У якому рядку всі слова репрезентують найдавніші чергування голосних?

- а) імла, вквітчати, гончар, звідси;
- б) котити, могти, лізти, гонити;
- в) день, піч, земля, вінок;
- г) сотень, червень, зерен, ганок.

5. У котрому рядку в усіх словах фонема /i/ виникла на місці давніх /o/ та /e/?
- а) тiнь, надвечiр'я, вiтер, пiсок, перевiз;
 - б) зберiгати, прiзвище, робiтник, захiд;
 - в) порiг, зачiпати, очiкує, убрiд, рiпа;
 - г) сiно, щiчка, снiг, невiд, радiсно.
6. Оберiть рядок, у всiх словах якого наявна I палаталiзацiя перед приголосним та о:
- а) непорушний, вiчний, суничний, вояцький;
 - б) страшний, чеський, ручок, криничний;
 - в) дружнiй, горошок, дружок, пушок;
 - г) чотири, чорний, щока, бджола.
7. З'ясуйте, у яких iсторичних фонетичних умовах найчастiше вiдбувається чергування /z/, /k/, /x/ iз /z'/, /ц'/, /с'/:
- а) перед давнiм голосним переднього ряду /i/;
 - б) перед /i/ дифтонгiчного походження;
 - в) перед /i/, що походить iз колишнього /и/;
 - г) перед /i/, що походить з давнього Ъ (ять).
8. З'ясуйте причину чергування *зловити – зловлений, могли – можуть*.
- а) I палаталiзацiя;
 - б) II палаталiзацiя;
 - в) вплив j;
 - г) I палаталiзацiя, асимiляцiя, спрощення (стягнення).
9. Визначте рядок, у якому чергування /и/ з /о/, /е/ на ґрунті української мови не простежується:
- а) гримати, блиск, стрижень;
 - б) лигати, полискувати, кривавий;
 - в) здригатися, глитай, кривавиться;
 - г) дривiтня, тривога, стримiти.
10. У якому рядку /е/, /о/ пiсля шиплячих та /й/ виступають незакономiрно?
- а) чорнобривцi, чернець, пшениця, четвертий;
 - б) настроєний, меншостi, нашої, бджолi;
 - в) гайочок, чорнило, пшонка, стройовик;
 - г) безкрайої, творчостi, збуджена, вечеря.

ВАРІАНТ 5

У поданому реченні знайдіть випадки наявних або можливих фонетично не зумовлених (історичних) чергувань голосних і приголосних у сучасній українській мові (з історичними коментарями), навівши паралельні форми цих слів або похідних, які свідчать про наявність чергування. Поясніть. *Мимо вузькою дорогою рипить, як стара реля, блаженський візок з горою снопів, поруч широченно ступає дід* (С. Васильченко).

Тести

1. Перед якими звуками виступає фонема /o/, яка стоїть після шиплячих та /й/?
- а) перед твердою приголосною;
 - б) перед складом з голосними /a/, /o/, /y/, /и/ (з Ї);
 - в) перед твердою приголосною та перед складом з голосними /a/, /o/, /y/, /и/ (з Ї);
 - г) перед складом з голосними /e/, /i/, /и/ (з И).

2. Установіть, у якому рядку виділені звуки [e] та [o] є новими:
- сотня, голок, банок, темний;
 - осені, снопи, надворі, особа;
 - семи, солі, творити, коні;
 - вихор, кілочок, жоден, дворик.
3. У якому рядку /i/ походить з давніх /e/ чи /o/?
- віз, сіно, хліб, ріг;
 - сік, мріяти, кіт, кільце;
 - Львів, рубіж, коліно, ніч;
 - тік, вікно, опліч, кужіль.
4. Який рядок об'єднує слова, однакові щодо походження сполучень -ри-, -ли-?
- липовий, риба, крило, кричить;
 - дрижати, кришити, тривога, бриніти;
 - ринка, липкий, паливний, стригти;
 - чорнобривий, стривожити, кликати, глитати.
5. У котрому рядку в усіх словах при словозміні /o/ та /e/ чергуються з /i/:
- промінь, ніс, коса, день, слово;
 - корінь, дорога, відро, нога, село;
 - сім, твій, шість, берег, голос;
 - сльоза, мій, осінь, рід, річ.
6. Які приклади демонструють чергування, зумовлені впливом давньої суфіксальної фонемі /j/:
1. Пастух – пастуше. 2. Могти – можуть. 3. Аптека – аптечка. 4. Рухати – рушу. 5. Друг – дружина.
7. Під яким пунктом записані слова, у яких чергування /z/, /k/, /x/ із /z'/, /ц'/, /с'/ відбулося перед /i/ ← Ї?
- друзі, руці, на плузі, каліці;
 - подрузі, комасі, у русі, на пасіці;
 - по дорозі, дочці, у просі, друзі;
 - у крузі, друзі, на поверсі, звитязі.
8. З'ясуйте причину чергування *берегти – бережу, крутий – круча*.
- I палаталізація;
 - II палаталізація;
 - вплив **j**;
 - I палаталізація, асиміляція, спрощення (стягнення).
9. Що є обов'язковою умовою для чергування голосних /o/ та /e/ з /i/?
- утворення новозакритого складу;
 - наявність давніх /o/, /e/;
 - утворення новозакритого складу та наявність давніх /o/, /e/;
 - утворення закритого складу та наявність давніх /o/, /e/.
10. Визначте рядок, у якому чергування /i/ з /o/ або на ґрунті української мови не простежується:
- крихта, тривога, чорнобривці, забриніти;

- б) кришити, блискітки, блищати, стриміти;
- в) заgrimіло, блиснуло, дривітня, кривавий;
- г) стриміти, крихта, виблиски, чорнобривці.

КОНТРОЛЬНА РОБОТА З ТЕМИ «СКЛАД. НАГОЛОС»

ВАРІАНТ 1

Запишіть подане речення фонетичною транскрипцією і зробіть фонетичний та орфографічний складоподіл усіх його слів: *Хати сумно розсипалися далеко одна від одної, це були швидше невеличкі хутірки серед гір* (Л. Когут).

Тести

- У котрому рядку всі прикметники наголошено правильно?
 - Абетко́вий, заліко́вий, щогло́вий, докорі́нний, примо́рський.
 - Католи́цький, кишкóвий, кісточко́вий, кліткóвий, книжко́вий.
 - Конóпельний, корі́нний, ку́льковий, листя́ний, но́вий.
 - Велетéнський, гетьма́нський, товарі́ський, то́карський, донськíй.
 - Сині́вський, родичі́вський, учні́вський, ба́нківський, го́мерівський.
- У котрих словах НЕПРАВИЛЬНО поставлено наголос?
 1. Подру́га. 2. Кóвзанка. 3. Шóмний. 4. Ужгоро́дський. 5. Мерéживо. 6. Порядко́вий. 7. Випáдок. 8. Чотирна́дцять. 9. Визна́ння. 10. Обіця́нка.
- У котрих словах наголос рухомий?
 1. Епо́ха. 2. Липа. 3. Завда́ння. 4. Пíti. 5. Гові́рка. 6. Снігу́р.
- Наголос на другому складі мають усі слова рядка:
 1. Що́гла, но́вий, гуртожи́ток, порядко́вий.
 2. Вида́ння, сере́дина, літопис, вантажі́вка.
 3. Ката́лог, чарі́вний, висі́ти, перепу́стка.
 4. Псевдо́нім, ката́лог, ві́тчим, верба.
 5. Горо́шина, борода́вка, стату́я, мере́жа.
- У котрих словах правильно виділено фонетичні склади:
 1. Ма-є-ток. 2. Лаз-ня. 3. Тех-ні-ка. 4. П'я-тір-ка. 5. Зі-рка. 6. Люд-ство.
- Правильно поділені для переносу всі слова в рядку:
 1. 10-хв, бой-овий, прек-расний, ім.-Шевченка.
 2. Без-хмарний, дво-складовий, но-ве-ла, гу-дзик.
 3. Чорноб-ривий, низ-ько, сіль-ський, погод-жувати.
 4. Архі-тектура, пі-дземний, бур'-ян, о-сінь.
 5. За-йчик, знай-омий, стан-ьте, зна-ння.
- Усі склади відкриті в усіх словах рядка:
 1. Полони́на, газе́та, коро́ва, сло́во
 2. Зе́бра, го́ріх, оле́нь, сумка
 3. Лижі́, сово́к, ри́бка, слі́дство
 4. Філо́лог, пі́дручник, зо́шит, кашке́т
 5. Смі́ливий, но́га, фу́ршет, ку́рка.

ВАРІАНТ 2

Запишіть подане речення фонетичною транскрипцією і зробіть фонетичний та орфографічний складоподіл усіх його слів: *Всі основні іноземні мови можна вивчити за шість років, але для вивчення своєї мови замало й цілого життя* (Ф. Вольтер).

Тести

- У котрому рядку всі іменники мають кореневий тип наголошування в називному відмінку множини?
 - Зуби, дуби, голуби, килими, мольберти.
 - Паспорти, тенори, вірші, клени, птахи.
 - Книги, долари, вірші, говори, сестри.
 - Обранці, чоботи, ноги, столи, засоби.
 - Троянди, лебеді, картини, бджолярі, валізи.
- У котрих словах неправильно поставлено наголос?
 - Герасім. 2.Прокіп. 3.Граблі. 4.Була́, було́, були́. 5.Надво́рі. 6.Широко́. 7. Ходжу́. 8. Но́шу. 9.Прийду́. 10.Корі́сний.
- У котрих словах наголос рухомий?
 - Дитина. 2. Річка. 3. Кропива. 4. Робити. 5. Ніч. 6. Стеля.
- Наголос на третьому складі мають усі слова:
 - Обіцянка, кропива, тарантул, сантиметр.
 - Український, веретено, коромисло, решето.
 - Каталог, ялиновий, черговий, бюлетень.
 - Завдання, диспансер, комірчина, черговий.
 - Кілометр, попереду, хутрянний, визнання.
- У котрих словах правильно виділено фонетичні склади:
 - Спіл-ка. 2. Різд-во. 3. Маг-ній. 4. Ві-сник. 5. Дзвя-кну-ти. 6. Сьо-год-ні.
- Правильно поділені для переносу всі слова в рядку:
 - Грай-ся, О. Т.-Гончар, низь-ко, нау-ка.
 - Під-жак, мовоз-навство, за-клик, край-ній.
 - Біо-логія, бай-ка, подзь-обати, зац-вілий.
 - Ака-демія, зай-чик, га-йок, Яро-слав.
 - Осі́н-нього, ші́стнад-цять, далеко́с-хі́дний, військ-комат.
- Усі склади відкриті в усіх словах рядка:
 - Артерія, баян, чапля, театр
 - Порція, полярник, Китай, п'ятниця
 - Добродій, дядько, вівця, курка
 - Майдан, заєць, водій, юність
 - Студія, буря, талія, збіжжя.

ВАРІАНТ 3

Запишіть подане речення фонетичною транскрипцією і зробіть фонетичний та орфографічний складоподіл усіх його слів: *Наснився мені чудернацький базар: під небом у чистому полі для різних людей, для щедрих і скнар, продавалися різні Долі* (Л. Костенко).

Тести

1. У котрому рядку всі іменники мають наголошений суфікс **-ок** у родовому відмінку множини?

1. Гілок, грушок, квіток, книжок, гречанок.
2. Говірок, сумок, тарілок, дірочок, квіточок.
3. Пташечок, стежечок, галушечок, сторіночок, учительок.
4. Говірок, білочок, ялиночок, заміток, часток.
5. Розписок, лапок, сторінок, подружок, ручок.

2. У котрих словах неправильно поставлено наголос?

1. Котрій. 2. Показнік. 3. Лєгкий. 4. Металургія. 5. Нобій. 6. Босоніж. 7. Хутро. 8. Наскрізь.
9. Читання. 10. Поняття.

3. У котрих словах наголос рухомий? 1. Кілограм. 2. Свято. 3. Зустріч. 4. Платити. 5. Нога. 6. Зуб.

4. Наголос на другому складі має кожне слово рядка:

1. Жадоба, байдужий, олень.
2. Квартал, ознака, русло.
3. Видання, занести, середина.
4. Шовковий, документ, павич.
5. Шофер, громадський, бешкет.

5. У котрих словах правильно виділено фонетичні склади:

1. Блюд-це. 2. Пор-трет. 3. Рід-ня. 4. Бу-дів-ля. 5. Пі-дру-чник. 6. Ін-же-нер

6. Правильно поділені для переносу всі слова в рядку:

1. Галиць-кий, ро-зміняти, А.-Малишко, о-б'єктив
2. Прис-лів'я, ХХ-ст., под-виг, попере-дній
3. Під-жак, трьо-хсот, зас-трахувати, о-куляри
4. Пі-дживлення, окра-йчик, приголо-сний, батальй-он
5. Під'-їзд, са-джати, дав-нього, без-соння

7. Усі склади відкриті в усіх словах рядка:

1. Тетяна, яровина, довіра, цибуля.
2. Солярій, герой, сукня, Христина.
3. Єпископ, якір, зілля, бактерія.
4. Юшка, Київ, війна, байрак.
5. Рій, хокей, лялька, рядно.

ВАРІАНТ 4

Запишіть подане речення фонетичною транскрипцією і зробіть фонетичний та орфографічний складоподіл усіх його слів: Ганьба, безчестя, наклепи і погана слава можуть лише настільки стати нашими неприємностями, наскільки ми їх взагалі помітимо (*Е. Роттердамський*).

Тести

1. У котрому рядку всі слова мають правильне наголошування?

1. Вісімдесят, дрóва, щипці, зокре́ма, разóм.

2. Чарівний, кр'їти, подр'уга, к'овзанка, щ'умний.
3. Ужгор'одський, мер'еживо, порядк'овий, вип'адок, чотир'надцять.
4. Компром'їс, з'амолоду, майд'ан, зач'їска, л'аскавий.
5. Д'обшка, Прок'їп, грабл'ї, надв'ор'ї, нош'у.

2. У котрих словах неправильно поставлено наголос?

- 1.Фарт'ух. 2. Ф'ольга. 3.Жив'опис. 4.В'єрба. 5.Жад'оба. 6.Ж'євріти. 7.Стат'уя. 8. Укр'їнський. 9.Завд'ання. 10.Оцет.

3. У котрих словах наголос рухомий? 1. Керівник. 2. Ніс. 3. Видання. 4. Чекати. 5. Степ. 6. Любити.

4. Знайдіть рядок, у якому в усіх словах наголошується другий склад:

1. Мережа, черговий, олень.
2. Горошина, котрий, живемо.
3. Довідник, читання, нести.
4. Новий, болотистий, візьмеш.
5. Запитання, тяжкий, донька.

5. У котрих словах правильно виділено фонетичні склади:

1. Кар-ти-на. 2. Іс-то-рі-я. 3. Сер-віз. 4. Є-вген. 5. Е-ше-лон. 6. Ту-рист.

6. Правильно поділені для переносу всі слова в рядку:

1. 50-дм, земле-знавство, за-дзвонити, нев-благанний.
2. Дит-'ясла, під-дати, ра-діо, акад. Вер-надський.
3. Оде-са, під-ходити, чорно-зем, чай-ка.
4. Від-даль, П.Г.-Тичина, бо-йовий, пре-красний.
5. Дон-ьчин, над-земний, що-де-тник, пере-взутися.

7. Усі склади відкриті в усіх словах рядка:

1. Буряк, підйом, порядок, гарячий.
2. Окуляри, нога, людина, академія.
3. М'який, рюкзак, винахід, якість.
4. Аб'їтурієнт, річниця, бойовий, щоденний.
5. Крокую, юнацтво, Йосип, ящ'їрка.

ВАРІАНТ 5

Запишіть подане речення фонетичною транскрипцією і зробіть фонетичний та орфографічний складоподіл усіх його слів: *За пагорбом, просто зоряного неба, блакитніло люстерко озера, і багато білих-білих птахів мовчазно стояли навколо* (В.Дрозд).

Тести

1. У котрих рядках усі прикметники наголошено правильно?

1. Чадн'їй, шерстян'їй, шкірян'їй, щ'авлевий, щ'їльний.
2. Юр'одивий, веснян'їй, вітчизняний, п'єрвісний, в'овняний.
3. Дошкульн'їй, д'ушний, жад'їбний, жал'їбний, залишк'овий.
4. Аб'єтковий, залік'овий, докорінн'їй, зам'орський, навк'їсний.
5. Наст'їнний, виразк'овий, вказівний, зірк'овий, зустр'їчний.

2. У котрих словах неправильно поставлено наголос?

1. Ідемó. 2. Тéчія. 3. Громадськíй. 4. Осока́. 5. Нена́видіти. 6. Неоднако́вий. 7. За́тишно.
8. Обкладі́нка. 9. Скорóпис. 10. Зóпалу.

3. У котрих словах наголос рухомий? 1. Бабуся. 2. Мистецтво. 3. Гадати. 4. Пояснити. 5. Гора.
6. Птах.

4. Наголос на третьому складі має кожне слово рядка:

1. Симетрія, сільськогосподарський, спина, соломинка.
2. Статуя, стовідсотковий, текстовий, течія.
3. Тигровий, тім'яний, травестія, тризуб.
4. Порядковий, посередині, привезти, кропива.
5. Український, уподобання, урочистий, тулуб.

5. У котрих словах правильно виділено фонетичні склади:

1. Лек-ці-я. 2. Вів-то-рок. 3. Книж-ка. 4. Іс-то-рик. 5. Рі-чка. 6. Ри-бал-ка.

6. У котрому рядку допущено помилку під час переносу слова?

1. Прий – ду, 25-річ – чя, від – дати, полум– 'яний
2. Польо – вий, солов' – їний, сі – м'я, насін – ня
3. Бій – ці, су – спі – льство, від' – еднати, ля – ти
4. Буль – дог, піджив – лення, сон – ний, м'я – чик
5. Т.Г. Шев–ченко, без – іменний, трьох – сотий, паль – ці

7. Усі склади відкриті в усіх словах рядка:

1. Рідкісний, гущавина, їдальня, оберемок.
2. Архаїзм, причілок, гігант, декан.
3. Священник, теніс, іменник, юрба.
4. Дистанція, подія, інтелект, титан.
5. Ситуація, солома, сирота, дорога.

КОНТРОЛЬНА РОБОТА З ТЕМИ «ОРФОЕПІЯ»

ВАРІАНТ 1

Записати поданий текст фонетичною транскрипцією і зробити орфоепічний аналіз підкресленого слова: *Темні води сну розсуваються так повільно і м'яко, течія виносить мене на поверхню вигойдуючи, а я хоч і з заплющеними очима, але все чудово бачу, бачу арабський танець водоростей, і сріблясту сигналізацію рибок, і меланхолійне мерехтіння води, і хвилясті промені світла, що пронизують воду згори донизу, і тіні скрадливі, і зблиски луски (Ю.Винничук).*

Тести

- Правильну вимову відображає фонетичний запис слів у рядку:
 - [бажа́н':а], [носу́ў], [коро́ва], [пишеш], [с'уди].
 - [м'ї́], [хма́ра], [п'і́з'н'ї́], [ду́мка], [ро́зпу'ска].
 - [ва́жко], [боро́т'ба́], [зи'ма́], [сл'оза́], [ви'мо́ва].
 - [те'жне́ви'ї́], [к'іне́ц'], [ко'жу́х], [каза́ти'є], [ли'єт'їти'є].
 - [поду́шка], [под'і́л'а́ти'є], [степ], [ме'не́], [шоўк].
- У котрих рядках усі прикметники наголошено правильно?
 - Нові́й, старі́й, валові́й, чергові́й, урочі́стий.
 - Громадські́й, зустрі́чний, сільськогоспо́дарський, легкі́й, вогкі́й.
 - Терпкі́й, водозли́вний, водонепро́нкий, водоочи́сний, водоспу́скний.
 - Корисні́й, вірно́підданий, в'язкі́й, цегляні́й, гре́йпфру́товий.
 - Грунто́вий, гнотові́й, жерстяні́й, житло́вий, зручні́й.
- У котрому рядку всі слова зазнають асиміляції при вимові?
 - Розжува́ти, лі́чба, фальш, розкі́ш.
 - Баскетбо́л, аякже, клаві́ша, пові́сть.
 - Огляда́ється, штанці́, з джерела́, радься́.
 - Тхну́ти, прога́вити, ремі́нчик, рівча́к.
 - Корі́нці, бджо́ла, стиха́, лі́щина.
- У котрому рядку в усіх словах є ненаголошений [o], що вимовляється як [oʲ]?
 - Анатомі́чний, бі́лоручка, бі́лосні́жний, біологі́чний.
 - Благоді́йник, хро́нікальний, хому́т, холоде́ць.
 - Хлі́борі́зка, упові́льнити, упоря́дкувати, госпо́дарство.
 - Тропі́чний, трі́потіти, суборді́нація, само́скид.
 - Про́йду, пору́, морсь́ку, когу́тик.
- У котрому рядку в усіх словах свистячі вимовляються як шиплячі?
 - Кві́тці, розберешся́, розшу́к, кни́жці, мушці́.
 - На дошці́, кни́жці, обпечешся́, ховає́шся, зва́жся.
 - Розчисти́ти, з жи́ру, ві́тчим, розрі́сшись, дочці́.
 - Лесьчи́н, зжари́ти, прині́сши, з джерела́, розчи́н.
 - Розжува́ти, моту́зці, каза́шці, виві́зши, безжу́рний.
- У котрому рядку в усіх словах наголос поставлено правильно?
 - До́нька, виданні́я, ні́зький, відсто́яти.
 - Кро́пива́, корі́сний, чоти́рна́дцять, гуркоти́те.
 - Помовча́ти, розстрі́л, юро́дивий, горо́шина.
 - Навча́ння, уро́чистий, о́птовий, боро́давка.
 - До́чка, гляда́ч, пока́зник, пи́шю.
- У котрому рядку в усіх словах є ненаголошений [e], що вимовляється як [uʲ]?
 - Ме́ценат, плекати́, афе́рист, бездога́нно.
 - Атеї́стка, сте́жки (мн.), ненаста́нно, верши́на.

3. Єноти, оселедець, учителі, атлетичний.
 4. Греби (дієсл.), прегусто, постелити, в селі.
 5. Берізка, жінці, веселий, ремінці.
8. У котрому рядку вимова кожного слова відмінна від написання?
1. Розкішний, ніжці, єгипетський, різкий.
 2. Вибачся, віджену, грими (дієсл.), заклад.
 3. Надзвичайний, підземелля, горіння, сумний.
 4. Людський, скинути, ухвала, дужці.
 5. Водичці, багатший, женешся, громадський.
9. У котрому рядку всі слова зазнають асиміляції за м'якістю при вимові?
1. Безжурний, з жару, принісши, через жито, їжджу.
 2. Рівність, холодні, стіна, український, по вінця.
 3. Жінці, вісті, навесні, дня, зняти.
 4. Берешся, б'єшся, умиваєшся, зважся, у книжці.
 5. Радість, сьогодні, кузня, підняти, кінський.
10. Правильно виділено синтагми у фразі
1. Нова людина / мовчки стиснула руки друзям і почала бігати по кімнаті, / ввесь час тримаючись за хворий зуб (М. Хвильовий).
 2. Нова людина мовчки стиснула руки друзям і почала бігати по кімнаті, / ввесь час тримаючись за хворий зуб (М. Хвильовий).
 3. Нова людина мовчки / стиснула руки друзям / і почала бігати по кімнаті, / ввесь час тримаючись за хворий зуб (М. Хвильовий).
 4. Нова людина мовчки стиснула руки друзям / і почала бігати по кімнаті, / ввесь час тримаючись за хворий зуб (М. Хвильовий).
 5. Нова людина / мовчки стиснула руки друзям / і почала бігати по кімнаті, / ввесь час тримаючись / за хворий зуб (М. Хвильовий).

ВАРІАНТ 2

Записати поданий текст фонетичною транскрипцією і зробити орфоепічний аналіз підкресленого слова: *Він сів у маршрутне таксі, доїхав до Петрівки, спустився під землю і зупинився на платформі біля високої світлоосої жінки. Людей у метро було небагато. Під землею наростав гуркіт поїзда. Підземне повітря підхопило довге волосся жінки, яке вдарило Довгала в обличчя, і він відчув, як по його тілу пробіг електричний струм* (В.Даниленко).

Тести

1. Правильну вимову відображає фонетичний запис слів у рядку:
 1. [росхи^ета́ти^е], [буў], [блúз'ко], [п'іч], [студэ́нтка].
 2. [бажа́н'а], [носúў], [корóва], [пишеш], [с'уди].
 3. [грунт], [несе], [ход'ба́], [косити], [га́дка].
 4. [ношу], [піс'н'а], на [до́с'ц'і], у [хúсточц'і], [ве^нзе́].
 5. [вогза́л], [си^еніц'а], [коза́ц'ки], [холоде́^нц], [піше].
2. У котрому рядку в кожному слові є спрощення приголосних при вимові?
 1. Контрастний, людство, невістці, братній.
 2. Шістнадцять, туристський, агентство, шістсот.
 3. Брестський, джміль, голівка, джемпер.
 4. Братський, сирітський, церква, гриміти.
 5. Багатство, невістчин, гордовито, гудзик.
3. Правильну вимову відображає фонетичний запис слів у рядку:
 1. Цвях [ц'в'ах], галці (галка) [га́лц'і], якби [йагбу́].

2. Відняти [в'ід'н'áти], вивізити [віів'іжши], впав [ўпаў].
3. Швидкість [швидкіс'ц'], від джерела [віджджерелá], ганок [гáнок].
4. Розжувати [рож.увáти], газ [гас], Гальці [гáл'ц'і].
5. Пшеничний [пшени́шини^еі], плуг [плуґ], кутні [кутн'і].
4. У котрому рядку всі слова зазнають асиміляції при вимові?
 1. Квіточці, лісистість, сорочці, здоровий.
 2. Осінній, голубка, солдатський, ніжність.
 3. Сьогодні, розчулити, соромишся, сніжок.
 4. Весняний, задній, самотній, степовий.
 5. Книжка, кігті, кузня, губишся, ганьба.
5. У котрому рядку в усіх словах є ненаголошений [о], що вимовляється як [о^у]?
 1. Вологість, дошкульно, провулок, подушка.
 2. Сонце, корчі, широчінь, у болоті.
 3. Голові, молоді (прикм.), дочці, сорока.
 4. Посунься, готую, лопух, собі.
 5. Поруділий, горішок, розкішний, коробка.
6. У котрому рядку всі слова мають основний і побічний наголоси?
 1. Кільканадцять, чорнолистий, п'ятдесятирічний, лінгвокультурологія.
 2. Бюлетень, переробити, винагорода, безперечний.
 3. Чудернацький, мускулистий, ласкавий, серцевий.
 4. Університетський, монастир, живопис, сільськогосподарський.
 5. Культурологічний, багатостраждальний, суспільний, хрестини.
7. У котрому рядку в усіх словах звуки [д] і [т] вимовляються як [дж], [ч]?
 1. Молодший, рідше, Радчук, відзвук, копитце.
 2. Вітчизна, відчепити, на грядці, молодчики, зодчий.
 3. Рудченко, солдатчина, тче, східці, притча.
 4. Рекрутчина, у коритці, закарпатський, піджак, віддзеркалити.
 5. Володьчин, радше, отже, безбатченко, віджати.
8. У котрому рядку вимова кожного слова відмінна від написання?
 1. Вершина, вечір, білесенький, вишенька.
 2. Втихомиряться, віється, повернуться, випалюється.
 3. Закінчаться, заплету, пшениця, завод.
 4. Нігті, дьогтю, молотьба, просьба, ложка.
 5. Вовчєня, греби, мене, сказала.
9. Позначте рядок, у якому в усіх словах наголос падає на другий склад:
 1. Граблі, визнання, літера, алфавіт.
 2. Запитання, будемо, принесла, гуртожиток.
 3. Ненависть, вимова, рідкий, бородавка.
 4. Щипці, запитання, заслання, принесемо.
 5. Разом, вогкий, живопис, книжковий.
10. Правильно виділено синтагми у фразі:
 1. Поїздка, мабуть, буде цікава, / бо година прекрасна / й потім на пароплаві / можна набратись нових вражень (М. Хвильовий).
 2. Поїздка, мабуть, буде цікава, / бо година прекрасна й потім на пароплаві можна набратись нових вражень (М. Хвильовий).
 3. Поїздка, / мабуть, / буде цікава, / бо година прекрасна й потім на пароплаві можна набратись нових вражень (М. Хвильовий).
 4. Поїздка, мабуть, буде цікава, / бо година прекрасна й потім на пароплаві / можна набратись нових вражень (М. Хвильовий).
 5. Поїздка, мабуть, / буде цікава, / бо година прекрасна / й потім на пароплаві можна набратись нових вражень (М. Хвильовий).

ВАРІАНТ 3

Записати поданий текст фонетичною транскрипцією і зробити орфоепічний аналіз підкресленого слова: *В затінях високих полонин ще латками біліють снігові намети, по ночах прибережні заводи і болітця ще одягаються кригою, а з-під пошерхлого на дощах і вітрах торішнього листу під ліщиною та вільшиною вже проростає травка. На осонні парость із землі потягнувся зухвало й квапно; розчесані зимовими вітрами, пещені провесняним променем і теплим леготом верболози бубнявляють пухкими сріблистими котиками (І.Чендей).*

Тести

1. Правильну вимову відображає фонетичний запис слів у рядку:
 1. [м'ї], [хма́ра], [п'їзн'ї], [дўмка], [розпўска].
 2. [ва́шко], [бород'ба́], [зимá], [сл'озá], [ви́мо́ва].
 3. [тижне́вий], [к'їне́ц'], [кожух], [каза́ти], [ли́т'їти^є].
 4. [гоу́ту́], [под'їл'áти^є], [вўли́к], [ме^нне́], [шоўк].
 5. [обгрунтува́ти^є], [несе], [ход'ба́], [косити], [га́дка].
2. У котрому рядку всі слова зазнають асиміляції при вимові?
 1. Магістр, якби, абстрактний, волинський.
 2. Туристський, лічити, шістдесят, невістці.
 3. Незалежність, коротшати, сміється, завітчати.
 4. Підрости, діжка, стельмах, пшеничний.
 5. Корінці, синочок, ллється, хусточки.
3. У котрому рядку в усіх словах ненаголошений [о] вимовляється нечітко?
 1. Подушка, кому, подружжя, кожух.
 2. Добути, вологий, посунься, готую.
 3. Гордуєш, дошкульно, провулок, робота.
 4. Розумниця, зозуля, голубка, дорогий.
 5. Тобі, корівка, годувати, пологий.
4. У котрому рядку всі прикметники наголошено правильно?
 1. Новій, старій, валовій, черговій, урочістий.
 2. Громадській, зустрічний, сільськогосподарський, легкій, вогкій.
 3. Терпкій, водозливній, водонепронікний, водоочисній, водоспускній.
 4. Корисний, вірнопідданий, в'язкій, цегляній, грейпфрутовий.
 5. Грунтовій, гнотовій, жерстяній, житловій, зручній.
5. У котрому рядку вимова кожного слова відмінна від написання?
 1. Розкішний, ніжці, єгипетський, різкий.
 2. Вибачся, віджену, грими (дієсл.), заклад.
 3. Надзвичайний, підземелля, горіння, сумний.
 4. Людський, скинути, ухвала, дужці.
 5. Водичці, багатший, женешся, громадський.
6. У котрому рядку є слова, наголошені неправильно?
 1. Дóшка, вісоко, чорно́слив, за́спів.
 2. Новій, мере́жа, кро́на, послане́ць.
 3. Чорно́зем, робіти, кропива́, куліна́рія.
 4. Куліна́рія, яблуне́вий, дрова́, оле́нь.
 5. Кошу́, во́гкий, алкого́ль, куліна́рія.
7. У котрому рядку в усіх словах є ненаголошений [e], що вимовляється як [u^є]?
 1. Меценат, плекати, аферист, бездоганно.
 2. Атеїстка, стежки (мн.), ненастанно, вершина.
 3. Єноти, оселедець, учителі, атлетичний.
 4. Греби (дієсл.), прегусто, постелити, в селі.

5. Берізка, жєнці, весєлий, рємінці.
8. У котрому рядку всі слова зазнають асиміляції при вимові?
 1. Боротися, просити, футбол, зчєпити.
 2. Розказати, спитати, легкий, скраю.
 3. Серце, подих, джерело, безсердєчність.
 4. Питаєшся, розчистити, книжці, радість.
 5. Ансамбль, розклад, гурток, крутиться.
9. У котрому рядку в кожному слові є літера, не тотожна звуку, який позначає?
 1. Легкий, просьба, зчєплення, ложка.
 2. Безчєстя, розшук, помиляються, дядько.
 3. Стіжок, безжурний, незчислений, казка.
 4. Зсунути, берегти, шістдесят, анекдот.
 5. Зцілення, котяться, сподіваєшся, Лєсьчин.
10. Правильно виділено синтагми у фразі:
 1. Нєвєличка Джєрина пасіка / була обгороджена низьким тином і обставлена од півночі очеретом (*І.Нєчуй-Лєвицький*).
 2. Нєвєличка Джєрина пасіка була обгороджена низьким тином / і обставлена од півночі очеретом (*І.Нєчуй-Лєвицький*).
 3. Нєвєличка Джєрина пасіка була обгороджена / низьким тином / і обставлена / од півночі очеретом (*І.Нєчуй-Лєвицький*).
 4. Нєвєличка Джєрина пасіка / була обгороджена низьким тином / і обставлена / од півночі / очеретом (*І.Нєчуй-Лєвицький*).
 5. Нєвєличка Джєрина пасіка / була обгороджена низьким тином / і обставлена од півночі очеретом (*І.Нєчуй-Лєвицький*).

ВАРІАНТ 4

Записати поданий текст фонетичною транскрипцією і зробити орфоепічний аналіз підкресленого слова: *Долаєш городьбу, вже ти на кам'янистій стежці, яка рушником простелена між бузини, гаптованої гронами недоспілих ягід, уже за бузиною – горішина й терен куцатъся, уже глід і калина тут хороводять, уже дикі черешні і дикі яблуні, й чим тут тільки не пахне! Пахоці густішають, дурманять, забивають памороки, й душа від них завмирає, п'яніє, хмєліє, і хочеться затиснути пальцями носа, щоб не запаморочило* (Є.Гуцало).

Тести

1. Правильну вимову відображає фонетичний запис слів у рядку:
 1. [пишú], [п'іс'н'а], на [дóс'ц'і], [у хúсточ'і], [вє"зé].
 2. [пи"тáти"], [буў], [блúз'ко], [п'іч], [студэнтка].
 3. [вогáл], [синúц'а], [козáц'киї], [хóлодно], [пúше].
 4. [пи"с'мєн:и"к], [носúў], [корóва], [пишеш], [с'уди].
 5. [гої], [хмáра], [п'ізн'ії], [дúмка], [роспúска].
2. У котрому рядку всі слова зазнають асиміляції при вимові?
 1. Боротися, просити, футбол, зчєпити.
 2. Розказати, спитати, легкий, скраю.
 3. Серце, подих, джерело, безсердєчність.
 4. Питаєшся, розчистити, книжці, радість.
 5. Ансамбль, розклад, гурток, крутиться.
3. У котрому рядку всі слова мають правильне наголошування?
 1. Вісімдесят, дрóва, щипці, зокрєма, разóм.
 2. Чарівний, крбóти, подрúга, кóвзанка, щúмний.

3. Ужгородський, мерéживо, порядкóвий, випáдок, чотирна́дцять.
4. Компромі́с, за́молоду, майдáн, зачіска, ла́скавий.
5. Дóшка, Прокі́п, граблі́, надво́рі, ношу́.
4. У котрому рядку в усіх словах є ненаголошений [e], що вимовляється як [u^e]?
 1. Ведіть, мені, великий, межу.
 2. Чека́ти, неві́стка, леда́що, привезли.
 3. Лейтенант, пелю́стка, бері́зка, первинний.
 4. Оперізува́ти, сте́пи, це́глина, приме́рзати.
 5. Лексика, постелити, великий, перевернути.
5. У котрому рядку вимова кожного слова відмінна від написання?
 1. Убозтво, бої́шся, Парасчин, жі́нці.
 2. Ворі́тця, пливе, розширення, пої́здці.
 3. На камені, бері́ть, вариво, справа.
 4. Вужчати, досвідчений, ші́сть, дорі́жка.
 5. Внучці́, броджу, кладка, знову.
6. Виберіть рядок, в усіх словах якого наголошений другий склад:
 1. Псевдоні́м, докуме́нт, фахови́й, шо́фер, діало́г.
 2. Запита́ння, украї́нський, випадок, катало́г, нови́й.
 3. Кварта́л, завдан́ня, перепустка, шля́хи, інду́стрія.
 4. Чита́ння, літо́пис, стари́й, бароме́тр, газова́й.
 5. Металу́ргія, кура́тина, асиме́трія, сі́мдесят, авто.
7. У котрому рядку в кожному слові є літера, не тотожна звуку, який позначає?
 1. Бра́тство, зві́стці, джмі́ль, робо́та.
 2. Джемпе́р, сві́тський, дзю́рчати, ри́бка.
 3. Вечори́ти, принеси́, розумни́й, ексцентри́чний.
 4. Доне́чці, піа́ністці, даремно́, поези́я.
 5. Горджу́ся, хустці́, зжари́тися, голка.
8. У котрому рядку в усіх словах глухі вимовляються дзвінко?
 1. Отже, ось де, молотьба, баскетбол, хоч би.
 2. Вокзал, бухгалтер, Великдень, аякже, віжки.
 3. Зшити, коритце, братство, лічба, екзамен.
 4. Анекдот, футбол, зшиток, вогко, безстрашний.
 5. Рюкзак, айсберг, кігті, бю́стгальтер, бря́жчання.
9. У котрому рядку в усіх словах шиплячі вимовляються як свистячі?
 6. Щастя, розробка, хоч би, ось де, Гандзя.
 7. Розжувати, клавіша, гордість, кігті, вирізка.
 8. Розкіш, срібло, дні, вітчим, мерехтіти.
 9. Розчин, мотузці, казахський, виві́ши, прині́ши.
 10. На дощі́, кни́жці, обпечешся, ховає́шся, зва́жся.
10. Правильно виділено синтагми у фразі:
 1. Дівчинка сіла над струмком, /поклала біля себе книжки й почала задумливо бовтатись у воді руками (О.Донченко).
 2. Дівчинка сіла над струмком, / поклала біля себе книжки / й почала задумливо бовтатись / у воді руками (О.Донченко).
 3. Дівчинка сіла над струмком, / поклала біля себе книжки / й почала задумливо бовтатись у воді руками (О.Донченко).
 4. Дівчинка сіла над струмком, /поклала біля себе книжки / й почала / задумливо бовтатись у воді руками (О.Донченко).
 5. Дівчинка сіла над струмком, /поклала біля себе книжки / й почала задумливо бовтатись у воді / руками (О.Донченко).

ВАРІАНТ 5

Записати поданий текст фонетичною транскрипцією і зробити орфоепічний аналіз підкресленого слова: *Якогось літнього дня вітрець із Княжої гори долинає до хати, пестить твої щоки, куйовдить ласкавою долонею й так розкостриченого чуба на голові, бере тебе за руку – й веде. Долаєш городьбу, вже ти на кам'янистій стежці, яка рушником простелена між бузини, гаптованої гронами недоспілих ягід, уже за бузиною – горішина й терен кущатся, уже глід і калина тут хороводять, уже дикі черешні і дикі яблуні, й чим тут тільки не пахне!* (Є.Гуцало).

Тести

- Правильну вимову відображає фонетичний запис слів у рядку:
 - [т'ájкк], [бород'бá], [зи'мá], [сл'озá], [ви'мóва].
 - [кожух], [к'інец'], [тижневі], [казáти], [ли'т'іти'].
 - [го'г'ују], [под'л'áти'], [в'ули'к], [ме'не], [шоўк].
 - [обг'рунтува'ти'], [несе], [ход'бá], [косити], [гáдка].
 - [пишу], [піс'н'а], на [дóс'ц'і], у [х'усточц'і], [ве'зé].
- У котрому рядку всі слова зазнають асиміляції за м'якістю при вимові?
 - Жінці, ремінчик, навесні, дня, зняти.
 - Рівність, холодні, стіна, український, по вінця.
 - Безжурність, рибалчин, принісши, житній, у поїзді.
 - Берешся, б'єшся, умиваєшся, Уманщина, бездіяльний.
 - Звіряти, сьогодні, кузня, підняти, кінський.
- У котрому рядку в усіх словах ненаголошений [о] вимовляється нечітко?
 - Гойдати, босоніжки, розбудити, розлука.
 - Лісоруб, обмотати, потрібний, олов'яний.
 - Повітря, по-нашому, лозина, навиворіт.
 - Зозуля, подвір'я, сопіти, моріг.
 - Коротші, потрібний, кожух, голубка.
- У котрому рядку в усіх словах є ненаголошений [и], що вимовляється як [e^u]?
 - Кишеня, непримиренний, лихе, живе.
 - Читати, вимете, мене, матиму.
 - Мирити, носимо, рибалка, сивина.
 - Косити, жирафа, фабрика, синочок.
 - Сивенький, сидите, тихенько, рипіти.
- У котрому рядку вимова кожного слова відмінна від написання?
 - Вершина, вечір, білесенький, вишенька.
 - Втихомиряться, віється, повернуться, випалюється.
 - Закінчаться, заплету, пшениця, завод.
 - Нігті, дьогтю, молотьба, просьба, ложка.
 - Вовченя, гребі, мене, сказала.
- У котрому рядку в усіх словах наголос у російській і в українській мові не збігається?
 - Веретено, дошка, дрова, колесо, кропива.
 - Решето, циган, вітчим, олень, кілометр.
 - Петля, подруга, тополя, коромисло, псевдонім.
 - Вільха, широко, ненависть, статуя, буквар.
 - Алкоголь, курятина, фартух, філологія, центнер.
- У котрому рядку в кожному слові є літера, не тотожна звуку, який позначає?
 - Безсердечний, Васьчин, безбатченко, не мучся.
 - Дужці, вість, на смерічці, пізно.
 - Псується, кінський, зуб, корінці.
 - Нігтик, клітчастий, вогонь, ідеальний.

10. Явище, щуплий, долина, гірський.
8. У котрому рядку в усіх словах допускається оглушення дзвінких?
1. Приказка, кладка, Кузьченко, відпросити, книжка.
 2. Зубчик, нігтики, розчистити, книжці, людський.
 3. Серед, прудко, з прибутку, в'язка, безсердечність.
 4. Шведський, розклад, грудка, важко, круг.
 5. Розсердити, зчепити, легко, нігтик, зцілений.
9. У котрому рядку в кожному слові є спрощення приголосних при вимові ?
1. Контрастний, людство, невістці, братній.
 2. Шістнадцять, туристський, агентство, шістсот.
 3. Брестський, джміль, голівка, джемпер.
 4. Братський, сирітський, церква, гриміти.
 5. Багатство, невістчин, гордовито, гудзик.
10. Правильно виділено синтагми у фразі:
1. Біля ніг її плещеться море / і, /мов питаючи одна одну / про щось найголовніше в світі, / хвиля хвилю доганяє (О.Довженко).
 2. Біля ніг її / плещеться море / і, мов питаючи одна одну про щось / найголовніше в світі, / хвиля хвилю доганяє (О.Довженко).
 3. Біля ніг її плещеться море / і, мов питаючи одна одну про щось найголовніше в світі, / хвиля хвилю доганяє (О.Довженко).
 4. Біля ніг її / плещеться море / і, мов питаючи одна одну / про щось найголовніше в світі, / хвиля хвилю доганяє (О.Довженко).
 5. Біля ніг її / плещеться море / і, мов питаючи одна одну / про щось найголовніше в світі, / хвиля хвилю доганяє (О.Довженко).

Навчальне видання

Пискач Ольга Дмитрівна

СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА МОВА
Фонетика. Фонологія. Орфоепія

Навчально-методичний посібник
для студентів I курсу спеціальності 014 «Середня освіта» спеціалізації 014.01
«Середня освіта (Українська мова і література)» освітньо-професійних програм «Українська
мова і література. Зарубіжна література», «Українська мова і література. Англійська мова і
література». Ужгород, 2023. 93 с.

Коректура авторська